

Demeter Emőke

A háromszéki zsidók ellen elkövetett
atrocitások sajtó- és levéltári anyagok
tükrében
(1940–1944)

A jelen tanulmány témája a háromszéki zsidók sorsa a vészkorszakban, sajtókiadványok és levéltári források tükrében. Ezt a vizsgálatot elsősorban az indokolja, hogy a Háromszék vármegyében egykor élő izraelita vallású emberek történetéről rendelkezünk ugyan bizonyos ismeretekkel, de azok sok szempontból hiányosak. Szükségesnek mutatkozott tehát a részletes elemzése annak a tragédiának, amely a háromszéki zsidó közösséget a második világháború éveiben érte. Ehhez mind a kisebbségben élő zsidóság, mind pedig a keresztény többség korabeli történetét, a gondolkodásukat és cselekedeteiket befolyásoló tényezőket és körülményeket is górcső alá vettem, és azokat igyekeztem behatóan elemezni.

A népszámlálási adatok szerint 1941-ben Háromszék vármegye zsidó közössége mintegy 800 lelket számolt. A második bécsi döntés után az említett évben a magyar hatóságok által végzett népszámlálás Sepsiszentgyörgyön 400, Kézdivásárhelyen 68, Kovásznán pedig 83 izraelita vallású személyt írt össze. A népszámlálás a többi településen élőkkel együtt a vármegyében összesen 793 izraelita lakost talált, és ezt a hitközösségi adatok is alátámasztják. Ez a szám azonban – az 1940-ben és 1941-ben végrehajtott kitelepítések, továbbá a férfiak munkaszolgálatra történő behívása nyomán – 1944 áprilisára 428 főre csökkent, akik valamennyien a helyi status quo ante rítusú hitközösséghez tartoztak.

Korábbi kutatások¹ eredményeiből ma már tudjuk, hogy a háromszéki zsidókat 1944 májusában a sepsiszentgyörgyi Gazdasági Iskola csupán részben elkészült épületében helyezték el, amely a vármegye gettójaként szolgált. A Háromszék vármegyéből összegyűjtöttek mellett ide szállították a Csíkszeredából és a Csíki-medencéből összeszedett 312 zsidó személyt is. A sepsiszentgyörgyi gettóba hurcolt személyek száma egyes források szerint 850, más források szerint 900-950 főre emelkedett.

A rendelkezésünkre álló sajtó- és levéltári anyagok segítségével Háromszék vármegye zsidó közösségének vészkorszakbeli sorsát követtem a kezdeti kitelepítésekre és áttelepítésekre, a munkaszolgálatra, a faji kérdésekre, a zsidók gazdasági helyzetére csakúgy odafigyelve, mint a zsidóság 1944. májusi összegyűjtésére, gettózására és deportálására. Átfogó vizsgálatnak vettem alá az 1940–1944 között Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen megjelenő újságokat, s a részletek tisztázása végett áttekinttem a hozzáférhető levéltári anyagokat is. Ugyanakkor azt is vizsgáltam, hogy a sepsiszentgyörgyi holokausztáldozatok emlékművén található névsorban szereplő személyekről maradtak-e fenn sajtó-, illetve levéltári források, és ha igen, neveiket milyen jellegű dokumentumok említik.

A vizsgálat sajtóanyagából átfogó képet próbálok alkotni arról, hogy a sajtó miképpen kommunikálta vagy nem kommunikálta a korszak antiszemita hangulatát, zsidóellenes intézkedéseit és ezek következményeit, illetve hogy milyen szerepet játszott a zsidóellenes légkör megteremtésében, az antiszemita érzelmek fokozásában.

Történelmi tények, röviden

Zsidók nagyobb csoportjai Háromszék vármegyében a 18. század második felében kezdtek megalapozni. Féder Zoltán feltárta, hogy Háromszéken már jóval korábban is éltek zsidók. Ezt bizonyítja az a dokumentum, amelyből megtudjuk, hogy 1690-ben, Kálnoky Sámuel gróf meghívására, egy Moldvából érkezett zsidó nő férjével együtt Köröspatakon telepedett le.²

Az 1840-es évektől már jóformán minden nagyobb településen akadtak zsidó családok, viszont nem mindenütt akartak róluk tudomást venni. A helyi vezetőségtől függött, hogy engedélyezik-e letelepedésüket, avagy ki-

¹ A jelen összegezés során elsősorban Randolph L. Braham, Féder Zoltán és Tibori Szabó Zoltán kutatásainak esetenként jelzett eredményeiből merítettem. Külön köszönet illeti Randolph L. Braham professzort, a New York-i City University J. & O. Winter Fundjának igazgatóját és alapítványát a szerzőnek a jelen kutatás elvégzéséhez nyújtott ösztöndíjért.

² További részletekért lásd Féder Zoltán, *Zsidók Háromszéken. Történelmi adat- és szövegyűjtemény, 1690-2004*. Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2006, 32. (A továbbiakban: Féder 2006)

utasítják őket. Ha maradhattak is a városban, az a biztonságukat nem szavolta. Az adatok szerint a vármegye székhelyén, Sepsiszentgyörgyön már az 1840-es években megalakult a zsidó hitközség, s 1850-ben a vármegye területén a népszámlálás már 61 izraelita vallású személyt talált.³

Az emancipációs törvény megadta a zsidóknak a törvény előtti egyenlőséget, és számukra a gazdasági életbe történő bekapcsolódás lehetőségét megnyitotta. Az 1869-es népszámlálásból kiderült, hogy Háromszék vármegyében 269 izraelita vallású személy élt, a betelepülések száma ugyanis az emancipáció nyomán megnövekedett. A betelepültek közül a legtöbben Moldván keresztül érkeztek, s főként bukovinai és galíciai származású zsidók voltak, de érkeztek Erdély más részeiről, valamint Magyarországról is.⁴

Az egyre nagyobb ütemben fejlődő fatelepek által kínált munkalehetőségek a zsidóságot is fokozottan vonzották. Az izraelita vallású lakosok lélekszáma a vármegyében 1880-ban 444, 1890-ben 643, 1900-ban 868, 1910-ben pedig 1181 volt. A háromszéki zsidók jelentős része fakitermelésből és -feldolgozásból, illetve kisipari tevékenységekből élt, emellett megélhetést sokak számára a kereskedelem is jelentett.

Ezt a fejlődést törte derékba az első világháború. Az 1916-os román betörés, továbbá a trianoni békeszerződés után a zsidók egy része Magyarországra, illetve Erdély más településeire menekült, így az 1930. évi román népszámlálás a vármegyében mindössze 942 izraelita vallású személyt talált. A háromszéki zsidók nagy része a status quo ante hitközséghez tartozott.⁵

Az erdélyi zsidók a történelem áldozataivá váltak. A románok azért nehezteltek rájuk, mert a magyar kultúrához kötődtek, és nem szálltak szembe a magyar revízióval és irredentizmussal.⁶ Az 1940-es második bécsi döntés utáni újabb magyar érában, a zsidótörvények hatálybalépése után sokan elszegényedtek, és külső segítségre szorultak, vagy olyan központokba költöztek, ahol nagyobb zsidó közösségek éltek. 1941-ben Sepsiszentgyörgy lakossága 14 365 fő volt, akik közül 7579 református, 4977 római katolikus, 686 unitárius, 413 evangélikus, 145 görög katolikus, 141 ortodox, 400 pedig izraelita volt; egyéb vallásúnak 24 mondta magát, akik közül 22 személy baptista volt.⁷

³ Braham, Randolph L., Tibori Szabó Zoltán (szerk.), *Az észak-erdélyi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. Park, Budapest–Koinónia, Kolozsvár, 2008, 125. (A továbbiakban: Braham–Tibori Szabó 2008)

⁴ Tibori Szabó Zoltán: Háromszék vármegye zsidóságának a története. Kézirat, Kolozsvár, 2004, 3.

⁵ Braham–Tibori Szabó 2008, 125.

⁶ Braham, Randolph L., *A népirtás politikája. A Holocaust Magyarországon*, I-II. kötet. Belvárosi, Budapest, 1997, 167. (A továbbiakban: Braham 1997)

⁷ Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. 1. kötet: *Kovásznak, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok, 1850–1992 között*. Teleki László Alapítvány–Pro-Print, Budapest–Csíkszereda, 1998, 123.

A vármegyében kikeresztelkedettek is éltek, akik tehát nem izraelita vallásúak voltak, de a zsidóellenes jogszabályok egy részének hatálya alól ők sem mentesültek. A vármegyében mindvégig egyetlen hitközség működött, a status quo ante. A nagyobb vidéki közösségek fenntartottak imaházat, a kisebb létszámú közösségek azonban kizárólag nagyobb ünnepek alkalmával gyűltek össze módosabb helyi vagy környékbeli zsidó családok házaiban imádkozni és ünnepelni.⁸

A háromszéki zsidókat csaknem teljes tájékozatlanság jellemezte. Amikor 1938-ban a Román Királyságban zsidóellenes rendeleteket foganatosítottak, a székelyföldi zsidók azokban főként a jobb módú bukaresti zsidók ellen irányuló intézkedéseket vélték felfedezni. Amikor pedig a második bécsi döntés nyomán újra magyar fennhatóság alá kerültek, azt ugyanolyan örömteli ünnepléssel fogadták, mint maguk a székelyek, s nem voltak tudatában annak, hogy az új hatóságok a Budapesten már hatályos zsidóellenes törvényeket esetükben is alkalmazni fogják.

A magyar hatóságok a 18 és 50 év közötti zsidó férfiakat nemsokára munkatáborokba irányították, ahonnan őket később Ukrajnába küldték. Csaknem 15 ezer észak-erdélyi zsidó munkaszolgálatos került előbb hazai munkatáborokba, majd a frontra, ahonnan az embertelen bánásmód, a rossz ellátás, a betegségek és a háborús események miatt jelentős részük nem tért vissza.⁹ Az első behívások 1942 nyarán történtek.¹⁰

A „zsidókérdés végső megoldása” 1944. március 19., a német megszállás napja után a Székelyföldön is megkezdődött. Először elbocsátották a zsidókat a közintézményekből; kizárták a szakmai szervezetekből; többé nem utazhattak; magánvagyonaikat, munkagépeiket, árukészleteiket, berendezéseiket elkobozták; be kellett szolgáltatniuk rádiókészülékeiket, értékeiket és készpénzüket, végül pedig az élelmiszeradagjukat is csökkentették. Az izraelita vallásúaknak megtiltották, hogy háztartásukban keresztényeket alkalmazzanak. A zsidóellenes intézkedések végeérhetetlen sora után megkezdődött a gettósítás és a deportálás.

Gettósítás

A nácik zsidóellenes programjának egyik alapvető célkitűzése a zsidó tulajdon kisajátítása, a másik pedig a zsidóságnak a gazdaságból és a társadalomból történő kiszorítása volt. A zsidó kereskedelmi és iparvállalatok árucikkei és berendezési tárgyai nem csupán az állam és a hivatalos személyek, hanem

⁸ Braham–Tibori Szabó 2008, 126.

⁹ Tibori Szabó Zoltán, *Árnyékos oldal. Zsidó identitástudat Erdélyben a holokauszt után*. Koinónia, Kolozsvár, 2007, 21. (A továbbiakban: Tibori Szabó 2007)

¹⁰ Braham–Tibori Szabó 2008, 127.

a magánemberek érdeklődését is felkeltették. Valóságos versenyfutásba kezdtek a keresztény vállalkozók, hogy a kezüket minél több zsidó tulajdonra tegyék rá. Olykor ez „törvényes” úton valósult meg, és meghatalmazásért folyamodtak az illetékes állami vagy helyi hatóságokhoz; máskor az is előfordult, hogy a hatályos törvényektől eltekintettek.

Rendeletet szoltak arról, hogy hogyan kell leltárba venni, elszállítani és raktározni a zsidóktól kisajátított értéktárgyakat.¹¹ A legtöbb zsidó valamennyi intézkedésnek eleget tett; keveseknek sikerült elrejtetniük egyes értéktárgyaikat, vagy „kölcsonadni” azokat keresztény ismerőseiknek. Ha azonban ez kiszivárgott, akkor mind a zsidó, mind a keresztény fél hatósági következményekkel kellett hogy szembenézzon.

Az összeírással párhuzamosan folytak a deportálást előkészítő intézkedések. Rendeletet hoztak a zsidók átköltöztetésével, új lakóhelyeik kijelölésével kapcsolatban. A zsidók gettósítására vonatkozó rendeletet 1944. április 26-án léptették hatályba. A program megvalósításában az országos csendőrkörületek parancsnokai voltak segítségükre.¹² A helyi hatóságoknak megparancsolták, hogy a zsidó szervezetekkel együtt készítsék el a zsidó lakosság teljes névjegyzékét.

Az észak-erdélyi gettókat általában téglagyárakban alakították ki, de a körülmények nem mindenütt tették ezt lehetővé, ezért például Háromszéken, Sepsiszentgyörgyön az akkor épülő Gazdasági Iskolában hozták létre, ahol még sem ajtók, sem ablakok nem voltak. A környékbeli zsidókat előbb az adott település imaházában, iskolájában vagy rendőrségén gyűjtötték össze. Csíkszeredában például a zsidókat a helyi rendőrségre terelték, s onnan tehérgépkocsikkal szállították át a sepsiszentgyörgyi gettóba, a kézdivásárhegyeket viszont katonai lovas kocsikkal vitték a vármegyeközpont gettójába. A vidéki településeken összegyűjtött zsidók különféle szállítóeszközökön, Kovásznáról például szekerekkel, Kommandórol az erdőipari vállalat tehérgépkocsijával érkeztek.

A rövid összegyűjtési időszak elegendő volt a hatóságoknak, hogy elérjék céljaikat, amelyek a zsidók megfélemlítésére és ellenállási lehetőségeik megakadályozására irányultak, valamint arra, hogy a zsidó vagyonokat minél aprólékosabban felkutassák, és azután a deportálási terveket végrehajtsák.¹³

Deportálás

A deportálás technikai és szervezési részleteit Endre László belügyi államtitkár vezetésével dolgozták ki. Endre májusban emlékeztetőt adott ki közvetlen beosztottjainak, amelyben a zsidóellenes művelet általános irányelveit

¹¹ Braham 1997, 526.

¹² Uo., 547.

¹³ Uo., 628.

ismertette, s hangsúlyt fektetett a szükséges magyar–német együttműködésre. „Az emlékeztető részleteit a május 8–9-e között, Munkácson megtartott tanácskozáson vitatták meg, amelyen részt vettek a vármegyék és megyeszékhelyek legmagasabb rangú közigazgatási, rendőrségi és csendőrségi vezetői. A Ferenczy László elnökségével lezajlott értekezleten részletes eligazítást kaptak a bevagonírozásról szóló eljárásokról és a transzportok pontos menetrendjéről”.¹⁴ Az értekezleten véglegesítették azokat az írásbeli utasításokat is, amelyek a deportálásokra vonatkozó eljárások részleteit tartalmazzák; ezeket elküldték a gettó- és bevagonírozási központok polgármestereinek. A menetrendet és az útvonalat a vasutak, a magyar csendőrség és a német biztonsági rendőrség képviselői véglegesítették.¹⁵

A magyar zsidók deportálásáról szóló terv kidolgozása után 1944. május 15-én ütemtervszerűen megkezdődtek a deportálások; átlagosan napi négy tehervonatot indítottak útnak. Minden szerelvénybe körülbelül 3000 zsidót zsúfoltak, vagononként 70–90 személyt. Minden vagonba két vedret helyeztek el, az egyiket az ivóvíznek, a másikat a szükségletük elvégzésére.¹⁶ A deportálási útvonal Kassán és Kelet-Szlovákián keresztül vezetett Auschwitzig Eperjes, Muszyna, Tarnów és Krakkó érintésével.¹⁷

A zsidók az utazás során, a személyes irataikon kívül kevés holmit vihettek magukkal. Mielőtt az állomásra vitték őket, újból valamennyiüket megmotozták, és volt olyan, akitől elvették a személyi vagy a katonai igazolványt, oklevelet és egyéb dokumentumokat is. A zsidókat az állomásra csendőrök kísérték. Ott a deportálandókat tehervagonokba zsúfolták, amelyeket leláncoltak és lelakatoltak.

A háromszéki zsidók deportálása egy hónap alatt lezajlott. A zsidó lakosságot 1944. május 3-án, hajnalban kezdték összegyűjteni a vármegye községeiből. Reggel 6 órakor kötelező volt minden zsidónak a csendőrségen jelentkezni, ahonnan őket a gyűjtőközpontokba vitték. Május 4–5-én a zsidók összegyűjtése az egész vármegyében befejeződött. Az összegyűjtöttek – a Csík vármegye déli részeiről ide hozott zsidók csoportját beleértve – a sepsiszentgyörgyi gettóba kerültek, ahonnan 1944. május 10-én történt bevagonírozásuk, és elszállításuk Szászrégenbe. A szászrégeni gyűjtőtáborból a háromszéki és alsó-csíki zsidók jelentős részét az első, 1944. június 1-jén útnak indított transzporttal marhavagonokban Auschwitz-Birkenauba deportálták.¹⁸

¹⁴ Braham–Tibori Szabó 2008, 31.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Braham 1997, 638.

¹⁷ Braham–Tibori Szabó 2008, 32–33.

¹⁸ Féder 2006, 178.

Sajtóforrások, levéltári dokumentumok, módszertani szempontok

A vizsgált sajtótermékekből azok az írások kerültek kiválogatásra, amelyek a kutatás tárgyát képező témával – a háromszéki zsidóság életével, kérdéseivel – foglalkoztak, attól függetlenül, hogy annak milyen aspektusait érintették. A kiválasztott cikkeket az előzetes tartalmi vizsgálat módszerével osztottam fel tematikus kategóriákba. Az így kialakult kategóriákon belüli anyagokat a továbbiakban leíró és tartalomelemzési módszerrel vizsgáltam. A tartalomelemzés után a görcső alá vett cikktípusok előfordulásának gyakoriságát is megvizsgáltam, és a szükségesnek mutakozó (kvantitatív) statisztikát elkészítettem. Fő támaszomat a kutatás következtetéseinek megírásakor a két említett elemzésből eredő megállapítások jelentették.

A vizsgálatnak alávetett háromszéki újságok az alábbiak:

Dolgozók Szava. Sepsiszentgyörgyön adták ki 1944 novembere és 1945 áprilisa között, kezdetben mint demokrata politikai napilapot, amely 1944 decemberében hetilappá alakult. Felelős szerkesztője Tordai Sándor, kiadója a Sepsiszentgyörgyi Nyomdász Szakszervezet volt. A hetilap címe 1945. február közepétől *Szabadság* lett.¹⁹

Hétfői Székely Nép. Sepsiszentgyörgyön jelent meg 1942. augusztus 31-től 1944. július 31-ig. Független politikai hetilapként határozta meg magát, és a *Székely Nép* napilap mellékleteként jelent meg. Felelős szerkesztője és kiadója végig Koréh Ferenc volt.²⁰

Székely Nép. A sepsiszentgyörgyi napilap 1906-ban indult, az 1882 és 1906 között kiadott *Székely Nemzet* folytatásaként. A lap elsősorban a székelységet érintő közéleti és kulturális kérdésekkel foglalkozott. Az általam vizsgált időszakban folyamatosan megjelent, 1944. augusztus 29-ig. 1940. szeptember-októberben hetilapként, 1940 novemberétől „független politikai napilap”-ként került az olvasók kezébe. Felelős szerkesztője és kiadója az első időszakban Rákosi József volt. A felelős szerkesztői tisztséget tőle Koréh Ferenc vette át, aki a lapot 1941. január 18-tól, a lap megszűnéséig ebben a minőségében írta alá. Az újság kiadásáért 1941–1942 között László Zoltán, 1942–1944 között pedig Kovásznai Gábor felelt; a lapszerkesztő 1941-ben Jakab Antal, 1942–1944-ben pedig László Zoltán volt.²¹

¹⁹ Kuszálík Péter, *Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1996, 70. (A továbbiakban: Kuszálík 1996)

²⁰ Uo., 102.

²¹ Uo., 165–166.

Székely Újság. Kézdivásárhelyen jelent meg 1904-ben, alapítója és első szerkesztője Molnár Emil volt. 1919-től a Kézdivásárhely és Vidéke Gazdasági Egyesületének hivatalos lapja volt, Dienes Ödön, majd Kovács J. István szerkesztésében, aki 1925-től a hetilap felelős szerkesztője és kiadója is. 1925-től egyesült a lap a *Székely Hírlappal*, azonban mindkét lap nevét megőrizte. 1936–1940 között román alcíme is volt: *Gazeta Săcuimii*, majd *Gazeta Săcuiașă*.²² 1940–1944 között társadalmi és közgazdasági hetilapként jelent meg, amelyet minden vasárnap reggel adtak ki. Utolsó lapszáma 1944. július 30-án látott napvilágot.²³

A vizsgálatnak alávetett levéltári anyagot a washingtoni Holokauszt Emlékmúzeum kutatóközpontjának archívumában található, a Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Fiókjában őrzött, zsidósággal kapcsolatos digitális dokumentummásolatok alkották.²⁴

A sajtóanyagok és levéltári dokumentumok tartalma

Kutatásom szempontjából az egyik fontos kérdés az volt, hogy konkrétan mit tudhatott a Háromszék vármegyei székelység a zsidóságot érintő intézkedésekről, atrocitásokról, illetve hogy az érintetteket ezekről a sajtó milyen mértékben tájékoztatta. Vizsgáltam továbbá azt is, hogy a lapokban jelennek-e meg beszámolóik olyan Háromszék vármegyei izraelita vallású személyekről, akik a vészorszakban életüket veszítették.

A kérdések megválaszolása végett a fenti három hetilapot és egy napilapot elemeztem, de kiindulópontként a *Székely Népből* megjelenő, zsidó vonatkozású írásokat használtam, amelyek alapján sikerült megállapítanom azokat a vizsgálatom tárgyát is képező fő témákat, amelyekről az adott korban a széleskörűség valamennyi rétege tudomást szerezhetett.

Az empirikus anyag megerősítőre való tekintettel azokat a hivatalos dokumentumokat, továbbá a sepsiszentgyörgyi és a kézdivásárhelyi kiadású lapokból azokat az anyagokat vettem alá vizsgálatnak, amelyek főleg a Háromszék vármegyében élő zsidóság szempontjából tűntek fontosnak, s amelyek eseményeket, intézkedéseket ismertettek. Az anyag által kínált

²² Balogh Edgár (szerk.), *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, I. kötet. Kriterion, Bukarest, 1981, 166.

²³ Kuszálík 1996, 166.

²⁴ Levéltári jelzet: RG-25.090M - Selected Records from the Covasna Branch of the Romanian National Archives, 1943-1950 (Válogatott dokumentumok a Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Fiókjának anyagaiból, 1943-1945), Archive of the Jack, Joseph and Morton Mandel Center for Advanced Holocaust Studies, United States Holocaust Memorial Museum, Washington DC, USA (Egyesült Államok Holokauszt Emlékmúzeumának Jack, Joseph és Morton Mandel Holokausztkutató Központja, Washington, DC, Amerikai Egyesült Államok). (A továbbiakban: ACAHS-USHMM)

csoportosítás szerint a felkutatott levéltári és sajtóanyagot a következő témakörökben foglaltam össze: a zsidóellenes törvények és rendeletek ismertetése; a gazdasági életből való kiszorítás intézkedései; a társadalomból való kirekesztések és elbocsátások; a deportálást megelőző intézkedések; a deportálás utáni időszak; antiszemita uszítás a lapok beszámolóiban és véleménycikkeiben.

A zsidóellenes törvények és rendeletek ismertetése

A *Székely Nép* napilap 1940-ben kezdte részletesebben ismertetni a zsidókkal kapcsolatos híreket, de leginkább a magyar zsidótörvényeket tekintette át. Szeptember elején a lap a székely magyarokhoz szólt, arról, hogy a magyar honvédek bevonulnak, és ennek tiszteletére ünnepséget szerveznek. Egész oldalakat jelentetett meg az eseményről, még az ünnepség programját is közölték. Néhány nappal később részletekbe menően ismertette a magyarországi zsidótörvényeket, amelyekről öt írást publikált.²⁵

Az első *A magyar zsidótörvény rövid áttekintése* címmel, szeptember 19-én jelent meg. Információkat közölt arról, hogy ki számít zsidónak, valamint a zsidók jogairól.

Zsidónak kell tekinteni azt, aki ő maga, vagy legalább egyik szülője, vagy nagyszülei közül kettő az izraelita hitfelekezet tagja, vagy tagja volt, és a felsoroltaknak a törvény hatálybalépése után született ivadécai. Azt a gyermeket, akinek keresztény szülője a törvény hatálybalépése után zsidónak tekintendő személlyel köt házasságot, nem lehet zsidónak tekinteni, és teljes jogú az 1939. január 1-je előtt kötött vegyes házasságban született gyermek, ha a szülei már házasságkötéskor keresztények voltak, valamint születése után keresztények maradtak [...]. Nem lehetnek közjegyzők, hites tolmácsok, szakértők, közjegyző-helyettesek, szabaddalmi ügyvivők. Csak hatszázalékos arányszámon belül lehet hites könyvvizsgáló, vehető fel egyetemre és iskolába is. Csak 12 százalékos arányszámon lehet Műegyetem hallgatója, lehet tagja időszaki vagy nem időszaki lapnak a segédszerkesztőségében. Viszont nem lehet szerkesztője, főszerkesztője, kiadója, és nem gyakorolhat a lapszerkesztésben befolyást. Földbirtokot csak árverésen vagy hatósági engedéllyel tett vételi ajánlat alapján szerezhet. Mezőgazdasági ingatlanának átengedésére lehet kötelezni. Végül nem lehet köztisztviselő sem...²⁶

²⁵ A *Budapesti Közlöny* a Magyarországon elfogadott zsidóellenes törvényeket és rendeleteket folyamatosan közölte, és számait Háromszék vármegyében is megkapták. Az abban közreadott anyagok jó alapot biztosítottak a zsidóellenes intézkedések ismertetésére.

²⁶ A magyar zsidótörvény rövid áttekintése. 1-ső közlemény. *Székely Nép*, LVIII. évf., 44. sz., 1940. szeptember 19., 1.

A második írás egy nappal később jelent meg, s magába foglalt hét paragrafust, amelyek elsősorban a zsidótörvény alól kivételezettek körét határozták meg. A törvény nem vonatkozik:

1. Olyan tűzharcosra vagy az 1914. évi háborúban hadifogságot szenvedettre, aki a sebesülési érem viselésére jogosult és az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért legalább egy ízben kitüntetésben részesült. 2. Arra, akit az 1914–1918. évi háborúban ezüst vagy arany vitézségi éremmel tüntettek ki [...], akinek atyját ebben a háborúban arany vagy legalább két ízben nagy ezüst vitézségi éremmel tüntették ki. 3. Arra, akit az 1914–1918. évi háborúban a kardokkal ékesített a III. osztályú korona renddel tüntettek ki, vagy aki ennél magasabb és ugyancsak kardokkal ékesített kitüntetésben részesült, valamint ennek gyermekeire. 4. Arra, akinek jelen törvény hatálybalépésekor legalább 50%-ban hadirokkant, továbbá annak feleségére és gyermekeire, akik a jelen törvény hatálybalépésekor hetvenöt vagy száz százalékban hadirokkant. 5. Arra, aki az 1914–1918. évi háborúban hadi halált halt özvegye vagy gyermeke. 6. Arra, aki az 1918. és 1919. évi forradalmak idején az ezek ellen irányuló nemzeti mozgalmakban részt vett, ha ezzel életét kockáztatta, vagy emiatt szabadságvesztést szenvedett, valamint ennek feleségére és gyermekeire, úgyszintén annak özvegyére és gyermekeire, akik az ilyen tevékenysége miatt életét veszítette. 7. A belső titkos tanácsosokra, a magyar titkos tanácsosokra, továbbá arra, akik a jelen törvény hatálybalépésekor valamelyik tudományegyetem, vagy a József Nádor műszaki és gazdaságtudományi egyetem tényleges, vagy nyugdíjas rendes tanára.²⁷

A harmadik írás szintén egy nappal később jelent meg, és folytatása volt a másodiknak. Viszont a negyediket, amely arról szólt, hogy a zsidók hol dolgozhatnak és hol nem, valamint hogy rendeletet hoztak arról is, hogy a munkájukat megszüntetik vagy megszüntethetik, néhány nappal később, szeptember 24-én közzölték:

Nem lehet állami, törvényhatósági, községi, köztisztviselői, közigazgatási, közüzemi tisztviselő vagy egyéb alkalmazott, társadalombiztosító intézeteknél ideiglenesen megbízott orvos, a szerződésük felfüggeszthető, nem lehet tanár, tanító, közösségi jegyző, ítélőbíró [...]. Zsidó, vagy zsidónak tekintendő személy szerzett joga, továbbá állása és foglalkozása megszünik vagy megszüntethető.²⁸

Szeptember 26-án jelent meg az utolsó cikk ebben a sorozatban, amely tudatta:

²⁷ A magyar zsidótörvény rövid áttekintése. *Székely Nép*, LVIII. évf., 46. sz., 1940. szeptember 20., 3.

²⁸ A magyar zsidótörvény rövid áttekintése. *Székely Nép*, LVIII. évf., 48. sz., 1940. szeptember 24., 3.

1943. január 1-ig nyugdíjazni vagy végkielégítéssel el kell bocsátani a közép, középfokú szakiskolákban tanító zsidó tanárokat, népiskolai tanítókat, jegyzőket. 1940. január 1. nyugdíjazni kell a zsidó ítélő bírákat és a királyi ügyészeket. Zsidó honosítás, házasságkötés vagy törvényesítés által magyar állampolgárságot nem nyerhet. [...] Meg kell vonni a zsidónak állami egyedárusági engedélyét és a hatóság szabad mérlegelésétől függő jogosítványát, a törvény hatálybalépésétől számított 5 éven belül.²⁹

A következő évben a sajtó főleg a házassági törvényt ismertette, amelyet később a parlament fajvédelmi, úgynevezett harmadik zsidótörvényre módosított. A parlamenti vitában „meg kívánták oldani az összeférhetetlenségi kérdést”, ezért a formaságokat mellőzve bizottságokat küldtek ki, és alapnak elfogadták a minisztériumok által benyújtott javaslatot. Ezután rátértek a házassági törvényjavaslat bemutatására, kijelentve, hogy „a zsidó kérdést már meg kellett volna oldani az első javaslat benyújtásánál, és nem kellene most már harmadszor is vele foglalkozni.” Ismertették, hogy többen felszólaltak az új javaslat ellen vagy mellett. Például vitéz Meskó Zoltán, aki szerint régi fájó sebet orvosol a törvényjavaslat, mert a cél a magyar faj védelme, ami mindenki szeme előtt ott kellene hogy lebegjen.³⁰

Kiderült később az is, hogy a felsőházi bizottság felekezeti alapon értelmezi a zsidó fogalmát.

Serédi Jusztinián hercegprímás beszédet mondott a javaslat ellen, mert véleménye szerint bántó módon érinti a katolikus szentségi házasságot. Kijelentette, hogy „kifejti a katolikus álláspontot, és hogyha ellentét fog felmerülni a javaslatból kifolyólag, annak nem az egyház lesz az oka”, mert az egyház sohasem ismerheti el azt, hogy az állam a szentségi házasság elé tilalmi akadályokat gördíthet. A javaslat, amely állítólag a zsidóság ellen küzd, zsidó szemlélemhez ragaszkodik akkor, amikor a polgári házasságot helyezi elébe a szentségi, felbonthatatlan házasságnak. A hercegprímás továbbá azt is kifogásolta, hogy nem tesznek különbséget izraelita vallású és keresztény zsidó között.

Ravasz László református püspök szerint a fajvédelem szükséges, „de a magyar fajt szociális, gazdasági, egészségügyi törvényekkel is fel lehet emelni, nem elhibázott zsidótörvényekkel”. Véleménye az, hogy a jogszabály a házasságon kívüli viszonyoknak, az ellenőrizhetetlen vérkeveredésnek a melegágya lesz.³¹

Egyházi szempontból az indítvány Kapuy Béla evangélikus püspök szerint is elfogadhatatlan. Orsós Ferenc, az Orvosi Kamara felsőházi képviselője viszont kifejtette, hogy „ma nem is lehet élni az egyéni szabadság korlátozása

²⁹ A magyar zsidótörvény rövid áttekintése. *Székely Nép*, LVIII. évf., 50. sz., 1940. szeptember 26., 3.

³⁰ A felsőház elfogadta a módosított házassági törvényjavaslatot. *Székely Nép*, LIX. évf., 180. sz., 1941. július 19., 8.

³¹ Uo., 8.

nélkül. A fajvédelem 5000 éves zsidó tanulmány”, ezért előterjesztést nyújtott be. Érvelése szerint, mivel „Magyarországon három faj él, a kaukázusi, a zsidó és a cigány, ezért helyes lenne a javaslatot kiterjeszteni a cigányokra is, mert az asszimiláció nem lehetséges”; ezt el is fogadták.

Szabó János nagyváradi behívott parlamenti képviselő úgy vélte, hogy a törvényre szükség van, mert „Romániában nyilvánvaló lett, hogy a zsidók a megszállás alatt hűtlenek lettek a magyarsághoz”. Radocsay igazságügyi miniszter kijelentette, hogy a javaslatot úgy kell elfogadni, ahogyan a képviselőház megfogalmazta, hiszen „a fajkeveredés azért veszélyes, mert azokban a társadalmi osztályokban erős, amelyek a vezetésre vannak hivatva”. Az elnök a szavazást elrendelte, és a felsőház 65–53 arányban elfogadta a javaslatot, amely után a részleteket is megszavazták. A módosításokat 77–50 arányban a bizottságban elfogadták, amelyeket visszaküldtek a képviselőházba.³² A felsőház elfogadta tehát a házassági törvényről szóló módosításokat, s a gyűlésen „Dr. Töreký Géza rámutatott arra, hogy az új paragrafus elejét veszi a házasságon kívüli törvénytelen viszonyoknak”.³³

A napilap ugyanazon számában hírt adott arról is, hogy a parlament együttes bizottsága fajvédelmi törvénnyé módosította a házassági törvényt, s ezáltal bűncselekménynek minősítik azokat a viszonyokat, amelyeket házasságon kívül zsidók és keresztények folytatnak. Bocsáry Kálmán ismertette az albizottság kezdeményezését, amely szerint a jogszabály új címe: „A házassági jogról szóló 1894:XXXI. tc. kiegészítéséről és módosításáról, valamint ezzel kapcsolatos fajvédelmi rendelkezésekről szóló törvényjavaslat.” A törvény 9. paragrafusára leszögezte, hogy nem zsidónak zsidóval házasságot kötni tilos, viszont zsidó nőnek külföldi állampolgárú nem zsidóval kötendő házassága nem esik a tilalom alá. Magába foglalta, fajvédelmi alapon, hogy ki tekintendő zsidónak, és azt, hogy a rendeletet alkalmazni kell a házasságon kívül született gyermekekre is. Az újság részletesen beszámolt a törvényről. Tudatta, hogy az igazságügyi miniszter „különös méltányolást érdemlő okokból felmentést adhat a paragrafusban foglalt tilalom alól”. Arról is tájékoztatót, hogy az együttes bizottság egyhangúlag elfogadta a javaslatot, amelyet benyújtanak a képviselőháznak.³⁴

Néhány hónappal később tájékoztatás jelent meg arról, hogy nemsokára hatályossá válik a házassági és fajgyalázási törvény végrehajtási utasítása. A szerkesztő hangsúlyozta, hogy Bárdossy tevékenysége „korszakalkotó jelentőségű nemcsak külpolitikai, de belpolitikai szempontból is”. Ez a minisztériumok általános munkásságára, a törvényalkotás eredményeire, a kiadott rendeletekre, a közellátás súlyos problémáinak megoldására, a szociális po-

³² Uo., 8.

³³ Elfogadta a felsőház a házassági törvény módosításának a javaslatát. *Székelý Nép*, LXI. évf., 186. sz., 1941. július 25., 3.

³⁴ A parlament együttes bizottsága fajvédelmi törvénnyé módosította a házassági törvényjavaslatot. *Székelý Nép*, LXI. évf., 186. sz., 1941. július 25., 8.

litikára és a gazdasági és ipari kérdések megoldására is vonatkozott. A törvény-előkészítő munkából kiemelkedőnek tartotta a házassági törvény ki egészítéséről és módosításáról szóló törvényt, amely „tudvalevőleg súlyosan bünteti a fajgyalázást, és elrendeli a házasság előtti kötelező orvosi vizsgálatot”. Arról is beszámolt, hogy a törvényt már kihirdették az Országos Törvénytarban, „a minden részletre kiterjedő végrehajtási utasítás pedig, amely a törvény végrehajtását félreérthetetlenül megszabja és körülírja, a legközelebbi időben lát napvilágot”.³⁵

A lap a zsidótörvények ismertetése után is rendszeresen közölt cikkeket a zsidóellenes rendelkezésekről, amelyekhez többnyire véleményt is fűzött. A *Székely Nép* 1942-ben elsőként arról számol be, hogy a kormányzóhelyettes megválasztásáról szóló törvényjavaslat a ház elé került, majd rátért az orvosi törvényjavaslat ismertetésére. Tájékoztatót egyben arról is, hogy a javaslat tárgyalása közben többen felszólaltak, kifejtve érveiket és ellenérveiket. Matolcsy Mátyás szélsőjobboldali politikus kifogásolta például, hogy a beadvány a zsidókérdés szempontjából hiányos, ezért azt ajánlotta, hogy „*zsidó orvosok csak zsidót kezelhessenek*”, amit nem fogadtak el. Incze Antal imrédista képviselő az orvosok életszínvonalának emelését kérte. Válaszában Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter kijelentette, hogy gazdasági kérdések nem tartoznak a törvényjavaslat keretébe. „Viszont arról a kamarai törvények rendelkeznek, hogy az orvosok a beteg kívánságára vizsgálatra, vagy konzíliumra elmenjenek. A törvényjavaslatot a képviselőház ezután egyhangúan elfogadta.”³⁶

A felsőház a tárgyalások során az orvosi rendtartásról szóló törvényjavaslat egyes szakaszainak kiigazításáról szóló javaslatot kezdte tárgyalni. Vitéz Meskó Zoltán beszédében kérte, hogy „az önkormányzatban foglalt körzeten kívül a zsidók *semmilyen jogot ne kapjanak*”. Kifogásolta a zsidók működését a kórházakban, és hangoztatta, hogy gyakorlott orvosokra van szükség a perifériákon, a tanyákon és a falvakban. A felszólalásra Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter válaszolt: mint kifejtette, a törvényjavaslat azt a célt szolgálja, hogy az orvosi kamara megalkotására vonatkozó 1936. évi I. tc. a tapasztalatok alapján mutatkozó hiányokat pótolja. Kijelentette, hogy a nagy orvoshiány pótlására megteszi a szükséges intézkedéseket, és „*a zsidótörvény tilalmait átlépőket a leghigorúbban bünteti meg*”. „A belügyminiszter válasza után a felsőház általánosságban és részleteiben is elfogadta a törvényjavaslatot.”³⁷

³⁵ Rövidesen megjelenik a házassági és fajgyalázási törvény végrehajtási utasítása. *Székely Nép*, LXI. évf., 210. sz., 1941. augusztus 19., 7. (Kiemelés az eredetiben.)

³⁶ A Kormányzóhelyettes megválasztásáról szóló törvényjavaslat a ház előtt. A Kormányzópárt értekezleten Bárdossy miniszterelnök ismertette a javaslatot. A Kormányzó Urat megilleti az ajánlás joga. *Székely Nép*, LX. évf., 32. sz., 1942. február 10., 1. (Kiemelés az eredetiben.)

³⁷ Március 10-ikén lesz a Ház legközelebbi ülése. *Székely Nép*, LX. évf., 45. sz., 1942. február 25., 2. (Kiemelés az eredetiben.)

A *Székely Nép* később információkat közölt az orvosokról és egyes egészségügyi rendelkezésekről szóló javaslat alsóházbeli sorsáról. A városi, községi és a körorvosokról, valamint az egyes közegészségügyi rendelkezésekről szóló törvényjavaslat módosítását magába foglaló törvényjavaslat vitája előtt a kezdeményezést Hunyady Buzás Endre előadó ismertette, rámutatva arra, hogy „az orvosi tisztviselői kar zsidótalanítása a javaslat által teljes megoldást nyer”.³⁸ Incze Antal orvosként foglalkozott az orvosi és egészségügyi beadvánnyal, az orvosok gazdasági és szociális kérdéseire összpontosítva. Stitz János nagyszabású gazdasági kódex megalakítását sürgette, s úgy vélte, az orvosok, községi orvosok és körorvosok tekintetében az előterjesztés nagy haladást jelent. „A rendelet a zsidó orvosok számára a hadmentességi adó bevezetését nem jelöli meg, holott ez igen fontos, mert míg a keresztény orvosok a fronton vannak, addig a zsidók itthon indokolatlan előnyhöz jutva meggazdagodnak.”³⁹

Levéltári anyagokból tudjuk, hogy a zsidók közszolgálatának megszüntetéséről az állami kórházaknál és gyógyintézeteknél Háromszék vármegye alispánját folyamatosan tájékoztatták: igazolásokat küldtek neki arról, hogy a szóban forgó intézményekben zsidók már nem dolgoznak.⁴⁰ Az internált és elszállított, honvédelmi munkára kötelezett zsidó orvosok elbocsátásáról hivatalos iratot csak az Orbai járás főszolgabírójától kapott, amelyben az állt, hogy orvost honvédelmi munkára nem neveztek ki, de a következő zsidó személyeket táborba internálták: dr. Horovitz Ernő, dr. Benzel András, dr. Stein Bernát és dr. Lichtensein Tibor.⁴¹

Nem sokkal azután, hogy az újság a hadkötelezettségi adóról írt, megjelent a hír a honvédelmi törvényjavaslat elfogadásáról. Idézték Bartha Károly hon-

³⁸ A Ház általánosságban elfogadta a zsidó erdő- és mezőgazdasági ingatlanok igénybevételéről szóló törvényjavaslatot. *Székely Nép*, LX. évf., 130. sz., 1942. június 11., 5 Ebben a cikkben a gazdasági kérdések mellett kitértek a velük kapcsolatos törvénykezésről.

³⁹ Amíg a magyar orvosok az arcvonalon vannak, addig a zsidó orvosok itthon gazdagodnak – mondották a képviselőházban. Az orvosokról és egyes egészségügyi rendelkezésekről szóló javaslatot tárgyalja a Ház. *Székely Nép*, LX. évf., 131. sz., 1942. június 12., 4.

⁴⁰ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.000000326. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 3 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență privind excluderea angajaților de origine evreiască [Rendelet és levelezés a zsidó származású alkalmazottak elbocsátásáról], 1. – M. kir. Állami Bábaképző Intézet, Kézdivásárhely, 225/1944, Válasz Háromszék vármegye alispánjának 6026/44. K. sz. átiratára.

⁴¹ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.000000370. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 3 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență privind excluderea angajaților de origine evreiască [Rendelet és levelezés a zsidó származású alkalmazottak elbocsátásáról], 26. – Orbai járás főszolgabírája, 2985/1944., Válasz Háromszék vármegye alispánjának 8399/1944. sz. átiratára.

védelmi minisztert, aki véleményében a következőket mondta: „[N]agyobb erőkkkel veszünk részt a bolsevizmus leverését célzó hadműveletekben. Bizonyos vagyok benne, hogy honvédségünk új babérokkal gazdagítja a magyar hadsereg régi jó hírét. A zsidók hadkötelezettségének kérdése most törvényes rendezést nyer.” Igen fontosnak tartották, hogy az egyenlő teherviselés elvének alapján azok, akik egyáltalán nem, vagy csak kis veszélynek teszik ki magukat, nagyobb anyagi áldozatokat vállaljanak. Ezt a kérdést szerintük a hadmentességi adójavaslat fogja majd megoldani. Kiemelték annak jelentőségét, hogy a háborúban a fokozódó nehézségek terheit arányosan osszák meg, ugyanakkor azokat, akik a haza védelmében cselekvőleg is részt vesznek, előnyben részesítsék.⁴²

A felsőház kevéssel ezután négy törvényjavaslatot fogadott el, amelyek közül a zsidóságot főként három érintette. A felhatalmazási beadvány elfogadása után a honvédelmi törvény kiegészítéséről szóló javaslatot tárgyalták, amelyhez vitéz Meskó Zoltán és gróf Prónay György szólott hozzá. A felszólalásokra vitéz Bartha Károly honvédelmi miniszter válaszolt, hangoztatva, hogy „most a világháború közepén nem lehetünk eléggé óvatosak a honvédség integritásának megvédése tekintetében. A zsidótörvénnyel kapcsolatban olyan egyéneket is kizár a fegyveres szolgálatból, akik a múltban és a jelenben is becsülettel teljesítik kötelességüket. De sokkal nagyobb baj volna, ha meghagynák az olyanokat, akik később esetleg ismét a hadsereg felbomlásán dolgoznának.” A felsőház az előterjesztést elfogadta. A városi, községi és körorvosokról szóló ajánláshoz vitéz Meskó Zoltán szólott hozzá, az országos ügyvédi és gyámnyugdíjintézet fedezeti alapjának kérdéséhez pedig Hoepfner Guido.⁴³

Bartha Károly honvédelmi miniszter is kifejtette véleményét a zsidók hadkötelezettségének kérdéseiről, majd a Magyar Élet Pártjának (MÉP) értekezletén ismertette az ún. tűzharcos törvény módosításáról és kiegészítéséről szóló törvényjavaslatot. „A törvényjavaslat fenntartja az érvényes rendelkezést, hogy a zsidók fegyveres szolgálat helyett úgynevezett kiegészítő szolgálatot teljesítsenek” - mondta. Éppen ezért „a zsidókat a katonai előképzést szolgáló levante kötelezettség helyett a kiegészítő szolgálatra való előkészítés kötelezettsége terheli”, tette hozzá. A beadvány biztosítani fogja az egyöntetűséget azokkal a rendelkezésekkel, amelyek a zsidóknak állami és egyéb közszolgálati alkalmazásból való kizárását vannak hivatva biztosítani - mutatott rá. A legalább 50 százalékos hadirokkantak tekintetében a javaslat kivételt tett: „A további kivételekre újabb alapot a világháború, a forradalom

⁴² A háború nehézségeit arányosan kell megosztanunk - mondotta Bartha honvédelmi miniszter a házban. A képviselőház elfogadta a honvédelmi törvényjavaslatot. *Székely Nép*, LX. évf., 144. sz., 1942. június 27., 2.

⁴³ Négy törvényjavaslatot fogadott el a felsőház. *Székely Nép*, LX. évf., 158. sz., 1942. július 15., 2.

és az idegen megszállás alatt tanúsított nemzeti szempontból kimagaslóan érdemes magatartások szolgáltattak.”⁴⁴

A *Székely Nép* szerint az Észak-Erdélyben továbbra is hatályos régi román vallásváltóztatási törvény, amely korábban a romanizálás érdekeit szolgálta, lehetőséget adott a zsidótörvények kijátszására azáltal, hogy valaki saját egyházának tudta és beavatkozása nélkül áttérjen más vallásra. Az egyházak ugyanakkor nem dönthettek önállóan abban, hogy kit hajlandók elbocsátani vagy felvenni a tagjaik sorába. Magyar törvény nem rendezte az állami anyakönyvek megfelelő kiigazítását sem, ami igen sok zavart okozott. A lap felhívta a figyelmet arra, hogy mivel „a magyar törvények még nem léptek hatályba Erdélyben, ez az állapot ma is fennáll”. A cikkíró attól tartott, hogy az áttérések következtében a zsidóság könnyen kijátszhatja a zsidótörvényeket. „Ennek jellegzetes példája az, amikor Goldbergné, aki Udvarhelyen él, iparengedélyt kért, és mindenhol letagadta, hogy ő más vallású lett volna, mint római katolikus.” Az írás hangsúlyozta, hogy ezeket a helyzeteket Erdélyben kétféleképpen lehet megakadályozni: „az arra illetékeseknek kérniük kell a kormánytól, hogy tiltsa meg Erdélyben is az izraelita hitről más hitre való áttérést”, és vegyék ki a zsidóságot a régi román áttérési törvény hatásköre alól, mert szerintük lehetetlen ügyelni a fajtisztaságra, ha azt csak az ország egyik részében óvják, a másikkban nem. A lap szerint a védekezés másik módja az, amelyet az udvarhelyi református egyház presbitériuma kimondott: „A református egyház nem hajlandó átvenni és anyakönyvezni csak az olyan izraeliták áttérését, akik az állami áttérés idejétől számított időtől kezdve legalább egy éven keresztül, legalább heti egy, tehát összesen 52 előkészítő órán részt vettek, a református hit minden igazságával megismerkedtek, és áttérésük komolyságát bebizonyították.” Következésképpen a zsidók hiába is kérnék vallásuk igazolását, ha a fenti rendelkezéseknek nem tettek eleget. A többi erdélyi egyházközösségnek és az egyházak vezetőségének figyelmét is felhívta a határozatra, a hatóságokét pedig arra, hogy amíg az ismertetett állapotnak a kormány törvényileg nem vet véget, addig minden esetben kérjék az egyházi anyakönyvi kivonatot is az elhelyezkedések, iparengedélyek stb. kiadásánál, vagy ha a legkisebb gyanú is felmerül, hogy a zsidótörvény kijátszásáról van szó.⁴⁵

A lap arról is tájékoztatta olvasóit, hogy az izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozásáról - valójában lefokozásáról - a felsőház elé beadványt terjesztettek. A bizottság által elfogadott törvényjavaslat szerint „az izraelita vallásfelekezet a jövőben nem bevett, hanem törvény által elismert vallásfe-

⁴⁴ A levente kötelezettség helyett a zsidókat kisegítő szolgálatra való előkészítésére kötelezik. *Székely Nép*, LX. évf., 129. sz., 1942. június 10., 8.

⁴⁵ Hatálytalanítani kell a román áttérési törvény Erdélyben ma is érvényben lévő rendelkezéseit. A zsidótörvény kijátszásának megakadályozására ez egyházak tudta nélkül nem szabadna áttéréseket engedélyezni. *Székely Nép*, LX. évf., 120. sz., 1942. május 29., 3.

lekezet lesz”. Az izraelita vallásfelekezetet és annak intézményeit az állam vagy község nem részesítheti támogatásban, és izraelita hitre nem térhet át, aki valamilyen keresztény vallásfelekezet tagja. „Ez az áttérési tilalom azonban nem vonatkozik azokra a keresztényekre, akiket a fajvédelmi törvény alapján zsidónak kell tekinteni.”⁴⁶

A későbbiekben a lap csak ritkán foglalkozott a zsidókat érintő kérdésekkel. A *Hétfői Székely Nép* 1944-ben a *Magyar Zsidók Lapja* híradása nyomán közölte: „a magyar hatóságok utasítására és kinevezése alapján megalakul a Magyar Zsidók Központi Tanácsa”, amelynek hatáskörébe tartozik mindenki, aki az izraelita felekezet tagja, vagy aki a legújabb rendeletek értelmében zsidónak számít. A lap tudatta, hogy a magyar hatóságok kizárólag a Központi Tanáccsal tárgyalnak, az utasítások legpontosabb végrehajtásáért nemcsak a Tanács minden egyes tagja felel életével, hanem mindazok is, akik utasításait a legpontosabban nem teljesítik. A Központi Tanács nem hatóság, hanem a hatóságok végrehajtó szerve, szögezte le az újság, amely „minden zsidó szellemi, anyagi javai felett, sőt munkaereje felett korlátlan intézkedési jogot, illetve köteleességet kapott”.⁴⁷

A gazdasági életből való kiszorítás intézkedései

A vizsgált lapok a zsidók gazdasági életből történő kiszorításáról számtalan hírt közöltek. A közreadott írások kezdetben a zsidóellenes törvényeket ismertették, a továbbiakban pedig következetesen beszámoltak olvasóiknak a rendeletek pontos végrehajtásáról, azok „előnyeiről”, valamint a be nem tartásuk esetén kiszabható büntetésekről. A négy vizsgált újság elsősorban két témakörre összpontosított: a zsidóbirtokok kisajátítására, illetve a zsidók általi fakitermelés megakadályozására.

Zsidóbirtokok kisajátítása

A várható politikai kurzusról sok mindent elárult Kállay Miklós miniszterelnöknek az a beszéde, amelyet 1942-ben a MÉP gyűlésén mondott, s amelyet a *Székely Nép* részletesen ismertetett. Kállay ismertette véleményét a háborúról, valamint zsidóellenes terveit, amelyeket minél hamarabb szeretett volna véghezvinni. Mint mondta, a magyarok a háborúban nem kényszerű-

⁴⁶ (MTI): Az izraelita vallásfelekezetet és intézményeit az állam vagy község nem támogatja. *Székely Nép*, LX. évf., 124. sz., 1942. június 3., 8.

⁴⁷ Életével felel a Zsidók Központi Tanácsának minden tagja az utasítások végrehajtásáért. A tanács korlátlan ura minden zsidó vagyonnak. *Hétfői Székely Nép*, 3. évf., 15. sz., 1944. április 11., 2.

ségből vesznek részt, hanem saját akaratukból, mert nem szeretnék, hogy nélkülük határozzanak, mint Trianonban. Jó lenne, ha szavuk lenne az új Európában, ezért ott akarnak lenni az elhatározás, szenvedés és küzdelem útján. A szoros baráti kapcsolatot Olasz- és Németországgal nem változtatják meg, a cél érdekében mindent fel fognak áldozni, ami a győzelemhez szükséges.

A következőkben kifejtette, hogy „a képviselőház elé viszi a zsidók mezőgazdasági és erdőgazdasági ingatlanainak legteljesebb értékű irányba vételéről szóló törvényjavaslatot”, mivel a zsidókat el kell távolítani a magyar föld birtoklásától, ehhez pedig az szükséges, hogy az igénybevétel minél hamarabb és legrövidebb úton megtörténjék. A beadvány lényege, hogy „a zsidóságot ne csak a mezőgazdasági birtokok tulajdonjától állítsák félre, hanem az erdőbirtokokra is vonatkozzék ez a határozat”. A javaslat Kállay szerint azért fontos, mert így meg tudják akadályozni a zsidók további letelepedését falvakban, ez viszont szerinte nem lesz elég, további intézkedések szükségesek, amelyeket fokozatosan szeretnének magvalósítani, de nem lassított ütemben.

„A magyar élet többi vonatkozásából is ki kell szorítani őket, tudja, hogy más gyökeres megoldás nincs, mint kitelepíteni 800 ezer főnyi hazai zsidóságot” – írta a lap a kormányfőt idézve. Kállay leszögezte, hogy e cél megvalósítása érdekében sajátos munkatempót kell követni. Egy hónappal korábban éppen ezért olyan törvényjavaslattal állt elő, amely arra vonatkozott, hogy „ki kell szorítani a zsidóságot a nemzeti társadalom és a nemzeti munka minden területéről”. Olyan magyar emberekre van tehát szükség, akiket a zsidók helyére lehet állítani, a közélet tisztasága érdekében – hangsúlyozta Kállay.⁴⁸

A miniszterelnök már egyik korábbi szónoklatában kijelentette, hogy Gömbös Gyula 95 pontját fogja követni, és a külügyminiszteri széklet nem kívánja betölteni, mert reménykedik, hogy felgyógyulása után azt az arra legméltóbb Bárdossy László tölti majd be, aki korábban „tüneményesen emelkedett és olyan tényező érték lett, akit a magyar élet többé nem nélkülözhet”. Kiemelten fontos feladatának tartotta a közrend fenntartását, amelyet azonban nem lehet egyszerűen csak rendészeti ténykedésekkel biztosítani, mindent el kell követni a szociális haladás terén. Kállay szerint a zsidók szociális lénye a végső kifejlődésben, egyéni és tömegszinten egyaránt bármely országban kártékony volt, ezért „helyre kell hozni azt a szociális igazságtalanságot, amelyet a zsidóság az országban anyagi és szellemi téren eredményezett”. A zsidók gazdasági visszaszorítása tehát alapvető tétele a magyar népgazdaság előrejutásának. „Első feladatának tekinti a zsidó birtokok kisajtítását, és mivel ennek gyors végrehajtását a fennálló törvények akadályoz-

⁴⁸ Nem kényszerűségből vagyunk a háborúban, hanem tudatosan veszünk abban részt. Kállay miniszterelnök és Lukács Béla nagy beszéde a MÉP-gyűlésen. *Székely Nép*, LX. évf., 89. sz., 1942. április 21., 1.

zák és nehézkessé teszik, már a héten, soron kívüli tervezetet nyújt be, amely [...] a zsidó ingatlanok értékbecslésének megváltoztatásával, valamint jogorvoslati lehetőséggel módot ad arra, hogy a zsidótörvény hatálya alá eső ingatlanok a lehető legrövidebb időn belül keresztény kézre kerüljenek.”⁴⁹

A beszédek után nem sokkal meg is jelent és 1942. március 19. napján hatályba lépett a kormányrendelet, amely a zsidó tulajdonban levő mező- és erdőgazdasági ingatlanok forgalmának korlátozásáról és zárlat alá helyezésétől szól. „A rendelet az erdő-, vagy mezőgazdasági ingatlan, az ingatlan alkotó részét képező és a termeléshez szükséges üzemek és üzemi berendezések, továbbá a kis- és nagyközségek területén lakó házzal, vagy gazdasági épülettel ellátott, vagy beépítetlen házhelyingatlanra átruházási zárlatot jelent be, és az ilyen átruházás érvénytelen. A további ingatlanokra jogügylet alapján csak akkor lehet tulajdonjogot bejegyezni, ha az átruházó büntetőjogi felelősségének terhére kijelenti, hogy nem zsidó.” A jogszabály hatálybalépése után létrejött jogügylet alapján zsidó ingatlanokra tulajdonjogot bejegyezni tehát nem lehetett. A rendelet gondoskodott arról is, hogy a zsidók gazdasági üzemeit és berendezéseit jó állapotban fenntartsák, és arra a kérdésre is kitért, hogy „ki tekintendő zsidónak”. Alkalmazásánál azt kellett zsidónak tekinteni, aki az 1941. évi 15. tc., az ún. fajvédelmi törvény értelmében zsidó, tehát azokra is kiterjedt, akik a második zsidótörvény rendelkezése folytán kivételezettek voltak. „A rendeletet alkalmazni kell a kereskedelmi társaságokra, egyesületekre és egyéb jogi személyekre is, ha vezetőségük összetételében, vagy a vagyon nagyobb részében zsidók részesülnek” – mutatott rá a *Székely Nép*. A határozat súlyos büntetést szabott ki arra az esetre, ha valaki a rendeletben megjelölt elidegenítési tilalmakat megszegi, leltárbemutatói kötelezettségének nem tesz eleget, vagy annak felvételénél valamit kihagy.⁵⁰

Két hónappal később br. Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter ismertette a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanainak igénybevételéről szóló törvényjavaslatot. Hangsúlyozta, hogy „a javaslat a kormánynak és a MÉP-nek egyetemes akaratából jött létre. E mögött az egyetemes akarat mögött az ország közvéleménye is egységesen ott áll.” Szerinte a jogszabály szigorú fajvédelmi alapon jött létre, és biztosítja, hogy a magyar föld kivéssék a zsidók tulajdonából. A javaslat a korábbi rendelkezéseknél minden vonalon szigorúbb és erélyesebb rendszereket tartalmazott: először is fajvédelmi alapon állapította meg, hogy ki zsidó. Ennek következtében kivétel nélkül valamennyi zsidó földbirtokost érintett. A második, hogy a zsidók kezéből nemcsak a mezőgazdasági, hanem az erdőgazdasági ingatlanokat is el lehetett venni, illetőleg a javaslatparancsoló szakasza alapján el is kellett venni.

⁴⁹ Kállay miniszterelnök Gömbös Gyula 95 pontját követi. A zsidók gazdasági térfoglalásának megakadályozására a jövő héten törvényjavaslat kerül a Ház elé. *Székely Nép*, LX. évf., 59. sz., 1942. március 13., 1.

⁵⁰ Korlátozták a zsidó ingatlanok forgalmát. Életbe léptették az átruházási zárlatot. *Székely Nép*, LX. évf., 88. sz., 1942. március 20., 3. (Kiemelés az eredetiben.)

Bizonyos esetekben a javaslat még az élő és a holt felszerelés elvételére is módot adott. „Igen fontos szabálya a javaslatnak az, hogy az ellenértéket általában meghatározás szerint kell megállapítani. Nagyjelentőségű rendelkezés, hogy az elvett ingatlanért térítésként a zsidók kötvényeket kapnak. A kötvényeket sem kapják kézhez, hanem azokat zárolt számlára helyezik” – közölte a lap.⁵¹

Háromszéken a zsidóbirtokok túlnyomó részét már korábban felbecsülték, és az összegzés eredményét felterjesztették a Földművelésügyi Minisztériumba. Foglalkoztak a várható hatásokkal is, így a munkásügyek intézésére munkaügyi felügyelőt neveztek ki. Úgy tudták ugyanis, hogy a vármegye területéről a korábbi időszakban 92 munkás ment ki Németországba gazdasági munkára, mert nem kapták meg rendszeresen a bérüket.⁵²

Miután a napilap ismertette a háromszéki zsidóbirtokok összességét, nem-sokára arról adott hírt, hogy a képviselőházban folytatták a zsidóbirtokok kisajátításáról szóló törvényjavaslat tárgyalását. Braunecker Antal báró, az Erdélyi Párt vezérszónoka a beadvány irányelveit helyeselte. „Az erdélyi magyarok – mondta – jól tudják, mit jelent a zsidókérdés.” Szerinte az erdélyi zsidóság a román uralom alatt megtagadta a magyarsággal való közösséget, vagy pedig egyenesen szembehelyezkedett a magyarsággal, és saját szervezeteibe tömörült. Mint mondta, a magyar falu erkölcsi életén és nemzeti öntudatán meglátszik, ha a faluban zsidóbirtok van. Kérte, hogy „a visszacsatolt területeken nemcsak a forradalom ideje alatt tanúsított magatartást vegyék tekintetbe, hanem a megszállás alattit is”. Vitéz Makray Lajos kereszténypárti szónok határozati javaslatban kérte, hogy a kisajátítás során a zsidóbirtokokból csak az kaphasson földet, aki földműveléssel is foglalkozik. Maróthy Károly nyilaskeresztes párti képviselő „a kivételezések ellen szólalt fel, és gyökeres megoldást sürgetett. A nemzeti szocialista elvekkel összeegyeztethetetlennek tartja, hogy a zsidó hadirokkantaknak meghagyjanak 500 hold birtokot, amikor a magyar hadirokkantaknak 500 fillérjük sincsen”. A lap írása szerint Festetich Domokos gróf is felszólalt, s elmondta, hogy szerinte „falun egyetlen zsidónak sem szabad maradnia, mert megmétélyezik a falvak magyar népét”.⁵³

A következő napokban a képviselőházban a törvényjavaslatot újra napirendre tűzték. Matolcsy Mátvás üdvözölte az előterjesztésnek azt a részét, amely kimondta, hogy „a zsidóktól el kell venni az ingatlanokat”. Kijelentette, hogy „a magyar népben megvan az erő a zsidók helyének betöltésére”. Kérte

⁵¹ A kormánypárt értekezletén ismertették a zsidóbirtokok igénybevételéről szóló törvényjavaslatot. *Székely Nép*, LX. évf., 115. sz., 1942. május 22., 1.

⁵² Háromszéken 5600 hold zsidóbirtok van. *Székely Nép*, LX. évf., 103. sz., 1942. május 7., 3.

⁵³ Az Erdélyi Párt ismertette álláspontját a képviselőházban a zsidó birtokok kisajátításáról szóló törvényjavaslattal kapcsolatban. „A visszacsatolt területeken a megszállás alatti magatartást is vegyék tekintetbe”. *Székely Nép*, LX. évf., 124. sz., 1942. június 3., 5.

a kormányt, hogy minél hamarabb alkossa meg a zsidó házvagyonok, bányák és cukorgyárak stb. igénybeviteléről szóló törvényt is. Bodnár Sándor erdélyi párti szónok és országgyűlési képviselő azt hangoztatta, hogy bár a beadványt kezdetnek tartja, örömmel fogadja, mert ezután következnie kell a nagy földbirtokreformnak, amely a magyar kisgazda társadalom tömegeit földhöz juttatja. Helyeselte „a törvényjavaslatnak azt a részét, amely megtiltja a zsidók számára az ingatlanvásárlást”. Felszabadult Erdély-részi kisgazdaként közvetlenül tapasztalhatta a román földbirtok-kisajátítás következményeit, ezért nem helyeselheti, hogy olyanoknak adják az igénybe vett földeket, akik nem értenek azok megműveléséhez, fejtette ki.⁵⁴ Úgy vélte, hogy a javaslat „régii mulasztást kíván helyrehozni, amelyet az előző évtizedek kormányai követtek el, amikor megengedték, hogy a zsidók beözönljenek az országba, és itt birtokot vásároljanak, míg ugyanakkor a becsületes magyar családok tízezrei kénytelenek voltak Amerikába kivándorolni”. Kijelentette, fontosnak tartja, hogy a zsidóktól elvett földet a magyar faj, a magyar érdekek szolgálatába állítsák, és semmi esetre nem tudná helyeselni, hogy az elvett földet olyanoknak adják, akik nem a föld fiai, mert igazán csak az tudja értékelni a földet, aki a földnek munkása volt. Másodsorban azt kérte, hogy a kisajátított földeket ne egy-két holdas parcellákra osszák, mert a törpebirtokosok jószágot tartani, intenzíven trágyázni szintén nem tudnak. A föld terméshozama így kevesebb lesz, és a tulajdonos sem képes megélni. Az eredmény rendszerint az, hogy a földhöz jutottak eladják a földet, és más téren igyekeznek maguknak megélhetést szerezni. Úgy vélte, hogy a kisajátítást még a következő gazdasági év beállta előtt keresztül kell vinni, hogy az a következő esztendőben már magyar gazdasági érdekeket szolgálhasson. A javaslatot „mind a maga, mind a pártja nevében elfogadja”.⁵⁵ Meskó Zoltán kifogásolta a kivételezéseket, mert véleménye alapján a kisgazdabirtokokat szaporítani kell. Az ország jövője szerinte az egészséges birtokmegosztáson alapul, ezért kérte a kormányt, hogy további „hasonló szellemű faj- és családvédelmi intézkedéseket hozzon”.⁵⁶

Mielőtt a törvény hatályba lépett, újabb beszámoló jelent meg a *Székely Népb*ben, amely arról tájékoztatott, hogy tovább tárgyaltak a beadványról. Eszerint „Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter kijelentette, hogy a kisajátított zsidóbirtokokat kötvényekkel fizetik ki, és ezek a kötvények zárolva lesznek”. Ily módon ugyanis lehetővé válik, hogy a birtokokat azonnal át lehessen venni. „A jogszabály megalkotásánál rendkívül ügyeltek azonban

⁵⁴ Csak olyanoknak szabad földet adni, akik értenek is a megműveléséhez. *Székely Népb*, LX. évf., 125. sz., 1942. június 4., 5.

⁵⁵ Vidékenként 1-2 középbirtokot is kell létesíteni. *Székely Népb*, LX. évf., 126. sz., 1942. június 6., 5.

⁵⁶ Csak olyanoknak szabad földet adni, akik értenek is a megműveléséhez. *Székely Népb*, LX. évf., 125. sz., 1942. június 4., 5.

arra, hogy a zsidók ne akadályozzák a termelés menetét, ezért a zsidókkal szemben, akik a termelést szabotálják, vagy csökkenteni akarják, a javaslat szigorú büntető rendelkezéseket szab meg” – mutatott rá a beszámoló. Leszögezte azt is, hogy a jövőben a mező- és erdőgazdasági ingatlanokat kizárólag a földművelésügyi miniszter engedélyével lehet bérbe adni, és külön határozat szükséges majd a fakitermeléshez is, de zsidó személy ingatlanokat már árverés útján sem szerezhet. A javaslat általános kivételezést senki javára nem tartalmazott. „Az 1940-ben hozott földbirtok-politikai törvény végrehajtásával kapcsolatban elhangzott bírálatokra válaszolva, a miniszter hangoztatta, hogy a törvény végrehajtása a miniszterelnök feladata. A minisztereknek viszont arra kell ügyelniük, hogy a törvényt megfelelő időben hajtsák végre” – ismertette a lap. Majd kifejtette, hogy a törvényjavaslatba nem lehet olyan rendelkezést beállítani, miszerint a zsidók ezután egyáltalán ne bérelhessenek földet, mert lehetnek olyan esetek, amikor a tulajdonos semmi körülmények között sem kezelheti birtokát, viszont keresztény haszonbérelő sem akad. A földművelésügyi miniszter végül hangsúlyozta, hogy „a javaslat nem birtokpolitikai javaslat, hanem a nemzeti közösség érdekét szolgáló fajvédelmi javaslat, amelynek meghozására a zsidóságnak a magyar földön jelentkező mohó birtokfoglalása kényszerítette a nemzetet.”⁵⁷

A törvény hatálybalépése előtt sokan interpelláltak: az ülésen felszólalt Bartha Károly honvédelmi miniszter, Bertalan Kálmán, Oláh György, majd Bánffy Dániel is. Bertalan kérte, hogy bizonyos esetekben hagyják meg a középirtokokat az igénybe veendő zsidóbirtokoknál. Oláh viszont a zsidók elkülönítését kérte, mondván, „ha a zsidóbirtokok igénybevétele után is a zsidók a közösségben maradnak, akkor még az eddiginél is károsabb befolyást fejtenének ki”.⁵⁸ „A zsidó mező- és erdőgazdasági ingatlanok kisajátításáról szóló törvényjavaslatot a felsőház általánosságában és részleteiben is elfogadta” – adta hírül a Magyar Távirati Iroda anyagának közlésével a *Székely Nép* 1942. július 16-án.⁵⁹

A közjórésleti (sic!) szövetkezetek is igényelhetnek zsidóbirtokokat – közölte néhány hónappal később, 1942 novemberében a *Hétfői Székely Nép*. A lap szerint a belügyminiszter leiratot intézett a közjórésleti szövetkezetek vezetőségéhez a zsidó kézből felszabaduló birtokok és bérletek megszerzése ügyében, amely rámutatott arra, hogy keresztény földbirtokosok között bizonyára többen lesznek, akik egyéni vagy családi körülményeik miatt nem akarnak

⁵⁷ A zsidóságnak a magyar földön jelentkező mohó birtokfoglalása készítette a nemzetet a javaslat meghozatalára – mondotta a földművelésügyi miniszter a Házban. *Székely Nép*, LX. évf., 129. sz., 1942. június 10., 5. (Kiemelés az eredetiben.)

⁵⁸ A Ház általánosságban elfogadta a zsidó erdő- és mezőgazdasági ingatlanok igénybevételeiről szóló törvényjavaslatot. *Székely Nép*, LX. évf., 130. sz., 1942. június 11., 5.

⁵⁹ (MTI): A zsidó mező- és erdőgazdasági ingatlanok kisajátításáról szóló törvényjavaslatot a felsőház általánosságában és részleteiben is elfogadta. *Székely Nép*, LX. évf., 159. sz., 1942. július 16., 2.

ingatlanaikon „házi kezelést” folytatni, és ha zsidó bérlőiknek fel is mondanak, földjeiket továbbra is haszonbérbe adhatják. „Ezt az alkalmat, a lap szerint, a Közjéleki Szövetkezeteknek meg kell ragadniuk”, mert „a zsidó bérletek sok esetben olyan vidéken terülnek el, ahol nagy földínség és fontos szociális érdek fűződik ahhoz, hogy az eddig zsidó kézben tartott haszonbérleteket terjeszkedésében akadályozott földművelő lakosság szerezhesse meg”. A belügyminiszter figyelmeztette a szövetkezetek vezetőit, hogy legalább olyan előnyös haszonbérleti feltételeket igyekezzenek elérni, mint amilyenekkel a zsidó bérlők rendelkeztek.⁶⁰

Már 1942 májusában kiderült, hogy nincs általános kivételezés a zsidótörvény alól. Ez a háromszéki sajtó szerint azért volt fontos, mert „a termelés folytonosságának biztosítására a termelést szabotáló zsidókkal szemben szigorú rendelkezések kellenek”. Az egyik vonatkozó hírben hangsúlyt nyert annak a jelentősége, hogy a jogszabály megadta a keresztény tulajdonosoknak a lehetőséget arra, hogy a földjeiket zsidó haszonbérllők kezéből kiváltásák, továbbá biztosította, hogy „a zsidók árverés folyamán sem szerezhettek mezőt vagy erdőgazdasági ingatlanokat, kis- vagy nagyközségekben pedig egyéb ingatlanokat sem”. Általános kivételezéseket a javaslat egyetlen zsidó érdekében sem tartalmazott, mivel sehol sem mondta ki a törvény azt, hogy bárki is kivételezett lenne, hanem csupán bizonyos esetekben biztosított korlátolt értékű és átmeneti jellegű mentesítést, ami pedig az érdekelt személy halálával megszűnt.⁶¹

A gazdasági kiszorítás egyre érezhetőbb volt 1942-ben, amirő a lapok be is számoltak. A fűszerkereskedők egyesülete kizárta például a zsidókat tagjai közül, nevét pedig Keresztény Fűszerkereskedők Országos Egyesületére változtatta. A módosítást az egyesület közgyűlési határozata mondta ki.⁶²

A zsidó fakitermelés megszüntetése

A *Székely Nép* 1942 nyarán hírül adta, hogy Csík vármegye időszerű kérdései a kisgyűlés⁶³ előtt vannak, kitérve arra is, hogy ellenőrzik a zsidótörvény végrehajtását. „Élénk vita fejlődött ki Ungvár törvényhatósági bizottságának a zsidókérdéssel foglalkozó átirata fölött” – írta a lap. Ungvár ugyanis olyan országos szervezet felállítását kérte a kormánytól, amely elősegíti a zsidótörvénnyel kapcsolatos ügyeket, de a zsidóságnak a közelet minden területéről történő eltávolítását nemkülönben. Javasolták továbbá, hogy a zsidókérdést

⁶⁰ A közjéleki szövetkezetek is igényelhetnek zsidóbirtokokat. *Hétfői Székely Nép*, 1. évf., 11. sz., 1942. november 9., 3.

⁶¹ Nincs általános kivételezés! *Székely Nép*, LX. évf., 115. sz., 1942. május 22., 2.

⁶² A Fűszerkereskedők Egyesülete a zsidókat kizárta tagjai sorából. *Székely Nép*, LX évf., 62. sz., 1942. március. 17., 5.

faji alapon oldják meg. Bíró Ferenc csíkszeredai főesperes egyházi okokból aggályoskodott. Azt hangoztatta, hogy „aki be akar olvadni a magyarságba, nem gátolják meg”, s úgy vélte, hogy csíki viszonylatban „elsősorban is az erdővágások körül kell a zsidóságot eltávolítani”. Helytelenítette, hogy a zsidókérdés elintézését alul kezdik, végül mégis hozzájárult a javaslatához. Ábrahám alispán bejelentette, hogy a zsidókérdés megoldása Csíkban folyamatban van, évégett határozatot is adott ki. Szorgalmazta, hogy nézzenek utána egyes helyeken, hogy végrehajtották-e a törvényes intézkedéseket. Bíró főesperes kérte, hogy ebben az ügyben „legyenek figyelemmel az erkölcsi és szociális szempontokra”, miközben „másik felszólaló megállapította, hogy igen sok zsidó könnyen szerzi meg okmányait”.⁶⁴

Székelyföld gazdasági híreiben szó esett arról is, hogy a fakitermelésben és a fűrészüzemekben változtatásra van szükség. „A fakitermelés legfontosabb kérdése és egyben Székelyföldnek ma legtöbbet hangoztatott kívánsága a fűrészüzemek nemzeti szempontból minél gyorsabb átállítása” – hangsúlyozta az újság, azzal érvelve, hogy a fakereskedelem és a fakitermelés nagy százalékban zsidók kezében van. A cikk szerzője kifejtette, hogy a zsidótörvény rendelkezéseinek végrehajtása során az átállítás itt is megtörténik, bár nem fog minden zökkenő nélkül menni, mert a fakitermelés tőkén kívül sok hozzáértést, nagy szakismeretet kíván, amelyet nem lehet máról holnapra elsajátítani. Úgy vélte, hogy „az őrsgévváltást mindenesetre meg fogja gyorsítani, és hogy a fűrészüzemek egy részét az erdők kímélése miatt előbb-utóbb le kell állítani, s az csak természetes, hogy a leállítást nem lehet éppen azokon a kisüzemekben kezdeni, amelyiknek tulajdonosai székelyek”.⁶⁵

A lap hírt adott arról is, hogy a kolozsvári vármegyeháza dísztermében megtartották a „Szövetség” Gazdasági és Hitelszövetkezetek Központjának közgyűlését, amelyet Bethlen László gróf elnök nyitott meg. Beszédében leközölte, hogy „sikerült kitermelnünk a mindennél nagyobb és marandóbb értéket: az igazi szövetkezeti gondolkodást, az önségely erejébe vetett hitet, a szerény eszközök megbecsülését, a gyengébbek megsegítését és a feyelmet”. A megváltozott helyzetben fenn akarják tartani hálózataikat, azokat jelentősen fejleszteni és erősíteni akarják. De ezt a célt csak úgy érhetik el, ha a múltból áthozott erkölcsi értékeiket maradéktalanul megtartják, és arra a szilárd alapra építkeznek tovább. Elmondta, hogy „Székelyföldön elsősorban a falusi kishitel kérdésének megoldása vár a szövetkezetekre, és bejelentette, hogy a földművelésügyi minisztérium hozzájárulásával megalakuló szövetkezetek egyévi rendkívüli vágterületet kapnak, valamint azt, hogy a

⁶³ A korabeli vármegyei törvényhatóságban a kisgyűlés az a szerv, amelynek feladata a kisebb jelentőségű ügyek elintézése és a közgyűlés elé kerülő tárgysorozati pontok előkészítése volt.

⁶⁴ Csík megye időszerű kérdései a kisgyűlés előtt. Ellenőrzi a zsidótörvény végrehajtását. *Székely Nép*, LX. évf., 125. sz., 1942. június 4., 4.

⁶⁵ Székelyföld gazdasági kérdései. *Székely Nép*, LX. évf., 40. sz., 1942. február 19., 7.

gyergyói medencében megalakult az első fakitermelő és értékesítő közbirtokossági szövetkezet 600 ezer pengő üzletrésszel”. Elhangzott az is, hogy a zsidó nagytőke képviselői, akik addig a székely erdők haszonélvezői voltak, éles harcot folytatnak a szövetkezeti szervezkedés ellen, de a zsidókat ebből az ágazatból mindenképpen el kell távolítani.⁶⁶

A társadalomból való kirekesztések és elbocsátások

A zsidóbirtokok és -lakások kisajátításával párhuzamosan folytak az értelmiségi és a szabadfoglalkozású pályákról történő kizárások, valamint a zsidó vállalkozók iparendeléyeinek bevonása.

A budapesti ügyvédi kamara Radocsay László igazságügyi miniszterhez fordult, mondván, hogy tekintélye visszaállítása végett a *numerus nullus* bevezetésére lenne szükség. A *Székely Nép* beszámolt a felterjesztés azon megállapításáról, miszerint „az a szellemiség, amely a zsidóságot világszerte jellemzi, az teljesen megvan a hazai zsidó ügyvédségben is”. A kamara leszögezte, hogy a zsidóság „közönségesen ismert tulajdonsága az anyagiasság, az anyagnak és pénznek mindenek fölé, sokszor az igazság, becsület, erkölcs fölé helyezése”, különösen akkor, „ha nem a saját fajtájával áll szemben”. A kamara szerint „a közismert »ügyvédelles« hangulat kizárólag a zsidó ügyvédség magatartásának és uralmának köszönhető, mert a zsidó ügyvédség elárasztotta és lezüllesztette a hajdan legbecsültebb és legtekintélyesebb ügyvédi foglalkozást, rányomta arra saját lelkiességének bélyegét, és leszorította onnan a nemzet fiait, illetve az odamerészkedők számára alig engedett megélni. Az általános, minden társadalmi és foglalkozási ágban megnyilvánuló követelésnek és „a keresztény magyar ügyvédség” régi kívánságának tett eleget a budapesti ügyvédi kamara válaszmánya, amikor teljes ülésének határozata alapján „kidolgozta azokat az alapelveket, amelyeket az ügyvédi gyakorlat és képzés korlátozása tekintetében indokoltnak talált, és ezeket az igazságügy-miniszter elé terjesztette”. A szóban forgó alapelvek magukba foglalták, hogy zsidó személy ügyvéd, ügyvédhelyettes, ügyvédjelölt nem lehet, és egységes bírói és ügyvédi vizsgára nem bocsátható, továbbá azt is, hogy zsidók az Országos Ügyvédi Gyám- és Nyugdíjintézet önkormányzatában nem vehetnek részt, és az Ügyvédi Kamarák Országos Bizottságának, az Egységes Bírói és Ügyvédi Vizsgálóbizottságának tagjai nem lehetnek. A tervezet kimondta, hogy ügyvéd hivatása körében zsidót nem foglalkoztathat, valamint izraelita vallású személy az 1911. évi I. tc. XVII. címében foglaltak szerint működő választott bíróság tagja és jegyzője sem lehet. Javasolták, hogy e tilalmak áthágása fogsággal és hivatásvesztéssel legyen bün-

⁶⁶ A székely erdőknek nem lehet többé zsidó haszonélvezője. Az erdélyi gazdasági és hitelszövetkezetek közgyűlése. *Székely Nép*, LX. évf., 81. sz., 1942. április 11., 5.

tethető. A felsorolt elvek és gondolatok bevallottan a közvélemény és „a keresztény magyar ügyvédség” kívánságát ölelték fel, hiszen a kérdés „végleges és megnyugtató megoldásához” szerintük más út nem vezetett.⁶⁷

Az ügyvédi kamara Erdélyben is gyűlésezett, Sebes Jenő kamarai elnök elnöklésével. „Napirenden az ügyvédi díjszabásnak, a Marosvásárhelyen kiállításba helyezett ügyvédi és bírói vizsgáztató bizottságnak, a nyugdíjjegyesület életre hívásának és végül a keresztény ügyvédeknel alkalmazott zsidó ügyvédek ellenőrzésének kérdése szerepelt.” Amennyiben az értelmiségi kormánybiztosság a zsidóknak a működést nem engedélyezi, szakmai tevékenységüket azonnal meg kell akadályozni.⁶⁸

A korabeli jogszabályból kiderül, hogy a zsidók sajtókamarai és színművészeti kamarai tagságát is megszüntették,⁶⁹ továbbá az ügyvédi kamarából is kitiltották őket.⁷⁰ Háromszék vármegyében két ügyvédet törölt a kamara, mégpedig dr. József Manót és dr. Zentai Ernőt. Hivatalos ügyeiket, irataikat összegyűjtötték, és leltárba helyezték.⁷¹ A rendelet értelmében zsidót királyi közjegyzővé, hites tolmáccsá, állandó bírósági vagy más hivatalos szakértővé, jogszabálynál fogva véleményadásra rendelt testület tagjává kinevezni, közjegyzőhelyettesül kirendelni, szabadalmi ügyvivői jogosítvánnyal felruházni nem lehetett, a korábban ilyen hivatalba jutottakat pedig meneszteni kellett. Zsidót nem lehetett továbbá könyvvizsgálatra képesítő vizsgára bocsátani.⁷² A belügyminiszter részletes hivatalos beszámolót küldött a zsidók közszol-

⁶⁷ A magyar ügyvédség tekintélyének visszaállítása. *Székely Nép*, LX. évf., 122. sz., 1942. május 31., 5.

⁶⁸ Az engedély nélküli zsidó ügyvédek működésének megakadályozása. *Székely Nép*, LX. évf. 74. sz., 1942. április 1., 8.

⁶⁹ A m. kir. minisztériumnak 1.220/1944. M. E. számú rendelete a zsidók sajtókamarai, valamint színművészeti és filmművészeti kamarai tagságának megszüntetése tárgyában. *Igazságügyi Közlöny*, 53. évf., 3. sz., 1944, 75–76.

⁷⁰ A m. kir. minisztériumnak 1.210/1944. M. E. számú rendelete a zsidók közszolgálatának és közmegegyezésének, továbbá ügyvédi működésének megszüntetése tárgyában. *Igazságügyi Közlöny*, 53. évf., 3. sz., 1944, 74–75.

⁷¹ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0001.000000221-223. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 14. Primăria Orașului Sfintu Gheorghe [Sepsiszentgyörgy Polgármesteri Hivatala], nr. 1078/1945 (inv. nr. 22.), Dosar cu probleme referitoare la evrei [Dokumentumok zsidókra vonatkozó kérdésekről], 138–138v–139. – Marosvásárhelyi Ügyvédi Kamara Háromszék Megyei Helyi Bizottsága Sepsiszentgyörgy, Szám: 90/1944. ühb.–93/1944. ühb.

⁷² ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.00000047. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 1 (inv. nr. 16.), 1943–1944. Ordine și corespondență în legătură cu averile evreiești [Zsidó vagyonokkal kapcsolatos rendeletek és levelezés], 26. – A m. kir. minisztériumnak 1.220/1944. M. E. számú rendelete: A közmegegyezésokra vonatkozó rendelkezések tárgyában.

gálatának és közmegbízatásának megszüntetéséről szóló 1210/1944. ME sz. rendeletről, valamint arról, hogy kit hogyan kell igazoltatni; ezt valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjének és közigazgatási kirendeltség vezetőjének, illetve az összes polgármesternek eljuttatta.⁷³ Miután a rendeleteket végrehajtották, megkezdődött az önkormányzati tisztviselők és egyéb alkalmazottak származásának igazoltatása, hogy meggyőződjenek arról, hogy izraelita vallású személyek már semmilyen fontos beosztásban nem dolgoznak.⁷⁴

Az 1210/1944 ME sz. rendelet kimondta, hogy zsidó nem léphet az állam, a törvényhatóság, a község, egyéb köztestület, közalapítvány, közintézet vagy közüzem szolgálatába, míg a szolgálatban álló zsidó tisztviselőt vagy zsidó alkalmazottat nyugdíjazni kell, illetve az irányadó szabályok szerint a szolgálatból el kell bocsátani, a tiszteletdíjas, szerződéses, havibéres alkalmazottak szolgálati viszonyát pedig a törvényes felmondási idő betartása mellett meg kell szüntetni. Amint azt a vizsgált levéltári anyag is bizonyítja, elrendelték az azonnali igazoltatást kórházakban, otthonokban és gyógyintézetekben.⁷⁵

A *Székely Nép* két határozatot ismertetett az értelmiségi alkalmazottakról, amelyeket a *Budapesti Közlöny*ből vett át. Az első az 1939. évi IV. tc. 17. paragrafusa 2. bekezdésének végrehajtása volt. A jogszabály kimondta, hogy „magánalkalmazás közben értelmiségi alkalmazottnak zsidót egymagában nem, hanem csak abban az esetben lehet foglalkoztatni, ha a munkaadó legalább még egy nem zsidót is foglalkoztat értelmiségi munkakörben. Azoknak a munkaadóknak, akik a szabályrendeletnek nem felelnek meg, a rendelet

⁷³ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.000000128. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 1 (inv. nr. 16.), 1943–1944. Ordine și corespondență în legătură cu averile evreiești [Zsidó vagyonokkal kapcsolatos rendeletek és levelezés], 78–78v–79. – M. kir. Belügyminiszter, 37.202/1944. szám, III.: Valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjének és közigazgatási kiendeltség vezetőjének /:Budapest Székesfőváros polgármesterének is:/.

⁷⁴ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.000000124. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 1 (inv. nr. 16.), 1943–1944. Ordine și corespondență în legătură cu averile evreiești [Zsidó vagyonokkal kapcsolatos rendeletek és levelezés], 75. – Háromszék vármegye alispánjának válasza a M. kir. Belügyminiszternek az önkormányzati tisztviselők és egyéb alkalmazottak származásának igazolása tárgyában.

⁷⁵ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.000000226–228. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 2 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență în legătură cu confiscarea bunurilor evreiești, muncă forțată [Rendeletek és levelezés az elkobozott zsidó vagyonokról és a kényszermunkáról], 17–17v–18. – A M. kir. Belügyminiszter átirata az illetékes intézmények vezetőihez a zsidók közszolgálatának és közmegbízatásának stb. megszüntetéséről szóló 1.210/1944. M. E. sz. rendelet végrehajtása tárgyában az állami kórházaknál, elme- és ideggyógyintézeteknél.

átmeneti időt biztosít, feltéve, hogy a jogszabályellenes helyzetet a rendelet kihirdetése után számított 30 napon belül megszünteti”.⁷⁶

Ennél jóval nagyobb szigorításokat hoztak a német megszállás után kibocsátott rendeletek, amelyek előírták, hogy „tisztviselőként, kereskedősegédként vagy más értelmi alkalmazottként zsidót semmiféle ipari vagy kereskedelmi vállalkozásban, mezőgazdasági vagy bármiféle más üzemben alkalmazni vagy foglalkoztatni nem lehet”. A hatálybalépés idején alkalmazásban lévő ilyen zsidó alkalmazottakat és foglalkoztatottakat 25 százalékkuk erejéig 1944. április 30-ig, további 25 százalékkuk erejéig pedig 1944. május 3-ig kellett elbocsátani. A fennmaradó zsidó alkalmazottak foglalkoztatásának fokozatosan történő megszüntetésére vonatkozólag a munkaadó 1944. április 30-ig, személyenként, részletes, indokolt javaslatot volt köteles előterjeszteni az értelmiségi munkanélküliség ügyeinek kormánybiztosához, s ennek során az 1944. szeptember 30. napjánál későbbi elbocsátást javasolni nem lehetett. A kormánybiztos vagy az illetékes miniszter a munkaadó javaslatától eltérhet. Ha a gazdasági élet zavartalan menete vagy a termelés rendje érdekében elkerülhetetlen szükség mutatkozott, a minisztertanács az illetékes miniszter előterjesztésére hivatalosan megengedhette egyes zsidóknak a különleges szakértelmet kívánó munkakörben való alkalmazását. Továbbá a rendelet következtében elbocsátott vagy általában minden olyan zsidó alkalmazott részére, akinek szolgálati viszonya 1944. január első napja után szűnt meg, csak a törvényes végkielégítést, amennyiben nyugdíjigénye volt, a nyugdíjszabályzat szerint járó nyugdíjat volt szabad kifizetni, és ugyanaz a vállalat nem értelmiségi munkakörű alkalmazottként sem foglalkoztathatott. „Minden munkáltató köteles mindaddig, amíg alkalmazásában zsidó személy van, minden hó ötödik napján a kormánybiztoshoz írásban bejelenteni, hogy előző hónap utolsó napján melyik zsidó alkalmazottjának szűnt meg a munkaköre, mi volt ez a munkakör, és ki vette azt át” - adta hírül a *Székely Nép*, hozzátéve, hogy izraelita vallású vagy kikeresztelkedett személy részvénytársaság vagy szövetkezet igazgatóságának vagy felügyelőbizottságának tagja, korlátozott felelősségű társaság ügyvezetője sem lehet.⁷⁷

Ugyanebben az írásban Megkönnyítik a származás igazolását alcímmel jelent meg tájékoztató anyag a keresztény származás igazolásáról. Az ismertetett rendelet szerint „az 1895. október 1. napja előtt született személy egyetlen okirattal, saját keresztlevelével igazolhatja nem zsidó származását, feltéve, hogy aszerint kereszténynek született és szülői és ő születésekor keresztények voltak. Az 1895. október elseje után született személy pedig három okirattal, saját, szüleinek születési anyakönyvi kivonatával, keresztlevellel igazolhatja nem zsidó származását, feltéve, hogy az említett okiratok szerint mind ön-

⁷⁶ (MTI): Rendelet a zsidó értelmiségi magánalkalmazottak foglalkoztatásáról. *Székely Nép*, LX. évf., 165. sz., 1942. július 23., 2.

⁷⁷ Kormányrendelet a zsidó értelmiségi alkalmazottak elbocsátásáról. *Székely Nép*, LXII. évf., 92. sz., 1944. április 25., 2. (MTI)

maga, mind szülői kereszténynek születtek és a szülők születési anyakönyvi kivonatából kitűnik, hogy szülők születésekor azok szülői is keresztények voltak és mindkét esetben a büntetőjogi következmények terhével írásban kijelenti, hogy ő nem zsidó”. Amennyiben az említett okiratok szerint az alkalmazott nem zsidó származása egyéb okból kétséges volt, a nagyszülőkig terjedő igazolást is meg kellett követelni. Ahogyan más rendelet, ez is súlyos büntető rendelkezéseket tartalmazott.⁷⁸

Annak, hogy a magasabb beosztásokból való eltávolítás után elkezdődött a zsidók iparüzésének megszüntetése, a levéltári anyagban is van nyoma. Háromszék vármegyében számos izraelita vallású személy élt, aki üzletet vezetett, gazdálkodott vagy fakitermeléssel foglalkozott, ezért miután a rendeletek az iparigazolványuk megvonásáról, valamint ipartevékenységük korlátozásáról megjelentek, sokan jövedelem és munka nélkül maradtak. A sepsiszentgyörgyi alispánt pontosan informálták a zsidók ipartevékenységeinek további korlátozásairól és iparigazolványuk megvonásáról, amit az nyomban tudomásul is vett.⁷⁹

A kézdivásárhelyi kereskedők és kereskedő ifjak 1943 márciusában évi közgyűlést tartottak, amelyről a titkári jelentés többek között az összetartás és a kereskedői becsület kérdéskörének megvitatását hangsúlyozta. Időrendben sorolták a fontosabb kérdéseket, az első az akkor folyamatban lévő iparrevízió volt. „A Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara átirattal kereste meg őket, hogy kik volnának azok a kereskedők, akik esetleg más Kamara területére hajlandók lennének átköltözni és ott üzletet nyitni, vagy kik lennének azok a kereskedelmi alkalmazottak, akik hajlandóak volnának más Kamara területén üzletet nyitni. Erre az átiratra név szerinti kimutatást küldtek be” – írta a *Székelly Nép*. A titkár, jelentése szerint, személyes beszélgetés folytán tudta, hogy ezzel az ügy rövidesen komoly szakaszba érkezik, ez pedig nem más, mint a Kamara részéről sokat emlegetett iparrevízió és az ezzel kapcsolatos ipari és kereskedelmi átállításhoz az előmunkálata. „Ez nem más, mint az iparendélyek felülvizsgálata. Ugyanis a felülvizsgálat során különféle szempontokból fogják elbírálni majd, hogy kik folytathatnak kereskedést. Arra, hogy a Kamara összeírta az esetleges átköltözni szándékozókát, csak az iparigazolványok felülvizsgálatának befejezése után lesz szükség. Sok, főleg zsidó iparigazolványt fognak visszavonni, és az átköltözőknek akkor lesz majd szerepük” – mutatott rá a lap. A kamaratagok biza-

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.000000316-319. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 2 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență în legătură cu confiscarea bunurilor evreiești, muncă forțată [Rendeletek és levelezés az elkobozott zsidó vagyonokról és a kényszermunkáról], 76–76v–78. – A M. kir. minisztérium 11.000/1944. M. E. sz. rendelete a zsidók részére kiadott egyes iparjogosítványok megvonása tárgyában. Háromszék vármegye alispáni rendelete végrehajtásának tudomásul vétele és elkezdése.

lommal tekintettek ennek a nagy horderejű kérdésnek a megoldása elé, ezért a kereskedőket idejében tájékoztatták az iparjogosítványok felülvizsgálatának kezdetéről, és az elsőfokú iparhatóság útján a szükséges nyomtatványokat is biztosították.⁸⁰

A miniszterelnök által és a minisztérium nevében kiadott 2630/1942. M. E. számú rendelet úgy intézkedett, hogy „a törvény szerint zsidónak tekintendő személyektől – amennyiben mentességük nincs – a részükre kiadott személyjogú gyógyszerügyi jogosítványokat 1942. május hó 5. napjától kezdődő öt év alatt meg kell vonni. A megvonás sorrendjére a rendelet öt csoportot jelöl meg, aszerint, hogy a gyógyszerész 46, 56, 62, 69 életévét még nem töltötte be, illetve végül, ha a jogosítvány nem tartozott az előbbieik közé, vagy amelynek tekintetében az elhunyt gyógyszerész özvegyét és kiskorú gyermekeit haszonélvezet illette meg.”⁸¹

A zsidók gyógyszerügyi jogosítványainak bevonásáról a *Székely Nép* a háromszékieket 1944 áprilisában szintén tájékoztatta. Az ismertetett rendelet értelmében „személyjogú gyógyszerár engedélyese vagy haszonélvezője zsidó nem lehet. Reálgyógyszerári jogot zsidó sem élők közti jogüggyellett, sem végintézkedés alapján vagy törvényes örökösödés jogcímen nem szerezhethet”. A lap felhívta a figyelmet arra, hogy zsidó gyógyszerésznek három nap alatt bejelentést kell tennie a belügyminiszterhez, az előírt adatok felsorolásával. Amennyiben az illető személy külföldön vagy ismeretlen helyen tartózkodik, a bejelentést a gyógyszerár vezetőjének kellett megtennie. A belügyminiszter országos pályázatot hirdetett a személyjogú gyógyszerárakra, amelyeknek haszonélvezőjük vagy engedélyesük zsidó volt. „Június 30-án a zsidók személyjogú gyógyszerári jogosítványai, úgyszintén a zsidók javára fennálló haszonélvezeti jogok további intézkedés nélkül is megszűnnek. [...] A személyjogú gyógyszerár átruházására biztosított joggal zsidó nem élhet. Mindaddig, amíg a jogosítvány új engedélyese, illetőleg a hatósági vezető a gyógyszerterátát át nem veszi, a zsidó tulajdonos köteles a továbbműködésről gondoskodni” – közölte az újság.⁸²

A zsidók rádiókereskedői és -javítási engedélyét már 1941-ben visszavonták, de néhányuknak sikerült engedélyeiket megőrizni. Ez azonban nem tartott sokáig, mert 1942. márciusában a *Székely Nép* a Hírek rovatában beszámolt arról, hogy „a kereskedelmi miniszter újabb rendelet adott ki, amely a múlt évinek a kiegészítése, miszerint valamennyi zsidónak minősülő személytől visszavonják a rádiókészülékek és ezek alkatrészeinek iparszerű elő-

⁸⁰ Kézdivásárhelyi Kereskedők és Kereskedő Ifjak Körének évi közgyűlése. *Székely Újság*, XL (XXVII). évf., 13. sz., 1943. március 28., 1.

⁸¹ A zsidó gyógyszerári jogosítványnak a bevonása. *Székely Nép*, LX. évf., 99. sz., 1942. május 2., 7.

⁸² Kormányrendelet a zsidók gyógyszerári jogosítványainak rendezéséről. Június 30-án megszűnnek a személyjogú zsidógyógyszerárak. *Székely Nép*, LXII. évf., 86. sz., 1944. április 18., 5.

állítására és forgalomba hozatalára jogosító postai engedélyeket”. Ez az intézkedés 1942. június 30-án lépett hatályba.⁸³ A kereskedelmi miniszter rendelkezése alapján ugyanakkor a zsidó sertéskereskedők iparigazolványát is be kellett vonni, mert a fennálló törvények alapján „sertéskereskedéssel már csak kijelölt kereskedők foglalkozhatnak, ezért a zsidók jogosítványa véglegesen megszűntnek tekinthető”.⁸⁴

Nem mindegyik izraelita vallású személytől vonták vissza az iparengedélyét, ezért a vizsgált lapok számos cikke tette szövé, hogy a hiányosságokat mutató törvényértelmezés és -végrehajtás mellett a keresztény iparosok háttérbe szorulnak. Ez nem volt másképp a textiliparban sem, s természetesen ennek is hangot adtak. A *Hétfői Székely Népb*en 1943 júliusában jelent meg cikk a textilkereskedők áruellátásának nehézségeiről, s a lap ezúttal is azt hangsúlyozta, hogy a zsidók ezen a téren is előnyben vannak. „A napokban az egyik Budapestet járt sepsiszentgyörgyi kereskedőnek az egyik nagykereskedő kijelentette, hogy nagyon sajnálja, de árut nem tud adni, mert az utóbbi időkből a zsidóknak is megengedték a kiszolgálást, és azokat kell 90 százalékban ellátni. És a telt üzletből készen álltak elszállításra a zsidók számára becsomagolt szövetek, vásznak, selymek, harisnyák és minden, amire szükségük volt” - vélte tudni a lap. A cikk szerzője írása végén kérte, hogy a felvázoltakat vegyék figyelembe, és hogy a kisiparosokat is lássák el áruval, valamint „haladéktalanul vonják vissza a kiadott engedélyeket, vagy pedig további engedélyekkel ne bénítsák jobban meg azoknak életlehetőségeiket”.⁸⁵

A háromszéki zsidókat már csaknem négy hónapja deportálták, amikor a *Székely Népb* 1944 augusztusában közölte a hírt, miszerint a törvény nem-sokára a zsidó haszonbérleteket is megszünteti. Ha ez bekövetkezik, morfondírozott a lap, akkor sokan jó haszonhoz juthatnak, mert a rendelet kimondja majd, hogy „ha zsidó és keresztény együtt béreltek ingatlant, az esetben a zsidó joga megszűnik a keresztény társbérló javára”. Azonban a bérleti szerződés fennmaradt, kivéve, ha a közigazgatási bizottság gazdasági albizottsága kifogást nem emelt azért, mert megállapította, hogy a keresztény haszonbérletárs a gazdálkodást a zsidó társra támaszkodva folytatta. Ha zsidó javára állott fenn a haszonélvezet, ez a haszonélvezet szintén megszűnt. De ha a zsidó a haszonélvezeti jog alapján keresztény személlyel kötött haszonbérleti szerződést, ez a szerződés fennmaradt. A termelés folytonosságának biztosítása érdekében úgy intézkedtek, hogy a gazdasági év végéig a gazdálkodást a már kirendelt zárgondnok folytathassa, de a tulajdonos köteles volt gondoskodni arról, hogy az új gazdasági évben vagy ő vegye át a

⁸³ Magy. Tud.: Visszavonták minden zsidó rádiókereskedő engedélyét. *Székely Népb*, LX. évf., 58. sz., 1942. március 12., 4.

⁸⁴ Bevonják a zsidó sertéskereskedők iparigazolványát. *Székely Népb*, LX. évf., 107. sz., 1942. május 12., 4.

⁸⁵ Nem enyhül a székelyföldi textil kiskereskedők helyzete. Furcsa szempontok az áruellátásban. *Hétfői Székely Népb*, 2. évf., 30. sz., 1943. július 26., 2.

gazdálkodást, vagy az általa választott haszonbérelő. Ha a tulajdonos vagy az új haszonbérelő a gazdálkodás folytatása iránt szeptember 15-ig nem intézkedik, akkor a termelés biztosításáról a hatóság gondoskodik. „A zsidó bérelő tulajdonában volt élő- és holtfelszerelés tekintetében a rendelet szerint az alapelv, hogy azokat értékesíteni kell. Az ingóságok értékesítését a pénzügyigazgatóság végzi bizottságok útján.”⁸⁶

A *Székely Újság* már 1941-ben hírt közölt a csendestársak elbírálásáról, amely számos vitára és bizonytalanságra adott okot. Az értelmiségi ügyek kormánybiztosa állást foglalt e kérdésben: „Közkereseti társaságnál, betéti társaságnál, illetve egyéni cégnél csak háromféle jogcímen lehet az üzletben tevékenykedni:

1. Mint tulajdonos, illetve cégtárs szabályos iparigazolvány alapján.
2. Mint segítő családtag s a tulajdonos, illetve cégtárs házastársa, vérszerinti felmenő, illetve lemenő rokona, ezeknek házastársa minőségében.
3. Mint alkalmazott.”

A fentiek értelmében a közreműködő csendestársnak vagy iparigazolványa volt, és akkor az őt cégtársi minőségben megillető részesedés nem számított az alkalmazottak fizetéséhez, vagy pedig nem volt iparigazolványa, és ez esetben alkalmazottnak lehetett tekinteni. Mint ilyen, be kellett jelenteni a kormánybiztosságnál, és ugyanazon szabályok vonatkoztak rá, mint a többi alkalmazottra. Azt a finanszírozó társat, aki tőkéjével hozzájárult az üzletvitelhez, de semmiféle üzleti tevékenységet nem fejtett ki, nem kellett bejelenteni.⁸⁷

Egy 1942. május elején megjelent cikk a székelységhez szólt, főleg a kereskedőkhöz. Marosvásárhelyen gyűlést tartottak, amelyen vita alakult ki, így a gyűlés kudarcba fulladt. Ezért aztán arra próbálták rávenni a kereskedőket, hogy fogjanak össze, mert óriási a felelősségük. Hangsúlyozták, hogy „a lassan kezdődő átállításban, amely a közeljövőben még nagyobb ütemet vesz, felelősséggel kell helyt álljanak. Ahelyett, hogy a keresztény kereskedők veszekednének, sokkal jobb lenne, ha megértenék a rájuk háruló felelősséget. Ha nem veszekednének, hanem egymást megértve igyekeznének magukat minél jobban megszervezni.” Erre nagy szükség lenne, mert a zsidó kereskedelem kiszorítása nem könnyű feladat. „A zsidóság nem hagyja egykönnyen állásait, hanem utolsó pillanatig védi magát. Tartja az arcvonalat, amíg tudja” – hangsúlyozta a lap. A szerkesztő véleménye szerint ezért lehetséges, hogy míg a zsidó kereskedők el tudják magukat látni mindenféle ipari és kereskedelmi cikkel, a magyar kereskedők nagy része áruhiánnyal küzd. „A ke-

⁸⁶ Kormányrendelet a zsidó haszonbérletek megszüntetéséről. *Székely Nép*, LXII. évf., 196. sz., 1944. augusztus 30., 4.

⁸⁷ A csendestárs a zsidótörvény szempontjából. *Székely Újság*, XXXVIII (XXV). évf., 3. sz., 1941. január 12., 3.

resztény magyar kereskedőknek tehát összefogásra van szükségük, nem pedig veszekedésre és vitatkozásra. [...] El kell tehát csituljanak a szétválasztó és bontó ellentétek” – vonta le a következtetést az aláíratlan jegyzet.⁸⁸

A zsidó kereskedők üzletéhez tartozó árukészletek és üzleti berendezések zár alá vételéről szóló 50.500/1944. KKM sz. rendelet 1. paragrafusa értelmében az 1600/1944. ME sz. rendelet hatálya alá eső zsidó kereskedők üzleteiket 1944. április hó 21-én lezárták. Amennyiben megállapítható volt, hogy valamely zsidó iparos a rendelet rendelkezéseit megszegte, vagy visszaélést követett el, kereskedői tevékenységét azonnali hatállyal megszüntették. Erről az iparügyi miniszter a háromszéki hatóságokat leiratban tájékoztatta.⁸⁹

A kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter 56.912/1944. számú körrendeletet adott ki az első- és másodfokú iparhatóságoknak, amely a lezárt zsidó üzletekben levő vagy zárolt idegen tulajdont képező áruk kiadásáról szólt. Az árukészletet és az üzleti berendezéseket a rendelet szerint zár alá vették, azonban felmerült a kérdés, hogy mi is történjen azokkal az árucikkkel, amelyeket az illetékes hatóság szabályszerű anyagfelszabadítás útján lezárt zsidó készletéből, illetve zsidó kereskedők útján kiutalt, és mi történjen azokkal az egyébként nem zárolt árucikkkel, amelyeket egyesek időközben lezárt zsidó üzletekben megrendeltek, sőt esetleg már ki is fizettek, de még nem vittek el. A rendelet úgy határozott, hogy az ipartestületek által szabályszerű anyagfelszabadítás útján kiszolgáltatni engedélyezett zárolt cikkeket a jelentkezők részére ki kell adni, amennyiben ha azok nem zsidók. Ki kell szolgáltatniuk azokat az árukat is, amelyeket a lezárt zsidó üzletek valamelyikénél folyó év április hó 21. napja előtti időpontban írásban megrendeltek, de még nem szállították el, vagy amelyeket javítás, átalakítás, kicserélés végett, elismervény ellenében, az időközben lezárt zsidó üzletek valamelyikében hagytak. Végül azokat is, amelyek okirattal igazolhatóan nem képezik a zsidók tulajdonát, ideértve a bizományba átvett árukészletet is.⁹⁰ A Sepsi járási

⁸⁸ Tükör. *Székely Nép*, LX. évf., 102. sz., 1942. május 6., 3.

⁸⁹ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.000000261. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 2 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență în legătură cu confiscarea bunurilor evreiești, muncă forțată [Rendeletet és levelezés az elkobzott zsidó vagyonokról és a kényszermunkáról], 37. – A M. Kir. Iparügyi Miniszter tájékoztatása első- és másodfokú Iparhatóságok részére, a lezárt üzlethelyiségekben vagy ezzel szomszédos, illetőleg közös bejáratú rendelkező helyiségben történő zsidó iparos iparüzése tárgyban.

⁹⁰ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.000000205. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 2 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență în legătură cu confiscarea bunurilor evreiești, muncă forțată [Rendeletet és levelezés az elkobzott zsidó vagyonokról és a kényszermunkáról], 6. – A M. kir. Kereskedelem- és Közlekedésügyi Miniszter 56.912/1944. sz. I. körrendelete valamennyi első- és másodfokú iparhatóságnak, a lezárt zsidó üzletekben levő zárolt vagy idegen tulajdont képező áruk kiadása tárgyában.

főszolgabíró folyamatosan jelentette az alispánnak, hogy a zsidó vállalatokhoz kinevezett vállalati vezetőket ellenőrzik.⁹¹

Az 1600/1944. ME sz. kormányrendelet 10. paragrafusának 4. bekezdésében foglalt felhatalmazás alapján előírta, hogy a jogszabály „hatálya alá eső zsidó kereskedő, aki árut közvetlen fogyasztásra vagy tovább eladásra árusít, vagy közvetít, [köteles üzletét] lezárni, és azt községben az előjárásnak [sic!], városban a polgármesternek be kell jelenteni. Az üzlethelyiség lezárásával az üzlethez tartozó árukészlet és üzleti berendezés zár alá vétetik.” Azoknak az üzleteknek a vezetésére, amelyekre honvédelmi vagy közellátási szempontból szükség volt, azonnal vállalatvezetőt kellett kirendelni. Ezt kis- és nagyközségekben a főszolgabíró, városokban pedig a kereskedelmi és iparkamara meghallgatása után a polgármester kirendeltje tehetette meg. „A zsidó kereskedő üzleti alkalmazottainak illetményét további rendelkezésig folyósítani kell, valamint kijátszás esetén büntetőjogi felelősségre vonják a kihágókat. A rendelet a kihirdetés napján lép érvénybe” – tudatta az újság.⁹²

A budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1942 májusában közölte az érdekeltekkel, hogy az új lakásügyi kormányrendelet szerint az 1939. évi IV. tc. értelmében „zsidónak tekintendő személy csak az elsőfokú iparhatóság engedélyével vehet bérbe, illetőleg használatba üzem vagy üzlet céljára szolgáló olyan helyiséget, amely az említett rendelet hatálybalépésekor nem bérelt, vagy nem használt.” A rendelet célja az volt, hogy zsidónak tekintendő személy üzem vagy üzlet céljára szolgáló új helyiséget bérbe vagy használatra ne vehessen: az elsőfokú iparhatóságok az engedélyt csak egészen kivételes esetekben, akkor adták meg, ha azt a közellátás érdekei megkövetelték.⁹³

Az Erdélyi Párt már 1942-ben javaslatot nyújtott be a miniszterelnökhöz, amelyet a *Székely Nép* már akkor részletesen és tárgyilagosan bemutatott. „A hatóságok, különösen az iparhatóságok, az 5777/1941 M.E. számú lakásrendelettel kapcsolatban, bizonyos lehetőségeket adott [sic!] arra, hogy zsidó bérlők helyett magyarok kerüljenek az üzlethelyiségekbe, mindent megtettek, hogy az üzlethelyiségek kérdését kedvezően intézzék el” – közölte a lap. Ez a mozzanat azonban nem volt teljes mértékben sikeres, mert a háztulajdonosok egy része „az idők által parancsolt kívánalmakat” nem teljesítette.

⁹¹ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.000000459. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 4 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență privind bunurile evreilor deportați [Rendelelet és levelezés a deportált zsidók javairól], 40. – Jelentés Sepsi járás főszolgabírájától a vármegye alispánjának egykori zsidó vállalatokhoz kinevezett vállalati vezetők ellenőrzése tárgyában.

⁹² (MTI): Kormányrendelet a zsidó üzletek bezárásáról. A honvédelmi és közellátási célokat szolgáló üzletek vállalati vezetők irányítása mellett tovább működnek. *Székely Nép*, LXII. évf., 89. sz., 1944. április 21., 2.

⁹³ A zsidók csak hatósági engedéllyel bérelhetnek új üzlethelyiséget. *Székely Nép*, LX. évf., 110. sz., 1942. május 16., 4.

Az Erdélyi Párt országos központja a kérdés kielégítő megoldása érdekében részletes beadványt intézett Kállay Miklós miniszterelnökhöz. Beadványában a párt a zsidó üzlethelyiségek ügyének rendezésére – az újság szerint – a következő javaslatokat tette: „1. A zsidó bérlők által írásban vagy szóban kötött üzlet- és műhelyhelyiségekre vonatkozó bérleti szerződéseket, időtartamuktól függetlenül, 1942. november 1-jétől kezdődőleg hatálytalannak és megszűntnek kell tekinteni; 2. 1942. november 1-je után a zsidó bérlők üzlet- és műhelyhelyiségeket csak írásban kötött, hat hónapra szóló és az elsőfokú iparhatóság által jóváhagyott szerződéssel vehetnek bérbe. Hat hónaponként a szerződés továbbra is megújítható, illetve újraköthető”, annak érvényességéhez azonban ismét szükséges volt az elsőfokú iparhatóság jóváhagyása. A szerződés jóváhagyását az iparhatóságnál legalább 80 nappal a szerződésbéli bérleti idő kezdete előtt kellett kérni. „3. Az elsőfokú iparhatóságnak az ellen a határozat ellen, amellyel a zsidó bérlők által kötött üzlet- és műhelyhelyiségekre vonatkozó bérszerződések jóváhagyását adott esetben megtagadja, a másodfokú iparhatósághoz beadandó fellebbezés határideje 8 nap.” A fellebbezésnek felfüggesztő hatálya volt. A másodfokú iparhatóság határozata elleni bármely jogorvoslatkérésnek felfüggesztő hatálya korábban alkalmat adott a gazdasági élet átállításának megnehezítésére. A további jogorvoslat elintézésének ideje alatt ugyanis az érdekeltek birtokon belül maradtak. Az Erdélyi Párt éppen ezért azt kérte az illetékes kormánytényezőktől, hogy „a másodfokú iparhatóság határozata ellen csak birtokon kívül legyen helye a jogorvoslatnak; 4. Kérte továbbá az Erdélyi Párt, hogy mind az elsőfokú, mind a másodfokú iparhatóság soron kívül tárgyalja a zsidó bérleti ügyeket.”⁹⁴

A *Székely Újság* által közzétett cikk 1944 júliusában azokhoz az olvasókhoz szólt, akik zsidó üzlethelyiségeket kívántak igénybe venni. Erre a Székelykerületi Kereskedelmi és Iparkamara hívta fel a figyelmét mindazoknak, akik akár Marosvásárhelyről, akár a kamarakerület egyéb részéből üzlet-igénybevételi kérdőívet adtak be a kamarához. „Amennyiben lezárt zsidó üzlethelyiséget óhajtanak igénybe venni, akkor a kamarához beadott kérdőívektől különállóan kérvényt kell beadniok az illetékes Elsőfokú Iparhatósághoz (polgármester, főszolgabíró). Hangsúlyozottan felhívják a figyelmet arra, hogy a 2120/1944 M. E. számú rendelet 3. paragrafusának 2. bekezdése előírja azt, hogy kik részesülnek elsőbbségi igénnyel a többiekkel szemben” – írta a lap. A kamara közölte, hogy a kérdőívekre külön nem ad választ, a választ ugyanis minden érdekelt a kiadott közleményben megtalálhatta. Egyben a kamara felkérte az érdekelteket arra, „hogy jól fontolják meg, mielőtt az üzlethelyiség igénybevételi kérvényüket az illetékes iparhatósághoz be-

⁹⁴ A zsidók üzlet- és műhelyhelyiségének bérleti szerződését ez év novemberétől tekintsék megszűntnek – javasolja az Erdélyi Pártnak a miniszterelnökhöz intézett beadványa. *Székely Nép*, LX. évf., 169. sz., 1942. július 28., 4

nyújtják, és tanúsítsanak kellő hazafias önmérsékletet ennél a kérdésnél, ne-hogy a nagy mennyiségben beadott felesleges kérvények súlyosbítsák a hatóságok amúgy is túlterhelt munkáját”. Hozzátette, „külön kérjük hatóságainkat, kereskedő társulatainkat és ipartestületeinket arra, hogy gondoskodjanak a hadbavonultak, illetve hozzátartozójuk kellő tájékoztatásáról, [...] mert a hadbavonultak érdekeire különös figyelemmel kell lenni ennél a kérdésnél is.”⁹⁵

A zsidóellenes kirohanások a parlamentben szinte minden alkalommal megtörténtek. Így például 1942 júniusában, a felsőházi interpellációk alkalmával, Pápai István a rosszindulatú híresztelések és suttogások radikális elfojtását sürgette. Ifj. Zimmer Ferenc a zsidó üzlethelyiségek igénybevételéről és az élelmiszer-kereskedelem, valamint az élelmiszeripar zsidómentesítését sürgette. Incze Antal a sajtócenzúra kérdéséről, illetve a zsidó gyógyszerár-tulajdonosok kedvezményei ügyében interpellált. Budinszky László a zsidó-birtokokból alkotott középirtokok helytelen elosztását tette szóvá.⁹⁶

Egy levéltári dokumentum szerint a kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter tudomására jutott, hogy egyes helyeken a hatóságok a zsidó kereskedők árukészletét ellenérték nélkül keresztény kereskedőknek adták át, ezért felhívta a figyelmét valamennyi elsőfokú iparhatóságnak, hogy a zsidóktól 1944 tavaszán elkobozott, lezárt árukészleteket és berendezési tárgyakat további rendelkezésekig senki nem jogosult eladni vagy más módon elidegeníteni.⁹⁷

A háromszéki levéltári anyagban zsidó üzletek bezárásáról szóló hivatalos iratot, a vizsgált időszakban, mindössze kettőt találtam. Az első Háromszék vármegye alispánjának a kereskedelmi minisztériumhoz intézett levele, amelyben arról számolt be, hogy a nagyborosnyói zsidó kereskedők üzleteit bezáratta és lepecsételtette, mert az elsőfokú iparhatóság tényleges megállapítása után árurejtegetéssel vádolták őket. Az alispán ezzel az intézkedéssel kapcsolatban további rendelkezéseket kért.⁹⁸ A második a sepsiszentgyörgyi

⁹⁵ A kamara felhívása azokhoz, akik zsidó üzlethelyiségek igénybevétele céljából kérdőívet adtak be a kamarához. *Székely Újság*, XL (XXVII). évf., 28. sz., 1944. július 9., 1.

⁹⁶ Interpelláció az idegen kézben levő üzlethelyiségek igénybevételére. Felszólalás a baróti polgári iskola érdekében. *Székely Nép*, LX. évf., 130. sz., 1942. június 11., 5.

⁹⁷ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.000000151. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 1 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență în legătură cu averile evreiești [Rendeleték és levelezés a zsidó vagyonokról], 90. – A M. kir. Kereskedelem- és Közlekedésügyi miniszter rendelete valamennyi elsőfokú Iparhatóságnak a zsidó kereskedők árukészlete átadásának tárgyában.

⁹⁸ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.00000020. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 1 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență în legătură cu averile evreiești [Zsidó va-

polgármester hivatalától származik, amelyben bejelentik, hogy három zsidó kereskedő üzleteit bezárták és lepecsételték, mert úgy vélik, hogy a közellátás érdekeit veszélyeztető tevékenységet folytattak.⁹⁹

Élénk vita keletkezett 1942 májusában a törvényhatósági bizottság közgyűlésén a mezőgazdasági és ipari bank felállítási tervével kapcsolatban. Bajkó Zsigmond hangsúlyozta, hogy „nem bankra van most szükség, hanem arra, hogy az iparvállalatokat és a meglévő iparengedélyeket kivegyék a zsidók kezéből, és azokat magyaroknak juttassák. [...] Szent Iványi Gábor dr. elmondta, hogy Erdélyben a jótékonyági alapon működő Földhitel Intézet ugyanazt a célt szolgálja, amit a létesítendő bank lenne hivatva szolgálni. A Földhitel Intézet már eddig is helyezett el nagyobb hiteleket. Tulajdonképpen az a legfontosabb, hogy a mezőgazdasági termelés életképességét biztosítsuk. Ma a termelés nem életképes, és ha még kamatot is fizetnek a gazdák, az biztos tönkremenetelre vezet.” Megtudjuk, hogy beadvány is készült ez alkalommal a zsidókérdés rendezése kapcsán: „A törvényhatósági bizottság közgyűlése a továbbiak során elhatározta, hogy a zsidókérdés rendezése tárgyában felirattal készül a kormányhoz. A közgyűlés a feliratban teljes bizalmat fejez ki a kormány intézkedései iránt, amennyiben a kormányelnök bejelentette, hogy 800 ezer zsidót szándékszik kiteleptíteni az országból.”¹⁰⁰

A két háromszéki városban, Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen, mellőztetés érte az arányszámban is kisebbségben lévő keresztény órásokat – írta a *Hétfői Székely Nép* 1943 júniusában. „A kormányzat még 1935-ben rendelettel szabályozta az aranytárgyak vételét, átdolgozását és az arannyal való üzletek kötését. A rendelet szerint csak azok foglalkozhatnak a nemesfémek árusításával és vételével, akik erre engedélyt kapnak az arany bizottságtól. Ezt a bizottságot a 2360–1935. M.E. számú rendelet alapján szervezték meg, amelyet a visszacsatolások után új emberekkel frissítettek fel” – mutatott rá a hír. A lap szorgalmazta: a bizottság tagjai bírálják el, hogy a kérvényezők közül kiket tartanak érdemesnek az arannyal való foglalkozásra. A két háromszéki város valamennyi órása kéréssel fordult a bizottsághoz, és kérte az engedély megadását, de valamennyi keresztény órát elutasítottak. A bizott-

---

gyonokkal kapcsolatos rendeletek és levelezés], 88. – Háromszék vármegye alispánjának távirata (Sz.: 3970/1944) a Kereskedelmi Minisztérium I. szakosztályának annak tárgyában, hogy a nagyborosnyói zsidók üzleteit bezárták és lepecsételték valamint, hogy várják a további rendelkezéseket.

⁹⁹ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.00000029. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 1 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență în legătură cu averile evreiești [Zsidó vagyionokkal kapcsolatos rendeletek és levelezés], 47. – A sepsiszentgyörgyi polgármester távirata a vármegye alispánjához annak tárgyában, hogy a zsidó üzleteket Sepsiszentgyörgyön is bezárták és lepecsételték.

¹⁰⁰ Vita a bank kérdése körül. Felirat a zsidókérdés rendezésére. *Székely Nép*, LX. évf., 110. sz., 1942. május 16., 3.

ság azzal indokolta választát, hogy „a keresztény órásiparosok ékszerész iparjogosítvánnyal nem rendelkeznek”. A cikk írója véleményét többes számban mondta el: „nem tudjuk, hogy a bizottság miként értelmezte a megalkotott zsidótörvényt. Nem tudjuk, hogy mit vétettek ezek a háromszéki származású keresztény óráskok, hogy miért nem ütötték meg azt a mértéket, amelyet a zsidó kartársaik értek. Tulajdonképpen a helyzet megvilágításához nem is kell kommentár, csak figyelmesen szét kell nézni a sepsiszentgyörgyi óráskok kirakatában, kétségtelenül megállapítható, hogy kik rendelkeznek árukészlettel és nemes fémekkel. Megállapítható, hogy kik kereskedhetnek, és kik csereberélhetnek pult előtt és pult mögött.”¹⁰¹

1944 tavaszán Háromszék vámegeyének táviratban hívták fel a figyelmét Budapestről, hogy a *Budapesti Közlöny*ben megjelent 1200/1944. ME sz. rendelet szerint a zsidóknak háztartásban nem zsidót alkalmazni nem szabad.¹⁰² A helyi vezetők tudomásul vették az intézkedést, majd elrendelték a végrehajtását is.

Zsidók nem lehetnek házfelügyelők címmel közölte z egyébként már 1942 júniusában a hivatalos lapban megjelent korábbi vonatkozó rendeletről szóló beszámolóját a *Székely Nép*. „Zsidót sem házfelügyelőként, sem házgondnokként alkalmazni, sem ilyen alkalmazási körben, ilyen tennivalók végzésével megbízni nem szabad” – hangsúlyozta az írás. A rendelet hatálybalépésekor, június 10-én, ilyen alkalmazásban lévő zsidó házfelügyelő, illetőleg házgondnok jogviszonyának július 31-én meg kellett szűnnie. A zsidóság megállapításánál a fajvédelmi törvény volt az irányadó. A rendelet súlyos büntető szakaszokat tartalmazott azok ellen, akik a rendelkezést megszegik, vagy kijátszani próbálják.¹⁰³

A cselédlányok helyzete többször foglalkoztatta a népet és a kormányt is. A *Székely Nép* című napilap 1942 júniusában tudatta például, hogy az ügy érdekében a képviselőházban a korábbi években több interpelláció is elhangzott. Számszerű adatokkal bizonyították, hogy a törvénytelen újszülöttek csaknem 90 százalékban cselédlányoktól származnak. „A fajvédelmi törvény életbelépése óta az egész ország magyar közvéleménye azt kívánta, hogy a rendkívül nagyszámú cseléd tartó zsidókat tiltsák el bizonyos korhatáron aluli magyar nők alkalmazásától” – hangoztatta az írás. Örvendetes hírnek

¹⁰¹ A háromszéki keresztény óráskok érthetetlen kikapcsolása az aranykereskedelemből a zsidók javára. Milyen alapon bírálja meg az Aranybizottság a kérvényezőket? *Hétfői Székely Nép*, 2. évf., 26. sz., 1943. június 28., 3.

¹⁰² ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.00000041. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 1 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență în legătură cu averile evreiești [Zsidó vagyonokkal kapcsolatos rendeletek és levelezés], 23. – Felhívás a vármegye alispánjának, hogy a *Budapesti Közlöny* 73/1944. számában megjelent 1.200/1944. M. E. sz. rendeletet vegye figyelembe, és intézkedjék a végrehajtása érdekében.

¹⁰³ Zsidók nem lehetnek házfelügyelők. *Székely Nép*, LX. évf., 129. sz., 1942. június 10., 2.

vélték, hogy a fenti elgondolásokat az illetékes hatóságok is magukévá tették. Meg akarták szüntetni annak lehetőségét, hogy a fajvédelmi törvény által érintett zsidók visszaélhessenek a náluk alkalmazásban lévő, tehát velük szemben függő viszonyban álló magyar női alkalmazottak helyzetével. Ennek érdekében már készült is az intézkedés, amely megtiltotta a zsidóknak, hogy „bizonyos korhatáron – valószínűleg 45 éven – aluli keresztény cselédleányt alkalmazhassanak. Tehát végre, mégiscsak megszületik az a törvény, amely a nagyvárosokba és főképp a fővárosba szakadt tisztavérű és romlatlan lelkű fiatal falusi leányok erkölcsi védelmét hivatott szolgálni” – örvendezett a cikkíró, és annak a véleményének adott hangot, miszerint érdemes lesz figyelemmel kísérni, hogy a törvény életbelépése utáni egy-két esztendő múlva milyen rohamosan fog esni a törvénytelen születések száma.¹⁰⁴

Rendkívüli gyorsasággal terjedt el már korábban, 1942 márciusában a hír arról, hogy Budapesten egy székely leány megmérgezte magát, mert gazdájának fia, a zsidó „úrfi”, állandóan szerelmi ajándékokkal ostromolta őt. Ez a szóbeszéd a lap szerint foglalkoztatta a székely alkalmazottakat. „A magyar lányok érintetlenségét zsidókkal szemben szigorú törvény, az úgynevezett »fajgyalázási szakasz« védi.” Mégis igen gyakori – s ezt az újság szerint a Kolozsváron szolgáló cselédleányok vallották –, hogy a háznál „ronda zsidó férfi” környékezi meg őket: szerelmi ajánlatokkal ostromolja a védtelen, kiszolgáltatott leányokat. A Székely Alkalmazottak Egyesületében több ízben megtárgyalták ezt a kérdést. Kolozsváron ugyan „zsidó férfi állatias ösztönei elől még egyetlen leány sem rohant a halálba”, mégis úgy érezték, tenni kell valamit a székely leányok tisztaságának megőrzése érdekében. Felvetődött már az a terv is, hogy „zsidó családnál nem fognak szolgálni leányok”. Ezt azonban ejtették, mert „nem lehet végrehajtani az elgondolást az anyagiak miatt”, tudták ugyanis, hogy a cselédleányok pénzkeresés céljából mennek a városba szolgálni, hogy önmagukat fenntarthassák és családjukat is segíthessék. A lap megállapítása szerint cselédeket főként zsidók tartanak, mert ők ezt inkább megengedhetik maguknak, mint a magyar családok, és többet is fizetnek. „A zsidók ma is, minden megszorítás ellenére, jól élnek. Vannak helyek, ahol a cselédleány 40-50 pengőt is megkeres. Igaz ugyan, hogy túrnie kell, szenvednie kell, és jó arcot kell vágnia akkor is, ha az »úrfi« visszaél helyzetével... Az ügy ezzel nincs megoldva. A magyar társadalomnak kell felelősen lépnie, és kell lehetőséget nyújtania a cselédek alkalmazására, hogy a székely fenyesek virágszájai végre bátran kimondhassák: Nem megyünk többé zsidókhöz szolgálni!”¹⁰⁵

1942 áprilisában az újság egy székely leány levelét ismertette, aki figyelmeztette társait, hogy semmi esetre se menjenek zsidó családhoz szolgálni:

¹⁰⁴ Tükör. *Székely Nép*, LX. évf., 142. sz., 1942. június 25., 3.

¹⁰⁵ V.: Lehet-e zsidó háznál szolgálniuk tovább a székely cselédleányoknak? *Székely Nép*, LX. évf., 66. sz., 1942. március 21., 5.

„Az igazság az, hogy aki cselédlányként zsidóhoz kerül, az ebben a városban mind elzúllik, és csúfoltan kerül haza. Mikor aztán a leány lezúllik, kidobják, és tovább nem törődnek vele. A mi falunkban szent fogadalmat tettünk, hogy inkább elpusztulunk, de zsidó házba lábunkat be nem tesszük. Jó volna, ha a mi példánkat a többi székely lányok is követnék. Ne nézzék a jó fizetéseket, mert ennek a fizetésnek igen drága ára van. Különösen a szülők parancsol-
janak rá gyermekeikre, mert ami a lányaikkal a zsidó háznál történik, az ő szegényük is” – fogalmazott az állítólagos levélíró.¹⁰⁶

Egyes közszereplők annak is nagy fontosságot tulajdonítottak, hogy kik és hogyan utaznak a vonatokon. 1942 augusztusában természetesen ezt is zsidóellenes éllel tették. Az Erdélyi Párt beadványt intézett Varga József kereskedelem- és közlekedésügyi miniszterhez, amelyben kifejtette, hogy „a hálókocsi körül uralkodó helyzet jogos panaszokra ad alkalmat a kényelmetlenül zsúfoltan utazó keresztény magyar közönség körében, amely azt látja, hogy a hálókocsi közönsége 80-90 százalékban zsidókból tevődik össze, akik mosolyogva terpeszkednek a kényelmes fekvőhelyeken, míg ugyanakkor a keresztény magyar középosztály a zsúfoltság minden kellemetlen következményét vállalja”. Az Erdélyi Párt olyan rendelkezés kiadására kérte a közlekedésügyi minisztert, amely a hálókocsijegyek megváltását a vallást igazoló személyi okmány (közokirat) felmutatásához kösse, zsidók számára pedig egyenesen tiltsa a hálókocsijegyek előre történő megváltását, illetve azt számukra csakis az utazás napjára engedje meg, amennyiben még üres helyek volnának. Hogy a kiadandó rendelkezést hamis vagy kölcsönzött személyi okmányok bemutatásával kijátszani ne lehessen, a párt azt kérte, hogy a szabály betartását is rendelet írja elő.¹⁰⁷

Az Erdélyi Párt zsidóellenessége 1943-tól kezdődően enyhülni látszott. A párt országos elnöki tanácsa 1943. január 17-én, Kolozsváron ült össze. A sajtó által nagy fontosságúnak minősített ülésen az országos pártelnök Teleki Béla gróf elnökölt, s az ülésen Albrecht Dezső dr. ügyvezető alelnök, Kolombán József dr. és Ember Géza alelnökök, Mikó Imre dr. politikai főtitkár, báró Braunecker Antal dr., Bethlen László gróf, Boros Jenő, vitéz Bíró István, Csipák Lajos dr., Gallus Viktor, Gáll Alajos dr., László Dezső dr., Teleki Arctúr [sic!], Korcsmáros László, Nyírő József, Papszász Lajos, vitéz Szász István, Szabó János, Vékás József dr. és Páll György főtitkár volt jelen. Az eseményről beszámoló *Hétfői Székely Nép* cikke tárgyilagosan vázolta fel az ülésen elhangzottakat: „Gróf Teleki Béla részletes tájékoztatót nyújtott az ország bel- és külpolitikai helyzetéről, és kifejtette az Erdélyi Párt 1943. évi munkapro-

¹⁰⁶ Inkább elpusztulunk, de zsidó házba lábunkat be nem tesszük be – írja keserves levelében egy székely leány. *Székely Nép*, LX. évf., 77. sz., 1942. április 5., 7.

¹⁰⁷ Zsidók ne foglalhassanak le hálókocsihelyeket. Beadványban kérte az Erdélyi Párt, hogy a hálókocsihelyeket keresztény utasok számára biztosítsák. *Székely Nép*, LX. évf., 186. sz., 1942. augusztus 18., 4.

ramjának főbb irányelveit. Részletesen foglalkozott a magyarság dél-erdélyi helyzetével, valamint az Észak-Erdélyben követendő nemzetiségi politika alapelveivel. Konkrét javaslatot tett a menekültek ügyének megoldására, és ismertette az Erdélyi Párt álláspontját a zsidókérdés legújabban felmerült kérdéseivel kapcsolatban, majd az erdélyi jóvátétel továbbfokozásáról szólva méltatta azokat a nagy beruházásokat, amelyeket a kormány Erdélyben az újjáépítés érdekében az elmúlt évben tett.[...]”¹⁰⁸

A deportálást megelőző intézkedések

A deportálás előtti időszakban a sajtó inkább a fentiekben említett témákról közölt bővebb információkat. A Háromszéken kialakított sepsiszentgyörgyi gettóról, valamint a zsidók deportálásáról mindössze egyetlen történetből tudhatunk meg információkat; arról semmit sem írnak, hogy a környékbeli zsidókat hova gyűjtötték össze. Internálásokról már korábban is értesülhettek az olvasók, főként külföldi hírekből, akárcsak arról, hogy a zsidóknak megkülönböztető jelzést – kanárisárga Dávid-csillagot – kell hordaniuk.

Az elkülönítés előtt a hatóságok rendeleteket adtak ki annak érdekében, hogy az érintettek ne informálódhassanak az ellenük készülő intézkedésekről. Külön figyelmet fordítva a zsidók kirablására, azon túlmenően, hogy a zsidókat kirekesztették a munkából, és üzleteiket bezárták, a magyar hatóságok arról is intézkedtek, hogy a zsidók a nyilvános szórakozóhelyeket nem látogathassák, továbbá vendéglőkbe, szállodákba se legyen joguk belépni. Ezek a rendeletek azonban a háromszéki zsidóságot nem érintették, mert amikor hatályba léptek, a vármegyében élő zsidók már a gyűjtőtáborban voltak.¹⁰⁹ Amikor például Háromszék vármegye alispánja felszólította valamennyi polgármestert és főszolgabíró, hogy a zsidók tulajdonában lévő rádiókat gyűjtsék össze, a postahivatal arról értesítette, hogy a rádiók már a postán vannak.¹¹⁰ A zsidók anyagi és vagyoni jogi természetű kérdéseik meg-

¹⁰⁸ Az Erdélyi Párt elnöki tanácsán Teleki Béla gróf ismertette az Észak-Erdélyben követendő nemzetiségi politika alapelveit és a dél-erdélyi magyarság helyzetét. *Hétfői Székely Nép*, 2. évf., 3. sz., 1943. január 18., 2.

¹⁰⁹ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.000000310-312. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 2 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență în legătură cu confiscarea bunurilor evreiești, muncă forțată [Rendeletek és levelezés az elkobozott zsidó vagyonokról és a kényszermunkáról], 71–73. – A M. kir. Belügyminiszter 510/1944. B. M. számú rendelete zsidóknak nyilvános szórakozóhelyek látogatásától való eltiltása tárgyában. Az alispán válasza, miszerint az összes zsidó már gyűjtőtáborban van, így az intézkedésre nincs szükség.

¹¹⁰ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.00000080. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond

oldására Túr völgyi Albert kormánybiztost kellett hogy haladéktalanul megkeressék,¹¹¹ de már erre sem kerülhetett sor.

Amikor a zsidó vagyonok és lakások leltározását és lefoglalását megkezdték, kötelezővé tették a zsidók számára a vagyonbejelentést.¹¹² A sepsiszentgyörgyi polgármesteri hivatal a zsidók ingóságainak leltározásáról határozatot tett közzé; ebben figyelmeztettek annak nagy jelentőségére, hogy mihamarabb elkészítsék a leltárt az összegyűjtött zsidók lakásaikban visszamaradt berendezési tárgyakról, felszerelésekről és különböző értékekről. Az ezzel járó munkát bizottságokkal végeztették; ezek tagjai a pénzügyigazgatóság részéről e célra rendelkezésre bocsátott Szőcs János adóhivatali tanácsos, Németi Gyula forgalmiadótitisz, a város kiküldöttjei, a rendőrség egy-egy tagja, továbbá a lehetőségekhez képest beosztott tanítónók. A leltár elkészítésére mindenre kiterjedő szabályrendszert állítottak össze.¹¹³ A zsidólakásokban visszamaradt ingóságok közül a zsirt, az élelmiszereket és a terményeket kategorizálták, s a megkapott részletes leírás szerint kellett besorolniuk az ingóságokat is.¹¹⁴ Kimutatásokat készítettek továbbá az állatokról, és a lakásokban talált tűzifakészletekről.¹¹⁵

nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 1 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență în legătură cu averile evreiești [Zsidó vagyonokkal kapcsolatos rendeletek és levelezés], 44. – Háromszék vármegye alispánjának átirata a polgármesterekhez és főszołgabírókhoz a zsidó tulajdonban lévő rádiók összegyűjtésének tárgyában.

¹¹¹ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0001.000000210. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 14. Primăria Orașului Sfintu Gheorghe [Sepsiszentgyörgy Polgármesteri Hivatala], nr. 1078/1945 (inv. nr. 22.), Dosar cu probleme referitoare la evrei [Dokumentumok zsidókra vonatkozó kérdésekről], 131. – A vármegye alispánjának átirata valamennyi főszołgabírónak és polgármesternek arról, hogy a zsidók anyagi és vagyoni jogi természetű kérdéseinek megoldására kormánybiztost neveztek ki.

¹¹² ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.000000307-308. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 2 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență în legătură cu confiscarea bunurilor evreiești, muncă forțată [Rendeletek és levelezés az elkobozott zsidó vagyonokról és a kényszermunkáról], 69–69v–70. – A M. kir. Pénzügyminiszter 1.252./1944. VI. P. M. sz. rendelete a zsidók vagyonának bejelentéséről, amit az alispán tudomásul vett.

¹¹³ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0001.00000070-73. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 14. Primăria Orașului Sfintu Gheorghe [Sepsiszentgyörgy Polgármesteri Hivatala], nr. 1078/1945 (inv. nr. 22.), Dosar cu probleme referitoare la evrei [Dokumentumok zsidókra vonatkozó kérdésekről], 33–36. – Sepsiszentgyörgy megyei város polgármesteri hivatalának határozata a zsidók ingóságainak leltározása tárgyában.

¹¹⁴ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0001.00000087-88. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 14. Primăria Orașului Sfintu Gheorghe [Sepsiszentgyörgy Polgármesteri Hivatala], nr. 1078/1945 (inv. nr. 22.), Dosar cu probleme referitoare la evrei [Dokumentumok zsidókra vonatkozó kérdésekről], 44. – Sepsiszentgyörgy megyei város polgármesteri hivatalának határozata a zsidó ingóságok megőrzése, illetve értékesítése tárgyában.

A levéltári dokumentumok alapján az 1. táblázatban összegeztem azoknak az izraelita vallású személyeknek a névsorát, akiknél ingó és ingatlan tulajdonaikról leltárt készítettek.

1. táblázat

Név	Ingóságok leltározása	Ingatlanok leltározása
Ábrahám Sándorné	x	
Berkovics Herman	x	x
Berkovics Mór	x	x
Bernát Lipótné, özv.	x	x
Fandrich Szilárd	x	x
Féder Alfréd	x	x
Frank Ernő	x	
Fried Farkasné, özv.	x	x
Fried Jenő	x	x
Fuchs László	x	x
Gáspár Áronné, özv.	x	x
Gáspár Pálné	x	x
Harmath Ignác, dr.	x	x
Havas Mór	x	
Horovitz Laura	x	x
Iczkovics Mártonné	x	
Irsai Imre	x	x
Kálmán Jenő	x	x
Kárpáti Árpád	x	x
Kertész Jenő, dr.	x	x
Kertész Jenőné	x	
Klein Schneider Salamon	x	x
Léderer Kálmán	x	
Liszer Lajos	x	x
Liszer Mandel	x	x
Mandel Lajos		x
Menscher Sándor	x	x
Molnár Andorné	x	x

¹¹⁵ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0001.00000035-45. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 14. Primăria Orașului Sfântu Gheorghe [Sepsiszentgyörgy Polgármesteri Hivatala], nr. 1078/1945 (inv. nr. 22.), Dosar cu probleme referitoare la evrei [Dokumentumok zsidókra vonatkozó kérdésekről], 11. – Kimutatás a korábban zsidók tulajdonát képező átlatok átírásáról.

Név	Ingóságok leltározása	Ingatlanok leltározása
Moskovics Dezső	x	x
Neumann Dezsőné, özv.	x	x
Pollák Béla, dr.	x	x
Pollák Sándor	x	x
Rosenberg Imre	x	x
Schobel Salamonné	x	x
Schwarcz Kálmán	x	x
Strélinger Ernő	x	x
Szabó Mártonné	x	x
Tihanyi Miksáné	x	x
Tihanyi Sándorné		x

A zsidók utazását is korlátozták – ennek egyik oka volt az információ-szerzés korlátozása –, s az érintetteknek be kellett jelenteniük a tulajdonukban levő gépjárműveket is.¹¹⁶ Akik megkülönböztető jelzést voltak kötelesek viselni, azok sem személyszállítás, sem közlekedés céljából nem használhattak bérelt vagy saját személygépjárműveket, és írásbeli engedély nélkül vasúton és hajón sem utazhattak.¹¹⁷ A hírt a *Székely Nép* MTI-anyagból ismertette: „A kormány elrendelte, hogy gépjárművel (személyautó, teherautó, motorkerékpár stb.) rendelkező zsidók kötelesek április 8-ig ajánlott levelezőlapon a Kereskedelmi Minisztérium szakosztályához bejelenteni nevüket, foglalkozásukat, lakásukat, gépjárművük forgalmi rendszámát, tárolási helyét, gumiabroncsainak darabszámát...”¹¹⁸ Egy másik kormányrendelet a zsidó távbeszélő-előfizetőket érintette. A jogszabály, a lap által ismertett MTI-információ szerint, kimondta: „a zsidó távbeszélő előfizetők 3 nap alatt

¹¹⁶ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.00000039. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 1 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență în legătură cu averile evreiești [Zsidó vagyonokkal kapcsolatos rendeletek és levelezés], 22. – A M. kir. Minisztérium 1.230/1944. M. E. sz. rendelete a zsidók tulajdonában lévő közúti gépjárművek bejelentése tárgyában.

¹¹⁷ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.00000032. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 1 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență în legătură cu averile evreiești [Zsidó vagyonokkal kapcsolatos rendeletek és levelezés], 69. – A M. kir. Minisztérium 1.270/1944 M. E. sz. rendelete a zsidók utazásának korlátozása tárgyában.

¹¹⁸ (MTI): Be kell jelenteni a zsidók tulajdonában lévő gépjárműveket. *Székely Nép*, LXII. évf., 73. sz., 1944. március 31., 1.

kötelesek írásban bejelenteni a következő adatokat: név, vallás, foglalkozás, hadiüzemi alkalmazotknál az üzem megnevezése és az alkalmazás minősége, a távbeszélő felszerelési helye és kapcsolási száma, részt vett-e az 1914-1918. évi háborúban, és milyen kitüntetést szerzett, hadirokkant-e és milyen mérvű, az 1918-1919. évi forradalmak idején a nemzeti mozgalmakban részt vett-e oly módon, hogy életét kockáztatta vagy szabadságvesztést szenvedett-e [...], az adatbejelentést a kapcsoló postahivatalhoz kell benyújtani”.¹¹⁹

Mint az olykor a rendőrhatóságok tudomására jutott, egyes zsidók „a zsidókérdés rendezésére” kiadott rendeletek alól megkísérelték kivonni magukat, holott, úgy vélték, „nemzeti érdek, hogy a zsidó rendeletek végrehajtása százszázalékosan megtörténjék”. E célból Baky László belügyi államtitkár a magyar társadalomhoz fordult, és kérte „minden becsületes magyar” közreműködését a határozatok végrehajtásánál. Akinek tudomására jutott, hogy a zsidókérdésben kiadott rendeleteket bárki is megszegi, kijátssza, vagy azok alól magát kivonja, hazafias kötelességének kellett hogy tartsa, hogy ezt a legközelebbi közbiztonsági szervnek (csendőrség, rendőrség) azonnal jelentse – amint ezt a *Hétfői Székely Nép* közölte.¹²⁰

A *Székely Népnek* a *Budapesti Közlönyből* átvett írása szűkszavúan, minden további pontosítás nélkül tudósított arról, hogy a „Kormányzó Úr az ország javára szerzett kimagasló érdemekért mentesítést adhat a zsidókra vonatkozó rendelkezések hatálya alól”.¹²¹

A belügyminiszter már korábban kifejtette: ama nehéz és küzdelmes években nem tartja kívánatosnak, hogy „zsidófajú egyének” birtokában lőfegyverek, lőszer, lőpor vagy robbanóanyagok legyenek. Utasította tehát a rendőrhatóságokat, hogy „a fegyvertartási és -viselési engedélyeket, továbbá a lőszer, lőpor, robbantó anyag vásárlására kiadott engedélyeket az összes zsidófajú személyektől haladéktalanul vonják vissza”, és kötelezzék őket arra, hogy a birtokukban lévő lőfegyvereket, lőszeret, lőport és robbanóanyagot szolgáltatassák be, aki pedig ennek nem tesz eleget, azt azonnal internálják.¹²²

¹¹⁹ (MTI): A zsidó távbeszélő előfizetőket személyi adataik bejelentésére kötelezték. *Székely Nép*, LXII. évf., 73. sz., 1944. március 31., 6.

¹²⁰ Minden magyar kötelessége a rendeleteket kijátszó zsidó feljelentése. *Hétfői Székely Nép*, 3. évf., 16. sz., 1944. április 17., 3.

¹²¹ (MTI): Érdemeket szerzett zsidók mentesítése. *Székely Nép*, LXII. évf., 190. sz., 1944. augusztus 23., 3.

¹²² ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.00000058. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 1 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență în legătură cu averile evreiești [Zsidó vagytonokkal kapcsolatos rendeletek és levelezés], 33. – A M. Kir. Belügyminiszter rendelete valamennyi vármegye alispánjának, valamennyi közigazgatási kirendeltség vezetőjének a zsidófajú egyének fegyvertartási és -viselési engedélyeinek visszavonása tárgyában.

Az éveken át tartó antiszemita uszítás megtette a hatását: a háromszéki keresztény lakosság részvéttelenül nézte végig mindazt, amit a hatóság a zsidósággal művelt. Nem meglepő ez, főként ha felidézzük azt a mérgező kampányt, amelyet a szélsőséges náciizmus a korábbi években produkált, s amelyet a sajtó szinte megállás nélkül visszhangzott.

A *Székely Nép* például már 1942 májusában hírt közölt a sárga csillag jelentőségéről, továbbá véleményeket a zsidóság elterjedéséről és gondolkodásáról. A lap a kor elvárásai szerint ismételte a közismert kliséket és sztereotípiákat, miszerint mindenki tisztában van a zsidóságnak mint a földrészen szétészórt fajnak az aknamunkájával, amellyel a keresztényi világszemlélet és a fennálló hatalom elpusztítását és saját világhatalmi céljainak megvalósítását kívánja elérni, s evégett hol pénzzel, hol „világrengető eszmékkel” próbálja átvenni az irányítást. Álljon itt egyik jellemző mondat a lapból: „Születésénél és fájánál fogva a zsidó nemzetközi összeesküvés tagja. A zsidókérdés a nemzetköziség veszélyeinek felismerésekor önmagától adódott, és ennek a kérdésnek elintézése a keresztény európai népek számára életet vagy halált jelent.” A Koréh Ferenc szerkesztette lap, Észak-Erdély egyik legvadabb hangvételű napilapja azonban ennél is tovább ment: leszögezte, hogy a zsidóság kiszorítása, valamint az országból történő kitelepítése nélkülözhetetlen. A Koréh által írt egyik első zsidóellenes fenyegetés 1942 januárjában így hangzott: „A magyarság nyilvánvaló érdeke a magyarországi zsidóság kitelepítése. Ha ennek a zsidóság ellenszegülne, ezzel csak újabb csapásokat vonhatna magára.”¹²³ Azonban mivel internálásukat máról holnapra nem lehetett lebonyolítani, a megfelelő módszerekhez akartak folyamodni. Az egyik legelső feladatot a lap már 1942-ben abban látta, hogy a zsidókat sárga csillaggal jelöljék meg, hiszen annak eredménye „Németországban már látható”. A cikkben a szerkesztő hangsúlyozta, hogy addig nem is jöttek rá az emberek, milyen rengeteg körülöttük az izraelita vallású személy, amíg a sárga csillagot el nem kezdték viselni. A cikkíró úgy vélekedett, hogy „a zsidó jól álcázta magát, ennek védőleple alatt alkalmazkodott a környezetéhez. Bizony hányszor nem tudja az ember, hogy az ellenség közvetlen közelünkben áll, némán kihallgatja beszélgetésünket, vagy beleavatkozik beszédünkbe, és befolyásolja nézetünket a hazáról, az Istenről stb. Ezek a zsidók a legveszélyesebbek, mert külsejükről alig ismerhetők fel.”¹²⁴

Ezek után senki sem lepődött meg, amikor 1944 áprilisában rendeletet tettek közzé a sárga csillag kötelező viseléséről, amit folyamatosan ellenőriztettek. A jogszabály kimondta, hogy azokat a zsidókat, akik ez irányú kötelezettségüknek nem tesznek eleget, azokat nyomban internálni kell, továbbá minden hónap utolsó napján a Közbiztonsági Osztály Vezetőjének az inter-

¹²³ (–rész) [Koréh Ferenc]: Tükör. *Székely Nép*, LX. évf., 7. sz., 1942. január 10., 3.

¹²⁴ A sárga csillag. Csak a zsidók megjelölésével zárhatjuk ki sorainkból az ellenséget. *Székely Nép*, LX. évf., 100. sz., 1942. május 3., 5.

nált személyek listáját elő kell terjesztenie.¹²⁵ „A rendelet hatálybalépésétől, április 5-től kezdve, minden 6-ik életévét betöltött zsidó személy, nemre való tekintet nélkül, köteles házon kívül felső ruhadarabjának bal mellrészén jól láthatóan, 10x10 cm átmérőjű, szövet, selyem vagy bársonyból készült, karnársárga színű hatágú csillagot viselni.” Ezt a jelet, könnyen eltávolítható módon kellett a ruhára ráerősíteni. Annak a megállapításában, hogy e rendelet alkalmazása szempontjából ki zsidó és ki nem zsidó, arra nézve szintén a már ismertetett rendelkezések voltak az irányadók.¹²⁶

1944. április 5-én kiegészítő kormányrendelet jelent meg a napilapban arról, hogy kinek nem kell sárga csillagot viselnie: „Az 1240–1944. M. E. számú rendelet első paragrafusában foglalt rendelkezés nem terjed ki a zsidók közül: 1. A keresztény hitfelekezet tényleges vagy nyugdíjas lelkipásztoraikra. A szerzetesrend lelkipásztori működésre jogosult tagjaira és azokra, akik akár mint szerzetesrend tagjai, akár mint illetékes egyházi hatóság felavatott diakonisszái, akik kizárólag élethivatásként az elhagyottak, szegények, árvák és betegek gondozását végzik. 2. Az 1240–1944. M. E. számú rendelet 3-ik paragrafusában felsorolt kitüntetései folytán kivétel alá eső személyekkel együttlakó feleségre, vagy özvegyre és gyerekekre. 3. A jelenlegi háború hadiözvegyeire és hadiárváira. 4. A zsidó személyekkel együtt élő keresztény vallásfelekezethez tartozó özvegyére. Ha azonban a házasságból gyermek van, a kivételezés mindkét esetben csak akkor áll fenn, ha a gyermek nem zsidó. 5. Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárookra, akik külföldi állampolgárságukat, a külföldieket ellenőrző országos központi hatóság által, az illetékes külképviseleti hatóság megkeresése alapján, az arra a célra kiállított tanúsítványokkal igazolják. Az első bekezdés első pontjában említett személyek közül csak azokra vonatkozik a kivételezés, akik a jelen rendelet hatálybalépésekor felavatott lelkipásztorok, diakónusok, diakonisszák, illetőleg a rendnek a felavatott tagjai.”¹²⁷

A vármegye alispánja kötelességtudóan jelentette a Közellátásügyi Minisztériumnak, hogy a sárga csillag viselésére köteles zsidók száma a vármegye városaiban 362, községeiben 257, összesen 619, akik közül 4 fő internált,

¹²⁵ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.00000056. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 1 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență în legătură cu averile evreiești [Zsidó vagyonyokkal kapcsolatos rendeletek és levelezés], 32. – A M. kir. Belügyminiszter 172.068/1944. sz. felhívása valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez a zsidófajúakat megkülönböztető jelvény /- sárga csillag -/ viselése ellenőrzésének tárgyában.

¹²⁶ (MTI): Sárga csillagot kell viselnie minden zsidónak. *Székely Nép*, LXII. évf., 73. sz., 1944. március 31., 8.

¹²⁷ (MTI): Kinek nem kell sárga csillagot viselnie? Kiegészítő kormányrendelet. *Székely Nép*, LXII. évf., 77. sz., 1944. április 5., 2.

10 fő pedig katonai munkaszolgálatot teljesít.¹²⁸ Sepsiszentgyörgy megyei város polgármesteri hivatalából jelentést küldtek a vármegye alispánjának: szóbeli rendeletére tisztelettel jelentik, hogy Sepsiszentgyörgyön 322 sárgacsillag-viselésre köteles és 30 viselési kötelezettség alól mentes zsidó van. Kovásznán 102 fő, akik közül 91-et internáltak; Gelencén a zsidók száma 3.¹²⁹

A vármegye zsidómentesítését gyors ütemben akarták lebonyolítani; ehhez azonban gettórendszerre volt szükség. A levéltári anyagból kiderül, hogy a belügyminiszter rendelete pontosan részletezte, hogyan kell eljárni az elszállított, gyűjtőtáborokba és elkülönített lakónegyedekbe beszállított, rendőrhatalósági őrizet vagy felügyelet alá helyezett zsidókkal. A rendeletet megküldték a vármegyék alispánjainak, a járások főszolgabíróinak és a rendőrkapitányságok és rendőrkirendeltségek vezetőinek.¹³⁰

A deportálás gondolata sem volt teljesen újszerű a székelység körében. Már 1942-ben jelent meg hír a *Székely Népb*ben külföldön végrehajtott deportálásokról. Íme, egy példa a napilap hasábjairól: „A cseh protektorátus birodalmi fővédnökének rendelete szerint valamennyi protektorátusi zsidó lakost egy északkeleti városba telepítenek át. A városnak hétezer főnyi lakosságát egy másik helységbe telepítik.” Hivatalos jelentések szerint ez a rendelet azért vált szükségessé, hogy „a főleg zsidók által űzött ellenséges propagandát” megakadályozzák.¹³¹

¹²⁸ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.000000181. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 1 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență în legătură cu averile evreiești [Zsidó vagyonokkal kapcsolatos rendeletek és levelezés], 408. – Háromszék vármegye alispánjának 5588/1944. sz. távirata a Közellátásügyi Minisztérium XV. Főosztályához a sárga csillag viselésére kötelezett egyének számáról.

¹²⁹ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.000000182. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 1 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență în legătură cu averile evreiești [Zsidó vagyonokkal kapcsolatos rendeletek és levelezés], 408. – Sepsiszentgyörgy megyei város polgármesteri hivatalának jelentése az alispánnak a sárga csillag viselésére kötelezettekéről.

¹³⁰ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.000000406. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 4 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență privind bunurile evreilor deportați [Rendeletek és levelezés a deportált zsidók javairól], 4. – A M. kir. Belügyminiszter 179.922/1944. sz. rendeletének megküldése a vármegyék alispánjainak, a járások főszolgabíróinak, a rendőrkapitányságok és a rendőrkirendeltségek vezetőinek. A rendelkezés magába foglalta az ország területéről elszállított, illetve gyűjtőtáborokba valamint elkülönített lakónegyedekbe (gettó) beszállított, rendőrhatalósági őrizet vagy rendőrhatalósági felügyelet alá helyezett zsidókkal szemben követendő eljárás szabályzatát.

¹³¹ A csehországi zsidókat egy északkeleti városba telepítik át. *Székely Népb*, 52. sz., LX. évf., 1942. március 4., 4.

A zsidókérdés gyors ütemben történő rendezése során az illetékes hatóságok először a hadműveleti területéhez közel eső országrészen hajtották végre a városok és falvak teljes zsidómentesítését. A sajtó – forrás idézése nélkül, látszólag kósza hírekre, valójában azonban jól kidolgozott propaganda-forgatókönyvre építve – így számolt be az eseményekről: „a közvéleményben, az utóbbi időben hírek terjedtek el arról, hogy a magyarországi nagyobb városokból is kitelepítik a zsidókat.” A szerkesztő véleménycikkében némi összekacsintó huncutsággal hangsúlyozta: „...ezt a suttogást nem tartjuk tényekkel megalapozottnak, mert a zsidóságnak elsősorban ott kell lennie, ahol a gyilkos terroristák bombáikat kioldják a magyar föld, élet és vagyon kipurzítására.”¹³²

A Székely Nép 1942-ben részletesen ismertette a gettóba zárt lengyelországi zsidók helyzetét is. A cikk a lengyelországi közigazgatási körzet vezetőjének előadásáról tudósított, aki lelkesen válaszolt a gettóról feltett kérdésekre. Az írás a zsidók világszemléletének elemzésével indul, ebből vezeti le, hogy miért volt szükség a gettósításukra. „A zsidó világszemlélet egészen természetesnek tartja, hogy »Isten kiválasztott népe« szellemi és gazdasági téren egyaránt vezető szerepet töltsön be az egész világon. A célkitűzés megvalósítása érdekében nem válogatnak az eszközökben. [...] A zsidó sehol sincs egyedül. A zsidó mindenhol minden alkalommal segítségre talál. Ha egy zsidót jogosan bántanak, a többi gondolkozás nélkül melléje áll és állott. [...] Összetartásuk határtalan, s ez a legnagyobb erélyük. Az, hogy háttérbe húzódva irányítanak, szerveznek, saját céljaiknak építenek, ugyanakkor nagy nemzeti eszméket sárba rángatnak, szervezeteket bomlasztanak.” A náci vezető kifejtette, hogy szerencsére a lengyelek született antiszemiták. Hangsúlyozta, hogy nem bánnak és nem bántak embertelenül a zsidókkal. „Mindent megadtunk és magadunk nekik, ami megilleti őket, csak komoly építő munkára akarjuk őket szoktatni”, emiatt határoztak úgy, hogy a zsidókat teljesen el kell különíteni. Ehhez szükség volt a gettórendszerre, így erre alkalmas részeket kerítettek el a városokban és a falvakban, ahova záros határidőn belül minden zsidónak be kellett költöznie. A gettóhely bemutatásánál kitért arra, hogy „kerítésen belül és kívül csak egymás között érintkezhetnek, na meg azokkal a meggondolatlanokkal, akik ma is üzleti összeköttetésben állnak velük”. A gettó szigorú zár alatt van, deszkával bekerítve, s lengyel és zsidó őrség vigyázza. A zsidók élelmezése jegyrendszerrel történik. „A gettó területén belül kereskedhetik a zsidó”, ahogy és amivel akar, s a gettóban munkaközvetítő szerv is működik.¹³³

¹³² A zsidóságnak ott kell lennie, ahol a gyilkos terroristák bombáikat kioldják. *Hétfői Székely Nép*, 3. évf., 18. sz., 1944. május 1., 3. (Kiemelés tőlem - D. E.)

¹³³ További részletekért lásd: M. kir. haditudósító század - Ferencz Gyárfás: Zsidók a gettóban. Zsidónegyed, ahol mindenkinek egyformán kell dolgoznia. *Székely Nép*, LX. évf., 146. sz., 1942. július 1., 3.

A *Székely Népb*ben egy, a deportálás után két hónappal megjelent történet mindent magába foglalt, véleményt, deportálást, és még szökést is. József Manóról volt szó, akit az Olt partján levették fogtak el. Cikkében a szerző, mielőtt leírta a történetet, Ilyefalva népének szószólójaként ismertette a véleményét. Állítása szerint nem volt olyan ember Háromszék vármegyében, aki ne ismerte volna József Manó nevét. A román megszállás idején költözött Gyulafehérvárról Háromszékre, pontosabban Ilyefalvára, ahol egy évig élt zsidó kereskedő rokonainál, de nem tudták, miből, mert ügyvédi gyakorlatát nem folytatta – csak élt és „barátkozott”. A cikkíró hangsúlyozta, hogy ez a „barátkozás” a zsidó számára a későbbiekben jó üzletnek bizonyult, de „alig akad olyan család Ilyefalván, aki ne átkozná őt. Mert ez a szőrös szívű zsidó, onnan Sepsiszentgyörgyre költözve, ügyvédi irodát nyitott, és vérszopó hiénája lett az egész vármegyének, különösen Ilyefalvának és környékének.” A szóban forgó egyén ugyanis minden család bizalmába beférkőzött, ezáltal minden bajukat és ügyüket tudta, és ismerve gyengeségeiket is, azokat kihasználta, miközben „tudását aljas és meg nem engedhető módon gyümölcsöztette is”. Ő volt a szentgyörgyi Hitelbank (Banca de Credit) „jogtanácsosa” és árvereztetője, így annak minden perét ő vitte, és valamennyi román ügyvédnek az árverésén ő járt el. A szegény árverezetteket mindenki sajnálta, mert az ötven-száz lejes adóságokra lefoglalt teheneket, lovakat senki nem akarta megvenni, de József Manó „szemrebbenés és lelkiismeret-furdalás nélkül megvette a több ezer lej értékű állatot nyolc, tíz lejért, és hogy erre se legyen kiadás, maga vezette be gyalog Gidófalváról vagy más községből. Szentgyörgyön ezután eladta az első mézárósnak, sok százszoros árért a szegény székelyektől elrabolt egyetlen tehenet.” A cikk szerzője szerint Sepsiszentgyörgy környékén nincs olyan község, ahol ne rabolt, tönkre ne tett volna egy-két családot az elmúlt húsz évben. „Május harmadikán a rendelkezések értelmében gyűjtőtáborba szállították őt is, a többi sepsiszentgyörgyi csillagviselésre kötelezett zsidóval együtt. József úr azonban nem érezte jól magát a kassai gyűjtőtáborban, kiszökött onnan, és június hetedikén megjelent Sepsiszentgyörgyön.” Az Olt partján fürdőző levették ismerték fel, amint a bokrok között bujkált; azonnal elfogták, majd átadták a legközelebbi őrszemnek, amely a rendőrkapitányságra vitte kihallgatásra. Ott homályos történetet adott elő a táborból való kiszabadulásáról. Állítása szerint mielőtt fel akarta volna adni magát, rituális fürdőt akart venni, de mivel a rendőrség nem hitte el a történetét, a kihallgatás után vissza akarták szállítani Kassára, hogy ott tisztázzák helyzetét. Mielőtt a vonathoz kísérték volna, ebédet adtak neki, de ő a késsel öngyilkosságot kísérelt meg, sikertelenül. Gyógyulásáig hatósági őrizet alatt feküdt a kórházban.”¹³⁴

A 7105/1944. sz. rendelet alapján az internált egyéneket a továbbiakban nem a kolozsvári toloncgyűjtő és -elosztó állomásra, hanem a budapesti fő-

¹³⁴ Leventék fogták el az Olt partján. *Székely Népb*, LXII. évf., 131. sz., 1944. június 13., 4.

kapitányság fogház és toloncgyűjtő osztályához kellett kísérni.¹³⁵ A zsidók lakásával és lakhelyének kijelölésével kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról szóló 1610/1944. ME sz. rendeletet¹³⁶ Háromszék vármegyében már nem kellett végrehajtani, mert a zsidók már a gettóban voltak. A Sepsi járási főszolgabíró jelentéséből megtudjuk viszont, hogy a belügyminiszter 6163/1944. számú rendelete értelmében a járásból 104 zsidó személyt szállítottak a sepsiszentgyörgyi gyűjtőtáborba, és három kivételezettel lakóhelyükön hagytak.¹³⁷

A deportálás utáni időszak

A zsidók deportálása után valamennyi járás főszolgabírója igényelte az izraelita vallású személyek szállításakor felmerült költségeket. Listát készítettek arról, hogy honnan hová vitték őket, valamint az útiköltség ellenértékéről.¹³⁸ A másik gond az volt, hogy a zsidók eltávolítása nyomán egyes mezőgazdasági ingatlanok gazdátlanul maradtak, ami a termelés folyamatosságát veszélyeztette. A veszteség kiküszöbölése végett a Földművelésügyi Minisztérium Erdélyi Földbirtokpolitikai Főosztálya körrendeletet adott ki, amely a

¹³⁵ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.00000053. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 1 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență în legătură cu averile evreiești [Zsidó vagyonokkal kapcsolatos rendeletek és levelezés], 30. – 2374. sz. hir: az 1944. év. IV. hó 11-én 16 óraker rádióban elhangzott rendeletre hivatkozva értesítették az alispánt, hogy az internált zsidókat ne a kolozsvári toloncgyűjtő és -elosztó állomásra, hanem Budapestre irányítsák.

¹³⁶ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.000000177 - 180. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 1 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență în legătură cu averile evreiești [Zsidó vagyonokkal kapcsolatos rendeletek és levelezés], 403. – A M. kir. Minisztérium 1.610/1944. M. E. sz. rendelete a zsidók lakásával és lakhelyének kijelölésével kapcsolatos egyes kérdések szabályozásának tárgyában.

¹³⁷ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.000000185. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 1 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență în legătură cu averile evreiești [Zsidó vagyonokkal kapcsolatos rendeletek és levelezés], 407. – Sepsi járás főszolgabírájának jelentése az alispánnak a zsidók lakhelyének kijelölése tárgyában.

¹³⁸ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.00000037-39-169-171. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 14. Primăria Orașului Sfintu Gheorghe [Sepsiszentgyörgy Polgármesteri Hivatala], nr. 1078/1945 (inv. nr. 22.), Dosar cu probleme referitoare la evrei [Dokumentumok zsidókra vonatkozó kérdésekről], 13–14, 108–109. Az orbai, a gelencei, a maksai és az esztelneki járás igényei a zsidók táborba szállításával felmerült költségek kiegyenlítéséről.

községi elöljárók feladatává tette, hogy „mindazokat a fel nem használt mezőgazdasági ingatlanokat, amelyeknek tulajdonosait a községből el- illetve átszállítottak, illetve, amelynek megműveléséről a volt tulajdonos mozgási szabadságának korlátozása, vagy egyéb okból gondoskodni nem tud, haladéktalanul vegye birtokba, foganatosítsa az ingatlanok élő- és holt felszerelésének leltározását, állapítsa meg a bevetett területek nagyságát, s minden intézkedést haladéktalanul tegyen meg, mely az ingatlanok további megművelésére a gazdasági élet folytonosságának feltétlen biztosítása céljából szükséges.”¹³⁹

A belügyminiszter tájékoztatást kért valamennyi jegyzőtől a zsidó ingatlanok községi szükségletek kielégítésére történő igénybevetelésének ügyében, az 1944. június 2-án kiadott 40.400/1944. BM sz. rendelet értelmében. Ugyanakkor kérte, tájékoztassák arról is, hogy a vármegyének, közigazgatási kirendeltségnek zsidó ingatlanra van-e szüksége.¹⁴⁰ A vármegyék lakossága viszont nemcsak a lakásokat igényelhette, hanem kérelmezték a zsidótól elvett ruhaneműket is, amelyeket szegénysorú embereknek akartak adni.¹⁴¹

Az empirikus anyag feldolgozása során hivatalos lista a deportált személyekről nem került elő. A túlélők hazatérése után megkezdődött a zsidó vagyonok visszaigénylése. Nagyon kevesen maradtak azonban életben, ezért általában a rokonság kérelmezte az értékek visszaszolgáltatását, ha sikerült bebizonyítaniuk rokonságukat, valamint hogy hozzátartozójuk életét veszítette.

¹³⁹ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.000000189. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 1 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență în legătură cu averile evreiești [Zsidó vagyonokkal kapcsolatos rendeletek és levelezés], 409. – Körrendelet a zsidók átköltöztetése folytán gazdátlaná váló mezőgazdasági ingatlanok megművelésének biztosítása tárgyában.

¹⁴⁰ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0002.000000440. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 9. Prefectura Județului Trei Scaune [Háromszék Vármegye Főispáni Hivatala], nr. 4 (inv. nr. 16.), 1944. Ordine și corespondență privind bunurile evreilor deportați [Rendeletek és levelezés a deportált zsidók javairól], 28. – A M. kir. Belügyminiszter 41.126/1944. III. sz. rendelete valamennyi vármegye alispánjának és közigazgatási kirendeltségi vezetőjének a 40.400/1944. B. M. sz. rendeletben megfogalmazott kérdések részletezéséről valamint a zsidó ingatlanoknak a vármegyék által történő megszerzéséről.

¹⁴¹ ACAHS-USHMM, RG-25.090M.0001.00000040. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Covasna [Románia Országos Levéltára, Kovászna Megyei Igazgatóság], Fond nr. 14. Primăria Orașului Sfintu Gheorghe [Sepsiszentgyörgy Polgármesteri Hivatala], nr. 1078/1945 (inv. nr. 22.), Dosar cu probleme referitoare la evrei [Dokumentumok zsidókra vonatkozó kérdésekről], 15. – Sepsiszentgyörgy megyei város polgármesterének kéréme a M. kir. Pénzügyminiszterhez a zsidók ruhaneműjének felhasználása tárgyában.

Antiszemita uszítás a lapok beszámolóiban és véleménycikkeiben

Amint az a háromszéki újságokban megjelent írások ismertetéséből is kiderült, a lapok főként az intézkedéseket és a rendeleteket közölték az olvasókkal, de hasábjaikról nem maradtak el a közvetlen antiszemita uszítás hangján megfogalmazott zsidóellenes véleménycikkek sem. Többnyire vezető politikusok beszédeit visszahangozták, de voltak, akik – sajátos módon magyarázva a történelmet – a háború kirobbanásáért is a zsidókat hibáztatták.

Hitler 1942-ben, a nemzetiszocializmus hatalomra jutásának kilencedik évfordulóján beszédet mondott. Visszatekintett a történelmi eseményekre, és megállapította, hogy az előző háborúért is ugyanazok a személyek felelősek, akik a második világháborút kirobbantották, vagyis azok, akik Churchill és Roosevelttel kore csoportosulnak. Anglia, mint mindenkor, Európa szétforgácsolására tört – állította. Visszatekintett saját motivációira is: mi készítette őt, hogy Németországért harcoljon. Kifejtette, hogy Churchill nem alkotott semmit, csak rombolt. „A háború – mondotta a Führer – nem úgy végződik majd, ahogyan azt a nemzetközi zsidóság gondolja. Először alkalmazzuk majd velük szemben azt a régi zsidótörvényt, hogy »szemet szemért, fogat fogért«”. A zsidókérdéssel kapcsolatban Hitler kijelentette, hogy a háború után a zsidóság végleg eltűnik Európából. Rámutatott arra is, hogy nem akarta a háborút, de „ha már a Gondviselés úgy hozta”, hogy ennek a harcnak el kell dőlnie, akkor arra kéri a Gondviselést, ruházza rá az egész terhet. „Nem riadok vissza semmi felelősségtől – hangoztatta –, és kimondhatom, hogy 1918 nem ismétlődhetik meg addig, amíg én élek!” Hitler már 1942 januárjában ígéretet tett: nem sokára bevetik az új német fegyvereket, aminek köszönhetően győzni fognak.¹⁴²

Mintegy két hónappal később a *Székely Nép* arról cikkezett, hogy Szvoboda Béla, a Nemzetpolitikai Szolgálat kiküldöttje előadást tartott Kézdivásárhelyen. Elmondása szerint gróf Teleki Béla hozta életre a Nemzetpolitikai Szolgálatot, abból kiindulva, hogy a haza minden polgárának joga van betekinteni az államvezetésbe. Így aztán kettős cél oldódott meg: „az egyedek tájékoztatása az államvezetésről és az államvezetők tájékoztatása a társadalomról.” A szónok szerint tudni kell, hogy a társadalom berendezésében találhatók apró hibák is, amelyek a magyar lelkek egyensúlyát igyekeznek megbontani, így a haza fogalma nemcsak a földre és a rajta élő emberekre, hanem elsősorban a lelkekre épül. Ha a lélek megbomlik, akkor a haza egy-

¹⁴² (MTI): Az első világháborút is azok idézték elő, akik a mostanit – A háború után a zsidóság végleg eltűnik Európából – Még egy 1918 nem lesz, míg én élek – Németország minden eshetőségre felkészült – Hamarosan eljön az óra, amikor harcba vetjük az új német fegyvereket – hangoztatta beszédében a Führer. *Székely Nép*, LX. évf., 25. sz., 1942. január 31., 1.

ségének kapcsai töredeznek szét. „Minden nemzeti katasztrófánál ki lehet mutatni a magyar lélek és a magyar jellem megbomlását. A nemzet minden egyes tagja történelmet csinál aszerint, hogy miképpen szolgálja cselekedeteivel a haza érdekeit.”

Az előadáson elmondottakhoz hozzászólt Jancsó Lajos, a cipész ipartársulat elnöke, aki kijelentette, hogy a hazáért minden áldozatot meg kell hozni. Harai Lajos az anyagelosztással kapcsolatban szólalt fel. Dávid Dezső, a Kereskedő Kör elnöke a zsidók ma is mételyező munkájáról beszélt, amelyet különösen a vonatokon fejtenek ki. Az a véleménye, hogy „ha a vonaton van női szakasz, van nemdohányzó szakasz, legyen zsidószakasz is”. Az elhangzottakat megköszönte Kovács István, az Ipartestület elnöke, és kérte a szónokot, hogy máskor is keresse fel a várost, mert szükségük van ilyen előadásokra, amelyek hatnak a lélekre.¹⁴³

Kállay Miklós miniszterelnök és külügyminiszter 1942. március 19-én tartotta képviselőházi bemutatkozó beszédét. Kitért több területre is, amelyek a háború ideje alatt további intézkedésekre szorulnak. A beszédből a másnap megjelenő *Székelly Nép* elsősorban azt emelte ki, hogy a nép szociális téren nagy lépésekkel halad előre, de még sok a tennivaló. Épp ezért már most elő kell készíteni a szociális reformokat, amelyek „hozzásegítenek a háborús gazdálkodásról a békebeli gazdálkodásra való áttérésre”. Rendkívül fontosnak tartotta Kállay e tekintetben az ifjúság nevelését. Külön kitért a zsidókkal kapcsolatos kérdésekre, hangsúlyozva, hogy „a zsidóság igenis egy faj”. Az új kormányfő a termelésnek mindenáron történő felemeléséről, a házhelyjutatás folytatásáról, a közérdekű telepítés továbbfejlesztéséről beszélt a továbbiakban, és említést tett a hivatalos lapban megjelent rendeletről, amely kimondta a zsidó ingatlanok zár alá vételét.¹⁴⁴

Április végén A miniszterelnök hitvallása címmel jelent meg cikk a napilapban, amely a kormányfő nézeteit vázolta. „Maga a beszéd teljes egészében hitvallás amellelt, hogy nem nézhetjük zsebre dugott kézzel, vagy homokba rejtett fejjel a történelem száguldó kerekét. Ma olyan időket élünk, amikor több történik egy hónap alatt, mint régen esztendőök alatt. Hogy velünk, vagy nélkülünk forog a kerék, számunkra nem lehet mindegy. Egyszer már rólunk, nélkülünk határoztak Trianonban, s ha azt akarjuk, hogy szavunk legyen az új Európában, ott kell lennünk az elhatározás, a küzdelem és a szenvedés útján egyaránt” - mutatott rá a cikk szerzője. Az írás arra is kitért, hogy a miniszterelnök bejelentette: ki kell telepíteni Magyarországról 800 ezer zsidót, mert meggyőződése, hogy a világháború zűrzavarában a hazai zsidók hívták,

¹⁴³ Minden nemzeti katasztrófánk okozója a lelki egység megbomlása volt. Zsidószakaszokat kell létesíteni a vonatokon - hangoztatták a Nemzetpolitikai Szolgálat kézdívarshelyi előadásán. *Székelly Nép*, LX. évf., 56. sz., 1942. március 10., 5.

¹⁴⁴ A miniszterelnök beszéde. *Székelly Nép*, LX. évf., 65. sz., 1942. március 20., 1. (Kiemelés tőlem - D. E.)

illetve lopták be galíciai rokonságukat, ami által sémita színt adtak az országnak, s miattuk jutott el a magyar nemzet 1919-ben kálváriás útjának legszégyenteljesebb állomására. A kormányfő szerint ugyanis mindennek a meggazdagodott zsidók az okai, mert hiába van újra felemelkedőben a magyar csillag, ha gazdaságilag a „fajmagyarok” mégsem jutnak térhez. A zsidók tartják még most is kezükben nemcsak a kereskedelem és nagyipar egy részét, hanem a mezőgazdaság jelentős hányadát is - szögezte le. Sajnálatos, közölte, hogy minden erélyes intézkedés ellenére a helyzet ma is az, hogy „a zsidók belevájták a körmüket mindenbe, ami Magyarországon életet jelent”, ezért hangsúlyozta: „*simogatással megszabadulni tőlük nem lehet, erélyes császármetéshez kell folyamodni.*”¹⁴⁵

A kormányfőnek a továbbiakban mondott beszédeiből kiderült, hogy „... a zsidókérdés gyökeres megoldását úgy lehet siettetni, ha az eddigi zsidók által megszállott helyekre, arra alkalmas magyarok kerülnek.” Tehát a nagyipar, a bank, de legfőképpen a kereskedelem terén szép kilátásaik lehetnek azoknak, akik szakértelemmel, ezekhez az életpályákhoz szükséges érzékkel rendelkeznek. „A magyar nagyipar, a magyar bankélet és a magyar kereskedelem minden most rajtoló jelöltjének, de a régi harcosoknak is számolni kell azzal, hogy általuk és rajtuk, illetve az ő jövő munkájukon át az egész ország vérkeringésének egyik legfontosabb gócpontja gyorsan, tisztán, magyarosan alakul-e át, vagy - Isten őrizzen, - jobban elferdül, mint a zsidó befolyás idejében.” Arra biztatott, hogy „a felelősség súlyát [...] csak az vegye a vállára, aki mindenkor nyugodt lelkiismerettel készen állhat a nemzet számunkérő közvéleménye előtt.”¹⁴⁶

Tömör véleménycikk jelent meg szintén 1942 áprilisában, amelyet akár nyílt levélnek is lehet tekinteni. Címzettjei a közigazgatási vezetők voltak. „Soha nem ragadtattuk el magunkat a zsidókkal szemben, s bár ellenük sorakozik fel Európa minden öntudatos népe, igyekeztünk mindig emberi formában értésükre adni, hogy meg akarunk szabadulni tőlük, s az eszközök megválogatásában is mérsékletesek vagyunk.” Példa erre egy kolozsvári zsidó vezető megnyilvánulása: „örülhetünk mi zsidók, mert itt Ábrahám keblében vagyunk!” A cikk írója szerint a zsidó szerénytelenség az oka annak, hogy olykor, „minden emelkedettségük ellenére is, ökölbe szorul kezük és ütni szeretnének”. Mert „a zsidó [a] hengegés szellemét levetni magáról nem tudja, még ha tíz törvényt hoznak is ellene egymás után”.

A szerző elrettenítő példaként említette, hogy Sepsiszentgyörgyön nincs talán zsidó, aki ne úgynevezett összkomfortos lakásban lakna; ez az oka, hogy a tisztviselők lakhatása rendszerint nagy nehézségekbe ütközik: „az ország belsejéből ide kinevezett tisztviselők hónapokig kénytelenek meghúzniuk

¹⁴⁵ A miniszterelnök hitvallása. *Székelly Nép*, LX. évf., 90. sz., 1942. április 22., 1. (Kiemelés tőlem - D. E.)

¹⁴⁶ (i. i.): Új életindulások előtt. *Székelly Nép*, LX. évf., 93. sz., 1942. április 25., 1.

magukat hónapos szobákban, s be kell várniuk, míg véletlenül vagy Isten kegyelméből akad egy lakás, ahová be kell költöztetni a családot.” „E sorok írója – kevés megszakítással – éppen egy esztendeje hirdet az újságban, de egy rendezebb lakást mindez ideig nem kapott”, mutatott rá a cikkíró. Ennek pedig szerinte egyértelmű az oka: „a jó lakások nagy részét zsidók lakják, és látszólag nincs erő, amely őket kimozdíthatná.” A szerző, indulatait alig palástolva, kérdések sorát teszi fel; reménykedik, hogy a közigazgatási vezetők majd csak felfigyelnek mondanivalójára. „Ismerünk eleget olyan esetet is, ahol a »szegény, megalázott, mindenkitől hajhászott zsidó« másodmagával 4-5 szobát foglal el. Hát soha nem lesz már valahogy úgy, hogy mi is egyszer már többségi életet élhessünk? Már soha nem lesz úgy, hogy a legjobb lakásokat mi foglalhassuk le és »szegény, üldözött zsidókat« nem lehet már egyszer kipakolni azokból? Vagy kultúrszínvonaluk annyira emelkedett, hogy csak fürdőszobás lakásban tudnak ellakni, és a magyarok, akik gavallérosan, törvényen kívül intézik a más országban törvényen kívül helyezett zsidóügyet, lakhatnak hitvány odúban is? Talán fordítva nem lehetne? Hiszen – bocsássanak meg nekünk a »szegény, üldözött zsidókat« -, de hát talán mégis mi lennénk az uralkodó nemzet, vagy mi a csoda?! *A közigazgatási vezetőknek Endre László, Pesti vármegye alispánjának intézkedéseit ajánljuk figyelmébe, és követeljük, hogy pakolják ki a zsidókat azokból a lakásokból, ahol még ma is pöffeszkednek.*”¹⁴⁷

A Székely Nép folyamatosan közvetítette olvasói felé munkatársainak antiszemita nézeteit, ezekre alapozott véleménycikkeket közölt, megbotránkozásának adott hangot, egyszóval zsidóellenességet szított valamennyi rendelkezésére álló eszközzel. Ezt tette a lap a „Repülőgépet Erdélynek” mozgalommal kapcsolatos hírekkel is, amely „szélhámosságot” az újság szerint szintén a zsidók követték el. „Töprengtek” az újságírók a dolgon, de nem tudták megérteni, hogyan volt lehetséges, hogy egy ilyen társaság hónapokon át folytathatta gyalázatos üzelmeit, és hatalmas összeget harácsolhatott össze áldozatkész magyar kisemberek zsebéből anélkül, hogy a hatóságok valahol is felfigyeltek volna rájuk. Úgy érezték, hogy a botrány mögött hanyagság van, és az ügyvel kapcsolatban ismét csak a régről bennük izzó kérdés tala kodott ajkukra: „Mikor vetünk már véget a napról napra ismétlődő apróbb-nagyobb zsidó gáztetteknek, amelyek mind országunk és népünk boldogulását akarják aláaknázni?! Meddig tart az a híres magyar lovagiasság és türelem, amelyet hízelegve bókolnak szemünkbe belső ellenségeink, hogy ugyanakkor a legvérfurallóbb módon éljenek vele vissza? Mikor sújt le végre az ősi magyar vasököl?” Megoldást is tudni véltek a zsidókérdésre, amely szerintük nem más, mint, hogy minden ilyen „zsidó bűnözés” alkalmával, „addig is, amíg nem áll módunkban maradéktalanul és véglegesen eltávolítani őket a magyar földről”, „százszoros és ezerszeres kártérítési adót kellene

¹⁴⁷ Tükör. Székely Nép, LX. évf., 79. sz., 1942. április 9., 3. (Kiemelés az eredetiben.)

behajtani ebből a zsidó vagyomból a törvény kényszerítő erejével”. A bűnözőket pedig hazaárulóknak kell nyilvánítani, és annak megfelelően büntetni őket, azonkívül összes családtagjaikat és rokonságukat azonnal ki kell utasítani az ország területéről. A lap véleménycikke hangsúlyozta: „Gondoljunk csak arra, hogy az ilyen eljárásnak más országban is megvolt a kellő eredménye. Minden becsületes magyar ember azt kívánja, ne legyen több kímélet!”¹⁴⁸

A *Székely Nép* hírt közölt az árdrágítókról is, amelyben kitért a probléma okaira és lehetséges megoldására. Vannak országok, ahol az árdrágítók ellen – és nem kétséges, hogy az újságíró ezen elsősorban a zsidókat értette – példás büntetést hoztak sok esetben, és ahol nem ritkák a halálos ítéletek sem. A cikk szerzője szerint ha az ember józan ésszel, komolyan gondolja át a dolgokat, rájön, hogy ez nem is lehet másképpen, mivel a „háborús időkben a nemzet érdekei mindenekfelett állának. Nincs, nem lehet kivétel. Mert kérdjük tisztelettel: ha a piaci kofa kétfilléres árdrágításért hónapokat kap, méltányos-e elnézni, megbocsájtani egynémely kocsmárosnak azt a ténykedést, hogy a savanyú rizlingbort szacharinnal édesíti, és literenként ötpengős áron adja el a kispénzű embereknek. Tudunk eseteket, és ezeket nem fogjuk elhallgatni. Sajnos, rájöttünk, hogy az árdrágítás nem csupán zsidó bűn és faji tulajdonság.” Ennek ellenére annak tartották, bár kiderült számukra, hogy a keresztények között is akad kufárszemléű ember, ami viszont szegényteljes dolog, és ettől a vádtól a magyarságnak mihamarabb meg kell szabadulnia. „Mosakodjunk tisztára, és tartsuk távol magunkat a mocsoktól. A hatóságok megteszik a magukét, de ez még nem minden. Mindenkinek kötelessége lelkiismeretvizsgálatot tartani, és közügyeknek tekintik, hogy azok az élősdiék, akik mások bőrén, megkárosítva az államot és embertársaikat, akarnak vagyont szerezni, a megérdemelt sorsra jussanak.”¹⁴⁹

A kézdivásárhelyi Népművelési Bizottság 1942 áprilisában ismeretterjesztő estet tartott, amelyen Fülöp Kálmán tanár az első világháborúról és annak politikai előzményeiről beszélt. A szónok kárhoztatta a szabadelvűséget, amely a kiegyezés után Magyarországon uralkodott. Álláspontja szerint „nem volt erős középosztályunk, a kereskedelmi és közgazdasági pályákat előzőnlőtték a galíciai zsidók, akik a börzén keresztül a világpolitikát is intézték. A Székelyföld és a magyar Alföld szintiszta magyar területei a függetlenségi Kossuth-politikához húztak, és azért nem részesültek a mindenkori kormányok támogatásában.” Szerinte a beruházások során elhanyagolták a székely részeket, s a beruházási kölcsönökből a nemzetiségi vidékek részesültek; emiatt a székelyeknek idegenbe kellett kivándorolniuk. Mint kifejtette, „egyrészt a nemzetközi zsidóság, másrészt a szeparatív irányú nemzetiségek (román, szerb, tót) törekvései miatt következett be Trianon”; ugyanakkor a mélyszéles szolgálóból, amelybe a magyarságot süllyesztették,

¹⁴⁸ Tükör. *Székely Nép*, LX. évf., 94. sz., 1942. április 26., 3.

¹⁴⁹ T. B. J.: Tükör. *Székely Nép*, LX. évf., 46. sz., 1942. február 26., 3.

„mégis elindultunk a feltámadás felé, és kezd előttünk kialakulni egy szebb jövő, amelyet, hogy megérdemeljünk, minden tekintetben magyar érzéssel kell megállnunk azt a helyet, ahová a hivatás rendelt”¹⁵⁰

A *Hétfői Székely Nép* nagy terjedelmű cikkben emlékeztetett 1943 januárjában arra, hogy annak idején, mintegy száz esztendővel korábban, Kossuth Lajos hogyan vélekedett a zsidókról. A cikk felvezetésében az újságíró leleplezést színlel: „Bizonyos körök az egyik legnagyobb magyar államférfiút: Kossuth Lajost szeretik úgy beállítani a közönség előtt, mintha a negyvennyolcas szabadságharc megindítója zsidóbarát lett volna. Pedig ez nem igaz. Kossuth Lajosnak is megvolt a maga külön véleménye a zsidóság országromboló szerepéről, és mindig mélyen elítélte ennek a fajtának bűnös működését.” A lap szerint Kossuth véleménye leginkább abból az írásából világott ki, amelyet az „Éhségmentő intézetek”-ről írt. Ebben az írásában hat pontban foglalta össze az ínség okait; az ötödik pontban az okot a zsidók tevékenységében látta. Ezt, az újságíró szerint, Kossuth a következőképpen fogalmazta meg: „A megyénkben tanyát vert sok zsidó, valamint az iparosodással egybekötött erkölcsiségnek valóságos mótélya. Ezen néptípust, kit vallásának különössége, nyelvének minden mások előtt érthetetlen volta, az elnyomtatás érzéséből származás, oldozhatatlan szoros együttartás, századok óta megtartott anélkül, hogy azon nemzetekkel – *mint a növény tápláló nedveit elszívó gomba* – él, egybeolvadt, vagy a nacionalizmushoz csak egy gondolattal is közelített volna, – ezen boldogtalan nép, mely Istenünk szép teremtett világán egy talpalatnyi földet Hazájának nem nevezhet s kitörölve a nemzetek sorából egy irtózást gerjesztő bélepeklesként utáltatva tévelyeg a föld lakosai között, akit 1647-iki országgyűlésünk 90-ik törvénycikkelye, *lélekismeret nélkül szűkölködő gazembernek kiált ki*, kit polgári törvényeink az emberiség s társasági élet szebb jussaitól megfosztottak s előtte a becsület s tisztelt ösvényét örökre elzárva, *már bölcsőjében a többnyire csalárd, ritkán becsületes, alacsony élelemre kárhoztatták*, ezen szerencsétlen nép, midőn létének fenntartását csak a mások megrontására gondolja építhetni s öngondatlanságunk s haszonkeresésünk által megerősített bódult tévelygését Anyjának tápláló tejével szívja be, – keserves bosszút áll becsutelen sorsáért. [...] *Nincs azon törvény, melynek célját, végét a fortélyos zsidó kijátszani nem tudná*, valamint nincs egy család, nincs egy tolvajlás, amely zsidó orgazdára, biztatóra, titkolózóra ne találna, s ha e veszedelmes népnek civilizációját, – vallása, szokásai, természete továbbá is lehetetlenné teszik – ha a jelenvaló karba még soká fog köztünk fetrengeni, a földművelő népnek végpusztulását kikerülni lehetetlen lesz.”¹⁵¹

A Nemzetpolitikai irány megjelölése címmel a hetilap 1943 áprilisában

¹⁵⁰ A székely miért volt mostoha gyermeke az egykori kormánynak. Amikor elhanyagolták a Székelyföldet a nemzetiségiek kedvéért és a zsidók irányították a világpolitikát. *Székely Nép*, LX. évf., 92. sz., 1942. április 24., 7.

¹⁵¹ Hogyan vélekedett Kossuth Lajos a zsidókról. *Hétfői Székely Nép*, 2. évf., 4. sz., 1943. január 25., 2. (Kiemelések az eredetiben.)

beszámolt Albrecht Dezső országgyűlési képviselő, az Erdélyi Párt alelnöke Szent Lászlóra emlékező beszédéről. A szónok az Erdélyi Párt jelvénye kapcsán kanyarodott Szent Lászlóra, annak „a magyar királynak céltudatos országépítésére, aki a belső rendet és nyugalmat azzal akarta megteremteni, hogy a hibás, vagy megtévedt magyaroknak megbocsátott, de az idegeneket kiűzte és megsemmisítette, másfelől, aki a zsidóság ellen intézkedéseket először hozott”. Szerinte a magyar testvéri közösséget szolgálta tehát első törekvésével, a másodikkal viszont elősegítette, megszilárdította azt. Albrecht úgy vélte, hogy a magyar élet valóban csak akkor teljeseedik ki a maga eszményi hivatásában, ha egyszer majd sikerül az élő testvéri közösséget megteremteni. Ezért „olyan új életre van szükség, amely egységbe fogja a tömeget és az erőt, a hatalmat és a szabadságot, amely egyensúlyba veszi az ősi igazságokat mindazzal, ami a modern élet követelménye”. A folytatásból az olvasók azt is megtudták, hogy Erdélynek miért van szüksége az Erdélyi Pártra: „Az erdélyi képviselők új gondolatokat, színeket hoztak a magyar képviselőházba. Hangoztattuk a pártok között a népi erők öntudatos tengellyé formálását, az egyházak nemzeti jelentőségét, az állami életnek társadalmi erők és tényezők általi alátámasztását és a magyar munkásság szociális érdekeinek egyre fokozottabb fölkarolását. Mindaddig szükség van az Erdélyi Pártra, amíg az Erdély szó által jelölt feladatok megoldást nyernek, és az erdélyi szellem megújító és egységesítő szolgálatára Magyarországon szükség lesz.”¹⁵²

Amikor egy évvel korábban az Erdélyi Párt kézdivásárhelyi városi és járási tagozata gyűlést rendezett, amelyen Kászonyi Richárd főispán és báró Szentkereszty Béla országgyűlési képviselő, a párt megyei tagozatának elnöke is részt vett, a rendezvényen a szervezési munkát és az időszerű teendőket beszélték meg. A főispán elmondta, hogy járt a kormányzónál, elhozta üdvözlését és szeretetét a székelyeknek; ezután köszöntötte a Székely Párt vezetőit, és mindazokat, akik „odaállottak, ahol ma minden magyarnak helye van”. „Ez a párt – úgymond – nemcsak politikai, hanem szociális és gazdasági szervezet is, és mint ilyen, arra törekszik, hogy tagjainak szociális és gazdasági bajaiban eljárjon” – tette hozzá. A főispán beszédében szólt azokról, akik „a nép félrevezetésével romlásba akarták sodorni az országot, mint ahogy azt 1918-ban tették”, ezután a bolsevizmussal kapcsolatban kijelentette: „... ha kérek még Istentől valamit, azt kérem, hogy mentse meg nemzetünket ezektől, és őrizze meg népünkben az Istenbe vetett hitet. Ismerve ennek a népnek a sok-sok szenvedését, amelyet az idegen megszállás alatt elszenvedett, tudom, lelkileg úgy megedződött, hogy a pokol kapui sem vehetnek erőt rajta.” Arra kérte a résztvevőket, hogy legyenek apostolai azoknak az eszméknek, amelyeket „a Kormányzó Úr és a magyar kormány tagjai hirdetnek”, és világosítsák fel székely testvéreiket, hogy rajtuk a magyar kormány

¹⁵² Nemzetpolitikai irány megjelölése. *Székely Újság*, XL (XXVII). évf., 14. sz., 1943. április 4., 1–2.

szeme, amely ismeri bajaikat, és segítő kezét mindenkor feléjük nyújtja. Tóth Balázs elnök megköszönte a főispán szavait, majd Török Andor képviselő vázolta az okokat, amelyek szükségessé tették az Erdélyi Pártnak a kormánypárthoz történő csatlakozását. Utolsóként Polonkay Tivadar képviselő tartott beszédet a gyűlésen, és elmondta: igaz, ő nem Székelyföldön született, de magyar akarattal és együttérzéssel dolgozik a székelység érdekeiért. Rámutatott, hogy minden becsületes székelynek a Magyar Pártban volt a helye, most ugyanúgy az Erdélyi Pártban kell tömörülnie. Véleményében kijelentette, hogy 1918-ban nem a harctéren veszítették el a háborút, hanem belső arcvonalon, mert „néhány hitvány újságíró (Zsidók voltak! kiáltotta a terem hallgatósága) Budapesten csóvát dobott a közvéleménybe. Most, amikor a döntő időkben minden nemzet meg fog mérteni, hiszem, hogy nem fogunk könnyűnek találatni.”¹⁵³

A *Hétfői Székely Nép* 1942. március végi véleménycikke súlyos megállapításokat tartalmaz. A szerző szerint a zsidóság mindig idegen maradt minden nemzet testében, még a beolvadási kísérletek ellenére is tovább él benne az ösztönös hajlam, hogy a fajiság szigorúan zárt határain belül megmaradjon. A zsidók több évezredes erkölcsisége és hagyománya az idegenek számára gyakorta más előírást tartalmaz, mint a született zsidók számára, s még más népekkel való keveredés esetén sem olvad fel a vendéglátó népben, hanem faji tulajdonságaik jellegzetességével elkülönültek maradtak. „Amit a zsidótörvény mond, azt mindenkor sejtettük, de szavakba fűzni és egymásnak elmondani nem tudtuk” – fejtette ki. A szerző továbbá azt állította, hogy a magyarságnak országa épségével és nemzeti vagyona jó részének elvesztésével kellett ráfizetnie arra, amire saját kárán is csak súlyosan megkésve jött rá. Úgy vélte, hogy a keresztény magyarság megtanulta végre, és immár tudja, hogy „a zsidóság ötezer éves fajiságának teljes vértetével áll szemben velünk készen arra, hogy hazánkat, – ha lehetne – ismételten ezerkilencszáztizennyolc öszéig és ezerkilencszáztizenkilenc tavaszáig juttassa. Hárommillió magyart fogtak egykor miattuk idegen járomba, s most ott ásnák alá nemzetünk életét, ahol tehetik. Kenyeret, fedelet és kitűnő életfeltételeket biztosítottunk nekik, s most bomlasztó magatartásukkal mindenütt ott vannak.” Az újságíró szerint az ember nem tudja, hogy ennek az idegen néprétegnek elvetemült merészségét bámulja-e, vagy a magyar nemzet túlméretezett túrelmét csodálja; emiatt szerinte a nemzetnek elszántan kell felsorakoznia a magyar közrend védelmében, és egyszer és mindenkorra ki kell zárnia annak lehetőségét, hogy a gettófellángolás megismétlődhessék. Kijelentette, hogy az álcázott vagy nyílt garázdasággal szemben kíméletet nem szabad ismerni. Az olvasó a cikk közepén arról értesült, hogy nagyszabású bűnügyi tárgyalást kezd a marosvásárhelyi királyi törvényszék. Ezt a bűnügyet a cikkíró szerint

¹⁵³ A Kormányzó Úr a háromszéki főispánon keresztül üdvözlétét és szeretetét tolmácsolta a székely népnek. *Székely Nép*, LX. évf., 92. sz., 1942. április 24., 3.

a magyar közvélemény „erdélyi kommunista bűnper”-ként ismeri. A végén kitért arra is, hogy „a legutóbbi esztendőök bűnügyi statisztikája követendő magatartásunk tekintetében eligazít. A magyar bíróság ítéletei ugyanis nemcsak elszigetelt bűnesetekre vetnek fényt, hanem megvilágítják egy idegen népfajnak céljait, törekvéseit s velünk szemben tanúsított vaskövetkezetes magatartását.”¹⁵⁴

Ember Ödön, Udvarhely vármegye levéltárnoka 1942 júliusában, a *Székely Nép* napilapban a fajkeveredés kérdését tárgyalta. Köszönetet mondott Sipos Gézának hozzászólásaiért. „Hálás vagyok neki azért, mert látom ebből, hogy olyan szellem uralkodik a Székelyföldön, amely fiait más gondjai mellett kényszeríti arra is, hogy a magyarság e nehéz sorskérdéseivel foglalkozzék. [...] A régmúlt nagy államalapító népeiről ezt írtam: » ezek ma faji degenerálódás következtében másod-, harmadrendűekké váltak... Igyekezünk vértünk tisztaságát megóvni, illetőleg csak olyan fajtákat befogadni magunk közé, amelyekben újabb kori felfelé ívelő pályája történelmi bizonyosság. « Ugyanis miután megállapították, hogy a görögök, rómaiak stb., az ókor nagy népei, a más népekkel való nyakló nélküli káros keveredés miatt degenerálódtak, levonták a tanulságot, miszerint igyekezniük kell magukat megóvni. A mondat második részében a hangsúlyt a „fajták” befogadására fektette. Amint azt hangoztatta, „köztudomású, hogy a zsidósággal való keveredés esetén az utód legtöbbször csak a két faj rossz tulajdonságait örökli mind testileg, mind lelkileg”. Emiatt szerinte „az alsóbbrendű fajjal” semmi esetre sem szabad keveredni. „Ha már a körülmények, történelmi adottságok úgy adták, hogy – nem a mi hibánkból – sokfajta néppel vagyunk kénytelenek együtt élni itt a Kárpát-medencében, a keveredés, ha már kikerülhetetlen, csak az északi faj egyedeivel lenne megengedhető, de semmi körülmények között alsóbbrendű fajtákkal.” Ember Ödön úgy vélte, hál’ istennek elég sokan vannak ebben az országban, hogy ne kényyszerüljön senki idegen fajokkal való keveredésre, mert „a mi fajunk, bár túl sokat keveredett az idők folyamán, aminek sok kárát láttuk, mégis van olyan életrevaló, kiváló embereket adó, mint akármelyik”¹⁵⁵

1943 januárjában a *Hétfői Székely Nép* hírül adta, hogy a baloldali sajtó szidalmazta Páger Antalt, a népszerű színészt. „A zsidó és az elzsidósodott értelmiség mindent kibír, csak azt nem, amikor a szellemi fölény nem az ő oldalán van – írta az egyik budapesti folyóirat Páger Antal vígszínházi szereplésével kapcsolatban.” A cikk második bekezdésében az újság tudatni próbálta, milyen érdekes, hogy a szabadelvű lapok egy-két napi fellángolás után ebben az ügyben túllőttek a célon. Rájöttek arra is, állításuk szerint, hogy nem okos dolog egy országos népszerűségű színészt szidalmazni. Ezután a

¹⁵⁴ B. J.: Egy szóra... *Hétfői Székely Nép*, 2. évf., 13. sz., 1942. március 29., 3.

¹⁵⁵ Ember Ödön, dr.: A fajkeveredés körül... *Székely Nép*, LX. évf., 169. sz., 1942. július 28., 8.

cikk szerzője már nem titkolja, hanem megírja véleményét: „azt az erőtlenséget, amelyet a zsidóság és a zsidó szellemiség képviselői még mindig szünet nélkül folytatnak, azok ellen a magyarok ellen, akik istenadta tehetségüket, kimagasló szellemi képességüket megalkuvás és maradék nélkül a magyar nép öntudatra ébresztésének és felemelésének szolgálatába állítják. *De ezek az áskálódó hangok szerencsére már csak az eltaposott kigyók utolsó sziszegései.*”¹⁵⁶

A *Hétfői Székely Nép* 1944 tavaszán is élen járt a zsidóellenesség szításában. Beszámolt például az Oláh György lapjában, az *Egyedül Vagyunk* legújabb számában megjelent a zsidóknak a zsidóellenes rendeletek kijátszására irányuló tevékenységével kapcsolatos adatokról. A lapok szerint az illetékes szervek természetesen mindent megtesznek ennek megakadályozása érdekében, és azért, hogy a vétkesek elnyerjék méltó büntetésüket, de szerintük sajnos még mindig akadnak olyan megtévesztett magyarok, akik a zsidóságot támogatják. A zsidók ugyanis a lap szerint – bár semmilyen rádiókészüléket nem tarthatnak – luxusrádióikat, hatalmas, több ezer pengős zenegépeiket odaajándékozzák vékonypénzű keresztény magyar alkalmazottaiknak és ismerőseiknek, s cserébe átveszik azokat az egyszerű és olcsó kis készülékeket, amelyeket aztán átadnak a rendelet végrehajtására jelentkező illetékes közegnek. Így mentik át a zsidók rádióikat, s így láncolnak magukhoz olyan kispénzű magyarokat, akik eddig mentesek voltak mindenfajta strómanságtól, zsidóbújtatótól – állítja a cikkíró. Máskor a zsidók fiktív megállapodások értelmében váltókat állítanak ki, amelyen keresztény magyar ember szerepelt hitelezőként. A hitelező kellő pillanatban bemutatja a váltót, s – rendelet ide, rendelet oda – a zsidó fizet. Eredmény: a hitelezőnek, azaz a strómának járó tiszteletdíj levonásával a zsidó átmentette készpénzvagyonát. Feltételezték, hogy a zsidóság részvényvagyonra is hasonlóképpen igyekszik kisiklani a kuttató szemek, s az erős kéz szorítása alól: a zsidó kapitalista tehát átadja a birtokában levő és tulajdonát képező részvénytáblákat a kiszemelt strómanak. Fiktív megállapodást készítenek, amely szerint a részvénytáblákat átadó zsidó lombard kölcsönt vesz fel a keresztény magyar strómantól. Ilyen üzletekben való hatásos „közreműködésért” igen magas tiszteletdíjak járnak, hiszen milliós, sőt még ennél is nagyobb vagyonok átmentéséről van szó. A cikk szerzője a bélyeggyűjteményekről sem feledkezett meg: szerinte a zsidók tudják, milyen hatalmas vagyonok fekszenek s rejthetők el bélyeggyűjteményekben. Az értékes és ritka bélyegeknak kiváló tulajdonságuk ugyanis, hogy értékállandóságuk még talán az aranynál és briliánsnál is nagyobb, s a lehető legkisebb helyen őrizhetők meg. „A stróman kellő díjazásért átveszi »megőrzésre« a milliókat érő bélyeggyűjteményt, s így a nemzeti vagyon tekintélyes tételei maradhatnak büntetlenül továbbra is a zsidóság kezében.”¹⁵⁷

¹⁵⁶ Egy Szóra *Hétfői Székely Nép*, 2. évf., 3. sz., 1943. január 18., 3. (Kiemelés tőlem – D. E.)

¹⁵⁷ A hamis anyakönyvi kivonattól a bélyeggyűjteményig, avagy: hogyan akarják megmenteni a zsidók, ami még menthető? *Hétfői Székely Nép*, 3. évf., 17. sz., 1944. április 24., 2.

A vagonok eltüntetésének és a törvények megkerülésének taglalása után a sajtó említést tett arról is, hogy a munkaszolgálatos zsidók nem egészen úgy teljesítenek, ahogyan azt elrendelték, elgondolták. Ebben az antiszemita véleménycikkben kiállnak a magyarok és a székelyek ártatlanságának védelmében, és a zsidókat elítélik. Ezt az a bejelentés váltotta ki, amelyet a Csík vármegyei törvényhatósági közgyűlésen tettek. „A bejelentés nem is lep meg nagyon, hisz tudjuk, hogy a zsidó faj élősdi életre van berendezkedve. Elve, hogy a legkényelmesebb és legkevesebb munka árán, a keresztény dolgozó tömegekkel kerestesse meg magának a fényűző életet és hatalmat biztosító milliókat. [...] A zsidó munkaszolgálatosok nem akarnak dolgozni. De miért is dolgoznának? Hiszen az a munka, amelynek elvégzésével megbízták őket, egy olyan ország népének érdekeit szolgálja, amellyel ők sem vérségi, sem lelki közösséget nem érezhetnek.” Hálát sem éreznek, hogy befogadták őket, tette hozzá a szerző, mert ezt az érzést csak az az ember ismerheti, akinek erkölce, hite van, és akiben keresztény szeretet él. A zsidó munkaszolgálatosokat – akik közül jó néhányan jó anyagi háttérrel rendelkeztek – székely házakban helyezték el, ezért a cikk írója úgy vélte, hogy miattuk nem halad a munka, mert „nem fér a munka a fogukra, és csak bűnözni tudnak az ilyenek, kihasználva kis buta székely embereket”. Értelenségének adott hangot az elhelyezéssel kapcsolatban: nem lett volna megfelelő egy barakk számukra a falu végén, ahol dolgoznak? „A magyarországi zsidóság – éppúgy, mint a többi európai országokban élő fajtestvéreik – cinikus és embertelen magatartásukkal önmaguk olvasták saját fejükre a megérdemelt igazságos büntetést, amely örök száműzetésre ítéli őket az egész európai szárazföldről.”¹⁵⁸

A Háromszék vármegyei újságok nagyon kevés hírt közöltek a zsidók életéről; ha mégis megjelent néhány cikk a zsidóságról, az általában arról szólt, hogy a zsidók hogyan játszották ki, csapták be a székely lakosokat. Ezek mellett bemutatattak néhány olyan könyvet is, amelyek izraelita vallású személyekről szóltak. Minden évben megrendezték például a könyvnapot Sepsiszentgyörgyön is, amelyen már csak keresztény magyar írók művei szerepelhettek. Ez jó alkalom volt arra, hogy a *Székely Népb*ben vélemények is napvilágot lássanak az irodalomról, arról, hogy a nép végre öntudatra ébredt, és nem kell neki többé a zsidó „szennyirodalom”. Álljon itt az egyik ilyen véleménycikk jellemző részlete: „Az új magyar szellem, az új jövőt építő magyar akarat, bár lassan, de mégis rendet teremt az irodalom-vásár terén is. [...] De sajnos ma még az a helyzet, hogy a magyar nyelvű szennyirodalom még mindig szabadon árusítható, még mindig megtaláljuk őket mind a főváros, mind az erdélyi városok könyvkereskedéseinek kirakatában.” A cikkíró szerint ez erkölcstelenséget terjeszt, és a nemzeti szellemet romboló, selejtes irodalomtól nem csupán az ünnepnapokat kell megtisztítani, hanem a hétköznapi napokat is, mégpedig egyszer és mindenkorra! A szerző hangsúlyozta, hogy

¹⁵⁸ -go- [Gaal Olga]: A megvetett munka. *Székely Nép*, LX. évf., 109. sz., 1942. május 14., 1.

az erdélyi magyarságnak rendkívül erős a faji öntudata, és veleszületett egészséges, tiszta életfelfogásával mindenkor meg tudta különböztetni az igazi értékeket az álértékektől. Úgy vélte, hogy az erkölcsromboló és a magyar szellemtől teljesen idegen zsidó irodalom Erdélyben mindenkor mostoha talajra talált. Sajnálatos gondolatként fogalmazta meg, hogy a hangzatos magyar neveket felvett zsidó írók igen gyakran lépre csalták és csalják még ma is a kevésbé tájékozott, irodalomkedvelő magyar közönséget. Kijelentette, hogy „a székely népnek nincs szüksége romboló irányzatú szennyirodalomra, bármilyen tehetségesek is legyenek ezeknek a könyveknek az írói”. Éppen ezért úgy értékelte, hogy minden hazafias érzésű magyar könyvkereskedőnek el kellene távolítania üzletéből a zsidó írók művészi könyveit, amelyek csak erkölcsi mótét terjesztenek, és a magyar szellemtől mindenkor idegenek. „*Tűnjék el egész Magyarországról, egész Erdélyből, de elsősorban a Székelyföldről a zsidó irodalom – mégpedig haladéktalanul!*”¹⁵⁹

A *Hétfői Székely Nép* Egy Szóra című rovatában beszámolót nyújtott az olvasóknak vitéz Faraghó Gábor katonai attasé könyvéről, akit a magyar kormány küldött ki Szovjet-Oroszországba, s aki a könyvét ott gyűjtött tapasztalatai és megfigyelései alapján írta meg. A cikkben munkájából idéztek, mégpedig arról szóló részleteket, hogy a zsidóságnak milyen szerepe van a Szovjetunióban. „Mindenképpen az egész világon tisztában van azzal, hogy a kommunizmus tulajdonképpen zsidó találmány, és hogy nekik felel meg legjobban, sőt lehet mondani, hogy egyedül csak nekik.” Faraghó szerint a vezető orosz rétegek kiirtása után a tudatlan és műveletlen orosz tömegekben alig akadtak olyan személyek, akikre a vezetést rá lehetett volna bízni, ezért nem maradt más hátra, mint hogy a jobb elemmel be nem tölthető helyeket a zsidóknak kellett átengedni. Így kerültek a zsidók minden vonalon vezető állásokba. Kijelentette, hogy a zsidóság ezt a vezetést nemcsak hogy végig megtartotta, hanem – különösen a háború kitörése óta – meg is szilárdította, ezért nyugodtan kimondhatja, hogy a Szovjetuniót ma is a zsidóság vezeti. A gyárak, az ipartelepek legfőbb vezetői, igazgatói majdnem kivétel nélkül mind zsidók. A hatalom kizárólag az ő kezükben van.¹⁶⁰

Más alkalommal, 1942 szeptemberében a *Székely Újság* Hírek rovatában jelent meg cikk ifj. dr. Nagy Béla budapesti ügyvéd könyvéről, amelynek címe: A zsidótörvény egyes kérdéseinek bírói gyakorlata. Nagy érdeklődéssel fogadták a könyvet, amely „ismerteti a Kuriának a színleges iparúzés kérdésében elfoglalt álláspontját, és egész sereg érdekes esetet sorol fel, amelyekben a legfelsőbb bíróság megállapította a strómanságot, illetve amelyekben kimondta, hogy az illető nem tekinthető strómannak. Feldolgozta a szerző a

¹⁵⁹ -go- [Gaal Olga]: Öntudatra ébredt a magyar olvasó: nem kell többé szennyirodalom. El kell tüntetni a piacról a lélekmérgező könyveket! A székely közönség már tudja, hogy kik az ő írói. *Székely Nép*, LX. évf., 104. sz., 1942. május 8., 3. (Kiemelés az eredetiben.)

¹⁶⁰ Egy Szóra... *Hétfői Székely Nép*, 2. évf., 4. sz., 1943. január 25., 3.

csendes társassággal, az alkalmazottak elbocsájtásával, illetményeivel és nyugdíjával, továbbá a törvénytelenítéssel, vallásváltoztatással, anyakönyvi bejegyzés kiigazításával, valamint a zsidótörvény más rendelkezései folytán hozott különféle bírói határozatok at.¹⁶¹ Ezt a hírt pontosan ebben a formában közölték újból 1942. október 4-én.¹⁶²

Több lapszámban is cikkek jelentek meg a második „Zsidó sárgakönyv” körüli hullámokról, amelyet a zsidó munkaközösség adott ki Magyarországon. A könyv lélektanilag próbálta megmagyarázni Európa ellentéteit a zsidósággal, és kitért a magyarországi zsidóság helyzetére is. Megállapította, hogy a zsidóság ragaszkodik ősi vallásához, és ez a kikeresztelkedettek esetében is fennáll, ezért beolvadásuk nem kivitelezhető. Az 1942. január 10-én megjelent, és a *Székely Nép* főszerkesztője, Koréh Ferenc által jegyzett cikkben a háromszékiek a következő véleményt olvashatták: „A beolvadás kora már lejárt, tehát az ilyen tételek hangoztatása már csak ingerelhetné a magyar tömeget. A zsidóknak be kell látniuk, hogy kiküszöbölésük feltartóztatatlan folyamat, s ez nem a külpolitikai helyzetben gyökeredzik, hanem ez a helyzet legfeljebb csak gyorsítja a folyamatot. A magyarság nyilvánvaló érdeke a magyarországi zsidóság kitelepítése.”¹⁶³

A lapok több alkalommal is közöltek híreket a „kalapácsos merényletről”, amelyet egy „zsidó úri fiú” követett el. 1942. január 8-án jelent meg két cikk, amelyből az olvasók képet kaptak a Puju becenévre hallgató Mairovics (Majerevics, Majerovics, Majrovics, Maierovics, Mirovits neveken is említett) fitalemler életéről, valamint arról, hogy hogyan került Székelyföldre, ki volt ő, mit követett el, és hogyan fogadta őt a társadalom: Puju „[a] Regátról került Székelyföldre, egy szót sem tudott akkor magyarul és zsidó volt. Talán azért, mert zsidó volt, megvolt benne már kora gyerekségében a látszólagos asszimilálódképeség. Tökéletesen elsajátította a magyar nyelvet, ami aztán érdemnek számított nálunk, könnyen meghatódk magyaroknál, [...] helyes gyerekek tekintették a regáti zsidógyereket és még akkor sem idegenkedtek vele mutatkozni, amikor úgy a román-, mint a zsidóbarátság is meglehetősen leértékelődött. Puju aztán élt is ezekkel a lehetőségekkel.” A cikk írója a továbbiakban kifejtette véleményét arról, hogy miért nem vették észre a betöréseket, miért nem sejtettek semmit stb. A szerző úgy vélte, hogy a székelység mindig egymást szokta leértékelni, a székelyek csak egymásban keresik a hibát, de a Pujuk, ha szemetelnek, ha hencegők, ha nagy lábón élnek és tola-kodnak, könnyen beférkőznek a soraikba. „De a jövevény román zsidógye-rektől egészen természetes volt a nagyúri álór [sic] és három év kellett elteljen

¹⁶¹ Hírek. *Székely Újság*, XXXIX (XXVI). évf., 38. sz., 1942. szeptember 20., 4.

¹⁶² A zsidótörvény egyes kérdéseinek bírói gyakorlata. *Székely Újság*, XXXIX (XXVI). évf., 40. sz., 1942. október 4., 3.

¹⁶³ (–rét) [Koréh Ferenc]: A zsidók kitakarodását a magyarság úgy akarja megoldani, hogy ebből a gazdasági életnek semmi kára ne származzék. *Székely Nép*, LX. évf., 7. sz., 1942. január 10., 3.

addig, amíg kicsúszott alóla a bizonyos narancshéj, és amíg kisült az, hogy nemcsak románnak, hanem még zsidónak is nagyon rossz volt; hiszen nem átállotta meglopni a saját fajtáját is.” A cikkíró a végén monológban figyelmeztette a népet, hogy óvakodjanak, és nyitottabb szemmel járjanak a világban.¹⁶⁴ Az erről szóló második írásból, amelyben a lap a „kalapácsos merénylő” tetteiről számolt be, azt is megtudhatta az olvasó, hogy Mairovics Salamon, az úri fiú, bevallotta minden bűnét, és segítője nevét is közölte. A cselédlányt csak ártalmatlanná akarta tenni, és utána kifosztani a lakást, de a lány kiabálni kezdett, így örökre elnémította. A rendőrség meghallgatta a károsultakat is, akik nem akarták elhinni, hogy Mairovics a tettes, mert barátjuk volt.¹⁶⁵

A *Székely Nép* következő száma információkkal szolgált az ügy fejleményeiről. A Mairovics által megnevezett segítő, Vajna Zoltán tagadta bűneit és a barátságot is. Az viszont már az előző tudósításból kiderült, hogy Mairovics Salamon Vajna Zoltántól tudta meg, hogy a lakásban nem lesz senki. „Vajna Zoltán most annak a közlésére kérte fel lapunkat, hogy nem tartott ismeretséget sem most, sem régebben az elfogott regáti zsidó »úri fiú«-val.”¹⁶⁶

A *Székely Újság* is beszámolt a „kalapácsos merényletről”, amelyet Mairovics Salamon követett el. A cikk a nyomozókról és munkájukról közölt információkat, és ismertette a tettes többi elkövetett bűnét. A szerző a nyomozás kézdivásárhelyi résztvevőinek a következő szavakkal mondott hálát: „Hamar Zoltán rendőrkapitány és Eperjessy Lajos csoportvezető, valamint a detektívek igen gyors és eredményes munkája minden dicséretet megérdemel, mert Mairovics Salamon személyében egy igen ravasz és elvetemült gonosztevőtől szabadították meg a közbiztonságot, aki még a gyilkosságtól sem riadt vissza, s akinek a szőrös kezéhez ártatlan cseléd vére tapad. Gratulálunk. Továbbra is jó munkát.”¹⁶⁷

A sepsiszentgyörgyi törvényszék tanácsa Tana Gyula elnökletével augusztusban mondott újból ítéletet Majerevics [Mairovics] Salamon kézdivásárhelyi zsidó fiú ügyében – adta hírül a *Hétfői Székely Nép*. A törvényszék februárban hétévi szigorított dologházra ítélte, de fellebbezést nyújtottak be. „A marosvásárhelyi tábla csekély alakiség miatt semmisnek mondta ki az ítéletet, és a sepsiszentgyörgyi törvényszéket új tárgyalás megtartására utasította.” A zsidó fiú fenntartotta előbbi vallomását, ahogyan a tanúk is. Sikó József ügyészégi elnök a vád képviselőjében szigorú és példás ítéletet kért,

¹⁶⁴ -i.: Pujó, a jól szabott gyerek. *Székely Nép*, LX. évf., 5. sz., 1942. január 8., 3.

¹⁶⁵ A kovásznai kalapácsos merénylő megbánás nélkül, egykedvűen vallja be bűneit. A lezúllott zsidó „úri fiú” kihallgatása befejeződött. *Székely Nép*, LX. évf., 5. sz., 1942. január 8., 7.

¹⁶⁶ Vajna Zoltán nem volt ismeretségben Mirovics Salamonnal. *Székely Nép*, LX. évf., 6. sz., 1942. január 9., 5.

¹⁶⁷ Kalapácsos gyilkossági kísérletet követett el egy kézdivásárhelyi fiatalember. *Székely Újság*, XXXIX (XXVI). évf., 2. sz., 1942. január 11., 2.

a védőügyvéd pedig enyhítést, s kérte az orvos szakértő kihallgatását is. A kihallgatás után az ítélet megegyezett az előzővel.¹⁶⁸

Egy másik történet is megjelent a *Székely Népb*ben, amely ugyanakkora port kavart, mint az előző. Tihanyi Miksa nemzetgyalázással vádolt sepsiszentgyörgyi zsidó nagykereskedő ügyében a napilapban először május 5-én jelent meg írás, amelyben ismertették Pálffy Ferencnek, a Nemzeti Munkaközpont kerületi titkárnak kihallgatását, és tudatták az olvasókkal, hogy az egyik feljelentő munkás nem vett részt a kihallgatáson.¹⁶⁹ A további részletek a következő cikkben jelentek meg. Tihanyi Miksa szesznagykereskedőt a marosvásárhelyi törvényszék elé állították, ahol ítélet is hoztak. A feljelentők egyike visszavonta vallomását, de Kleindl Józsefről a későbbiekben kiderült, hogy 190 pengőt fogadott el a vádlottól, ezért vonta vissza vallomását és írta alá a közjegyzői nyilatkozatot annak ellenére, hogy annak szövegét nem is ismerte. Állítása szerint azért fogadta el a megvesztegetés céljából kapott pénzt, mert szegény ember, és három gyermeke van. A cikk beszámolt arról is, hogy a vádlott a munkások előtt két kijelentést tett, amelyeket a bíróság igazolónak látott. Az állítások a következők voltak: 1. „Akár győznek a németek, akár nem, Magyarországon a zsidók maradnak az urak.” 2. „Annyi pénzem van, hogy egész Magyarországot zsebre vágom vele.” Ezek alapján a bíróság nemzetgyalázásért 2000 pengő fő- és 1000 pengő mellékbüntetésre, valamint politikai jogainak három esztendőre történő felfüggesztésére, továbbá az összes perköltség megfizetésére és a bírói döntés hírlapi közlésére ítélte. Az ügyész megnyugodott, de a vádlott ügyvédje fellebbezett.¹⁷⁰

1942 tavaszán a rendőrség tudomására jutott, hogy nagymérvű visszaélések folynak a húskereskedelem terén, amiről a *Székely Nép* is hírt közölt. A nyomozó közegek megfigyelték, hogy Lichtenstein Manó „zugügynök”, sepsiszentgyörgyi lakos, postán állandóan csomagokat ad fel budapesti, kolozsvári és nagyváradi zsidó cégek címére. Az ügynök hűsvét előtt gyanús csomagokat vitt a postára, ezért a küldeményeket a hatóságok felbontották, és megállapították, hogy a csomagok sertéskarajt, felvágottat, túrót és vaját tartalmaznak. Kiderült, hogy hentesárut már december óta küldözget szét a városból, egy helyi hentes neve alatt. „Eddig 25-30 csomagot küldött el az ügynök, és ilyen módon több mint háromszáz kiló hentesáru került ki a városból. A csomagokban számlát is találtak, amely által az is bebizonyosodott, hogy Lichtenstein Manó árdrágítást is követ el.” Az ügynök ellen háromszo-

¹⁶⁸ Újból hetévi szigorított dologházra ítélték a kalapácsos zsidó úrifíút. Egy rablási kísérlet, nyolc lopás. *Hétfői Székely Nép*, 1. évf., 1. sz., 1942. augusztus 31., 2.

¹⁶⁹ Nemzetgyalázással vádolt sepsiszentgyörgyi zsidó nagykereskedő a marosvásárhelyi törvényszék ötös tanácsa előtt. *Székely Nép*, LX. évf., 101. sz., 1942. május 5., 2.

¹⁷⁰ Nemzetgyalázásért elítélték Tihanyi Miksa sepsiszentgyörgyi zsidó szesznagykereskedőt. Tihanyi 190 pengővel fizette le az egyik feljelentőt, hogy vonja vissza állítását. *Székely Nép*, LX. évf., 112. sz., 1942. május 19., 2.

ros vétség miatt indult eljárás, mert húst csempészett ki más városokba, amit a hatóságok megtiltottak, másrészt mert azt magasabb áron adta el, és harmadszor, mert más hentes nevét írta a csomagokra, ami csalásnak számított.¹⁷¹

Szintén érdekes az a történet, amely ugyancsak napvilágot látott a sajtóban, s amely egy zsidó családról szól. A háztulajdonos ellen felnőtt fia havi 300 pengő gyermektartásdíj fizetése iránt pert indított. A fiú elmondása szerint ő munka- és keresetképtelen, illetve a második zsidótörvény hatálya alá tartozó egyén, ezért elhelyezkedni sem tud, viszont az édesapjának két bérháza is van, amelynek jövedelméből köteles őt eltartani. A fiúnak mindössze gimnáziumi érettségije van, mert az egyetemre nem vették fel, ezért ipart tanult, üzletet nyitott, de tönkrement. Közben házasságot kötött, gyermeke született, és az árvaszéknél kötelezte magát, hogy kiskorú gyermeke eltartásához havi 40 pengővel hozzájárul, azonban ennek a kötelezettségnek nem tudott eleget tenni, mert saját magát sem tudta ellátni, mivel sem vagyona, sem jövedelme, sem állása nincs. Az apa a törvényszék előtt kijelentette: nem zárkózik el attól, hogy unokájának eltartására fizessen, de azt a törvényszék határozza meg, hogy mennyit. „A háztulajdonos korábban 100 pengővel támogatta a fiát, az összeget később – amikor a fia feleségétől elvált –, 85 pengőre csökkentette.” A bíróság megállapította az apa két bérháza utáni jövedelmét, de azt is figyelembe vették, hogy van még egy fia, akit el kell tartania, ezért úgy döntöttek, hogy havi 100 pengőt kell fizetnie.¹⁷²

A *Székelly Nép* című napilap olyan cikket is közölt, amely történetbe belefoglalva próbálta felhívni a figyelmet arra, hogy Sepsiszentgyörgyön másféppen értelmezik az 5777/1941. ME sz. rendelet. A rendelet 23. szakasza értelmében zsidónak tekintendő személy csak az elsőfokú iparhatóság engedélyével vehet bérbe, illetve használatba üzlet, vagy üzem céljára szolgáló olyan helyiséget, amelyet az említett rendelet hatálybalépésekor nem bérelt vagy nem használt. E rendelet gyakorlati alkalmazására vonatkozóan a Kereskedelmi Minisztérium 16.295/1942. KKM sz. alatt leiratot intézett az elsőfokú iparhatósághoz, figyelmeztetve arra, hogy az előző rendeletnek az volt a célja, hogy „a zsidónak tekintendő személy üzlet vagy üzem céljára szolgáló új helyiséget bérbe, illetve használatba ne vehessen, csakis abban az esetben, ha a közellátás szempontjából kívánatosnak mutatkozik”. Sepsiszentgyörgyön az történt, hogy két üzlethelyiség üresedett meg a központban, amelyet két zsidó személy vett bérbe, mégpedig Gáspár Ödön és Ehrlich Sándor ékszerészek. Ez felháborította Paszjár Sándor sepsiszentgyörgyi fényképészt, mert tizenhárom évi munka után, tehetségének és törekvésének kö-

¹⁷¹ Egy zsidó ügynök december óta kisebb csomagokban 3 mázsa hentesárut csempészett ki Sepsiszentgyörgyről. Háromszoros vétség miatt indul eljárás. *Székelly Nép*, LX. évf., 80. sz., 1942. április 10., 7.

¹⁷² Gyermektartásdíj a zsidótörvény miatt. *Székelly Nép*, LX. évf., 92. sz., 1942. április 24., 4.

szönhetően központi fekvésű helyiségbe akarta áthelyezni műtermét. Kérvényt nyújtott be a polgármesteri hivatalba, de azt elutasították, mert a két zsidó személy mentességet élvezhet a törvény hatálya alól – válaszolta a polgármester. Felháborodva vélelmezte a cikk, hogy „az egyik zsidó kereskedő már kibujt a törvény intézkedései alól. De mi történik a másikkal, aki nem kivételezett zsidó? Ennek is találtak mentességet.” Mivel a fényképész nem tudta elfogadni az elutasítást, ezért személyesen kereste fel a polgármestert, és mondta el aggályait, de azt a választ kapta, hogy „Ehrlich ékszerészt nem lehet bolygatni, mert kétszer kirabolták, és embertelenség lenne, ha elvinné a kibérelt üzlethelyiséget”. A cikkíró úgy vélte, hogy az elsőfokú iparhatóság az 5777/1941. ME sz. rendelet ellenére „előnyben részesítette a két gazdag zsidó kereskedőt a szerény és törekvő magyar fényképésszel szemben”. A Baross Szövetség közbelépett Pajzsár érdekében: kérvényt adott be a városhoz, amelyben indoklásul megemlítette, hogy a rendelet célja szerint zsidó személyek üzlethelyiséget nem bérelhetnek, illetve használatba nem vehetnek. Hozzátették: a közellátás szempontjára vonatkozó esetleges kivétel véleményük szerint nem áll fenn, mert a két zsidó órás és ékszerész működése nem nevezhető „közellátásnak és nélkülözhetetlennek”, ezért reménykednek, hogy a fényképész jogos kérése teljesítést nyer.¹⁷³

A sajtóban 1942 augusztusában hír jelent meg egy utóbb internált, foglalkozás nélküli sepsiszentgyörgyi zsidóról, Friedmann Henrikről: úgy tudták róla, hogy elsőrendű közlélemezési cikkekkal kereskedik, hatósági engedélyek nélkül. Székelyföldön nagy mennyiségű vaját, sajtót, burgonyát és egyéb élelmi cikket vásárolt fel, amelyekkel Háromszék megyében üzérkedett, de ennél tovább is ment: árurendeléseket vett fel, amelyekre rendszerint előleget kért. „Az előlegeket aztán elköltötte, és a megrendelt árut vagy egyáltalán nem, vagy csak részben szállította le.” A község előjárósága burgonyaszállítással bízta meg, amire 600 pengő előleget adott. Friedmann vállalta, hogy két héten belül szállítja a rendelt mennyiséget, de kötelezettségének nem tett eleget, és a pénz is elköltötte. Hasonló eset már másokkal is megtörtént, de csak a cukrász jelentette fel. A román megszállás alatt egy év fogházra ítélték sikkasztásért, „a bécsi döntés óta pedig a sepsiszentgyörgyi törvényszék orgazdaságért 3 hónapra, egy másik alkalommal pedig a járásbíró sikkasztásáért ítélte el”. A rendőrkapitányság Friedmann büntetett előéletére való tekintettel, „mint az ország közbiztonságát és gazdasági életét veszélyeztető elemet, internálta”.¹⁷⁴

A *Hétfői Székely Nép* 1943 májusában megjelentette Gaal Olga cikkét, amely egy állami népiskola anyák napi bemutatójáról szólt. A cikk jól tük-

⁷³ Zsidók előnyben... Ahogy Sepsiszentgyörgyön értelmezik az 5777/1941. M.E. számú rendeletet. Két zsidó kereskedő - egy magyar fényképész. *Székely Nép*, LX. évf., 115. sz., 1942. május 22., 5.

¹⁷⁴ Büntetett előéletű veszedelmes zsidó szélhámost internált a sepsiszentgyörgyi rendőrkapitányság. *Székely Nép*, LX. évf., 191. sz., 1942. augusztus 25., 5.

rözte szerzője álláspontját: kifejtette, hogy mindig is az állami népiskolába jártak a legszegényebb, legrongyosabb, a legsilányabb lakásokban élő népes magyar családok gyermekei. A megszállás két évtizede alatt is főképpen ezek a gyermekek kényszerültek mindenütt idegen nyelvű állami iskolába, ahol párlejes tandíjért, vagy ha ezt sem tudták megfizetni, akkor teljesen ingyen tanították őket az idegen nyelvű betűvetésre, viszont a tehetősebb családok átmenekítették gyermekeiket a felekezeti iskolákba, ahol nagyobb tandíjért ugyan, de magyarul tanították őket imádkozni, olvasni-írni, verselni és énekelni. Kijelentette: az állami elemi iskola a népes szegény magyar családok iskolája; nincs is gyönyörűbb és meghatóbb látvány, mint egy-egy ilyen állami népiskolai ünnepség. Úgy vélte: „az édesanyák napjának mindenütt olyannak kell lennie, hogy az ünneplés, a szeretet, a hódolat központjában éppen a legszegényebb sokgyermekes családanyák álljanak, mert hiszen ők azok, akik hazánkért, országunkért, boldogulásunkért a jövőnkért a legnagyobb áldozatokat hozzák. És milyen elszomorító, milyen mélyen kiábrándító, amikor az anyák napi iskolai rendezéseknél néha éppen az ellenkezőjét látja az ember.” Így történt meg, állítása szerint, a nagy szegény, hogy az „Éji látogatás” című, könnyfacsaró történetben – „három árva sírt magában elhagyott sötét szobában” stb. – nem a gócsinges székely gyermeket fektették az ágyba, hanem egy selyempizsamás zsidó leányt. „Anikó helyett Rachelt, a zsidó rabbi leányát szerepeltették, akinek szülei és fajtestvérei ott ragyogtak és ujjongtak az első sorban, hogy a színtiszta székely város állami elemi iskolája által rendezett anyák napján a rabbi »angyali« Rákicáját ünnepeljék. De »Rákica« mellett ott szerepelt a többi zsidó gyerek is, akik előadás után gazdag csomagot nyújtottak át ajándékképpen édesanyjuknak, míg sok szegény, kopott, foltos ruhájú székely gyermek és anya, a háttérbe húzódva tágult szemekkel nézte a csodát.” Az írás a szerző véleményével zárult: „Vajon nem lett volna szebb és becsületesebb, székely mivoltunkhoz méltóbb, ha az állami fiú elemi iskola anyák napi ünnepségén kizárólag székely családok, mégpedig lehetőleg népes székely családok gyermekei szerepeltek volna, és ha előadás végén minden kisfiú és leány egy-egy szál virágot nyújtott volna át a nézőtérén ülő édesanyjának?”¹⁷⁵

A *Hétfői Székely Népb*en 1944 januárjában újabb cikk jelent meg a zsidó ostobaság illusztrációjaképpen: a szerző szerint tökéletesen sikerült hamis okmányok és silány utáztatok különös példányait őrzik a múzeumban, amelyek közül legérdekesebben egy születési anyakönyvi kivonat meghamisítása sikerült, amelyet egy Diamant Ágoston nevű egyetemi hallgató készített. A szerkesztő szerint Ágostonnak a „neve mellett erősen »vizskethetett« neki a vallását feltüntető »izr.« szócska, amit addig vakart és kapart, míg az elhalványodott szegényében. Ekkor az egyetemista a jobban hangzó »r. kat.« meg-

¹⁷⁵ Gaal Olga: Rachel vagy Anikó? Székely anyák napja zsidó szereplőkkel. *Hétfői Székely Népb*, 2. évf., 22. sz., 1943. május 31., 3.

jelölést írta fölé, de úgy hogy alatta az »izr.« is olvasható volt. A szülei neve mellett azonban elfelejtette ugyanezt elvégezni.¹⁷⁶

A szovjet haderő előretörése és a magyar csapatok ezzel egyidejű visszavonulása közepette a vizsgált lapok szerkesztői és legádázabb antiszemitái is elmenekültek. Persze, menekülésükkor, a helyi hatóságok valamennyi anyagi eszközt (készpénzt, értékpapírokat, egyéb értékeket) is magukkal vitték, így a lakosok nem csupán magukra maradtak, hanem közösségi szinten is a leg-súlyosabb nincstelenséggel kellett szembenéznük.

A sepsiszentgyörgyi és a környékbeli tanítók, tanítónők 1944 novemberében értekezletet tartottak. A *Dolgozók Szava* az eseményről beszámolva rámutatott: Schuller Sándor, a gimnáziumi ügyvezető, valamint Háromszék vármegye megbízott előadója, a Nemzeti Demokratikus Arcvonal vezetőségének megbízatása értelmében az érdekeltekkel megvitatta az iskolák mielőbbi megnyitásának kérdéseit. Schuller bejelentette: ideiglenesen megbízatást kapott arra, hogy a vármegye népoktatását, tanító testületeit megszervezze, és az iskolák kapuit megnyissa. Beszéde során a bekövetkezett fordulat jelentőségét méltatta, majd a változás következtében előállott új helyzetet ismertette. Véleményét a következőképpen összegezte: „A fasiszta rendszer híveinek az eltávozásával lehetőség nyílt arra, hogy az oktatás az elemi iskolákban megkezdődjék. Ezt a nagyszerű alkalmat egy pillanatig sem szabad eltéveszteni, közösen kell cselekedni, hogy a gyerekek minél hamarabb oktatásban részesüljenek.” Schuller hangsúlyozta, hogy „az áldemokraták romboló ténykedésének, a fasiszta rablók fosztogatásának következtében a vármegyénk, városunk jelen pillanatban teljesen minden anyagi alap nélkül, a vármegye vezetéséhez szükséges pénz nélkül áll.” Ezért arra kérte hallgatóságát, hogy értsék meg és támogassák elképzeléseit annak érdekében, hogy a jövő népoktatásának szelleme demokratikus legyen, fajgyűlölet, nemzetgyűlölet nélkül. Kifejtette, hogy „az itt élő népeket végre közelebb kell hoznunk egymáshoz lelkiileg, ne legyen különbség magyar, román, zsidó között, ne tegyünk különbséget vallások között, csak egy a fontos, hogy az, aki ezen a területen akar élni, becsületesen dolgozzék a jövő társadalmáért, az igazi munkás társadalomért.” Rátért arra is, hogy minden nemzet szabadon használja saját anyanyelvét. A megjelent tanítók lelkes örömmel fogadták elképzeléseit.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Egy buta zsidó. *Hétfői Székely Nép*, 3. évf., 2. sz., 1944. január 10., 2.

¹⁷⁷ Sepsiszentgyörgyi és környékbeli tanítók, tanítónők értekezlete. *Dolgozók Szava*, I. évf., 4. sz., 1944. november 20., 4.

A vizsgált sajtóanyag összehasonlító elemzése

A fentiekben több csoportba osztottuk a zsidóságot érintő témákról szóló cikkeket: 1. Zsidóellenes törvények és rendeletek ismertetése; 2. A gazdasági életből való kiszorítás intézkedései, ezen belül a zsidóbirtokok kisajátítása és a fakitermelés megszüntetése; 3. A társadalomból való kirekesztések és elbocsátások; 4. A deportálást megelőző intézkedések; 5. A deportálás utáni időszak; 6. Antiszemita uszítás a lapok beszámolóiban, véleménycikkeiben.

A *Székely Nép* napilap már 1940-ben tájékoztatott a magyar zsidótörvényekről, amelyeket nagy részletességgel mutatott be, kitérve arra is, hogy ki tekinthető zsidónak, valamint hogy az egyes foglalkozási ágakban milyen szerephez juthatnak a zsidók. A második törvényből megtudhatta a háromszéki közönség, hogy kik kaphatnak mentesítést a zsidótörvények rendelkezései alól. Ebben az évben a *Székely Újság* egyetlen hírt sem közölt a zsidósággal kapcsolatban.

A következő évben, 1941-ben, a *Székely Nép* részletesen tájékoztatott a házassági törvényről és annak módosításairól. A házassági jogról szóló 1894:XXXI. tc. kiegészítése¹⁷⁸ magába foglalta, hogy zsidónak nem zsidóval házasságot kötni szigorúan tilos, viszont zsidó nőnek külföldi állampolgárságú nem zsidóval kötendő házassága nem esik a tilalom alá. Néhány hónapos eltéréssel Bárdossy munkásságának kiemelkedő jelentőségét hangsúlyozták, majd bejelentették, hogy súlyosan büntetni fogják a fajgyalázást, és el fogják rendelni a házasság előtti kötelező orvosi vizsgálatot, ezáltal a házassági törvényt a parlament együttes bizottsága fajvédelmi törvénné módosította. A napilap a rendeletek ismertetése mellett informálta a székelységet az országgyűlés üléseiről, amelyekhez általában véleményeket is fűztek.

A zsidó orvosok számára a hadmentességi adó bevezetését az előző rendeletek nem mondták ki, viszont fontosnak tartották, mert úgy gondolták, hogy amíg a magyar honvédek a frontokon harcolnak, addig a zsidók itthon meggazdagodhatnak. Ezek után 1942-ben el is fogadták a honvédelmi törvényjavaslatot, majd a zsidókat kizárták a fegyveres szolgálatból.

A gazdasági törvényjavaslatok után áttértek a vallásfelekezet jogállásának szabályozására, majd 1944-ben a *Hétfői Székely Nép* tudósított utoljára arról, hogy megalakult a Magyar Zsidók Központi Tanácsa, amelynek hatáskörébe tartozott mindenki, aki a hatályban lévő rendeletek értelmében az izraelita hitfelekezethez tartozott.

A *Székely Nép* és a *Hétfői Székely Nép* részletesen beszámolt a rendeletek pontos végrehajtásáról, valamint azok vélelmezett előnyeiről. Főként a zsidóbirtokok kisajátítására összpontosítottak, és arra, hogy Székelyföldön a

¹⁷⁸ Teljes elnevezése: 1941. évi XV. törvény a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvény kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről.

magyarok átvehessék a fakitermelés irányítását. A miniszterelnök több beszédében is hangsúlyozta: elsődleges célja a zsidókérdés mielőbbi megoldása. Az Erdélyi Párt is ismertette álláspontját, kérve, hogy vegyék figyelembe a visszacsatolt területek megszállása alatti magatartást.

A törvényhozók szerint nem elég a zsidóságot a gazdasági életből kiszorítani, fontos őket a társadalomból is kirekeszteni, ezáltal a székelyek és a keresztények átvehetnék a szerepüket, aminek következtében jobb megélhetési lehetőséget tudnának biztosítani maguknak. Először az értelmiségi munkakörökben rendelték el a zsidók arányának csökkentését, majd betiltották foglalkoztatásukat a szabadfoglalkozású pályákon is. Az iparengedélyek felülvizsgálásáról, valamint visszavonásáról a *Székely Újság* is tudósított. 1944-ben végül bevonták a zsidók haszonbérleteit, s ugyanakkor ingóságaikat is értékesíteniük kellett. Csendestárs elbírálásáról csak a *Székely Újság* tudósított, de már 1941-ben, ami nagy vitát kavart. Ebben a kérdésben az értelmiségi ügyek kormánybiztosa foglalt állást, és leszögezte, hogy csak három jogcímen lehet üzletben tevékenykedni.

A *Székely Nép* több számában is foglalkozott a házfelügyelők és a cselédek munkalehetőségeivel. Teljesen alkalmazni nem tudták a törvényt, mert sok székely leány arra kényszerült, hogy faluról városba költözve, zsidóknál szolgáljon. A nagyvárosok zsidó elitje viszonylag sokáig meg tudta engedni magának, hogy cselédet tartson, még akkor is, ha nem volt lehetősége dolgozni, mert viszonylag jó anyagi körülmények között élt. Amikor a hatóságok megfosztották vagyonuktól, majd összegyűjtötték és deportálták őket, változott a helyzet. A vizsgált újságok egyike sem kívánta azonban észrevenni, hogy a zsidóság soraiban is voltak bőven szegények, akiket a kirekesztő intézkedések fájdalmasan érintettek.

A deportálás előtti időszakban a *Székely Nép*, a *Hétfői Székely Nép* és a *Székely Újság* több rendeletet is közölt. Amikor a hatóságok tudomására jutott, hogy vannak, akik kibújnak a törvények alól, Baky László belügyi államtitkár felszólított mindenkit, hogy legyen együttműködő a rendeletek végrehajtásában.

A gettósítás előtt a *Székely Nép* és melléklete, a *Hétfői Székely Nép* a sárga csillag jelentőségéről és hasznáról értekezett. Április 5-én kiegészítő kormányrendelet látott napvilágot arról, hogy kik kapnak mentesítést a törvény alól; a lapok ezt szűkszavúan ismertették. Az összegyűjtésről és a deportálásról azonban csak külföldi híreket közöltek, a háromszéki zsidóság kálváriájának egyetlen részletét sem ismertették.

A vizsgálatunk tárgyát képező sajtótermékek közül egyik sem közölt tényszerű információkat a Háromszék vármegyében élő zsidók helyzetéről és sorsáról. Viszont egy háromszéki zsidó személyről szóló történetben, igaz, mindössze néhány mondat erejéig, a *Székely Nép* említést tett arról, hogy a zsidókat Sepsiszentgyörgyről Kassára deportálták. Persze ezt is csupán azért közölték, mert a szóban forgó ilyefalvi izraelita ügyvédet szökés közben elfogták. Nyilván, a Kassa sem volt igaz. Hiszen az észak-erdélyi zsidóságot, a

háromszékieket beleértve nem Kassára, hanem Kassán keresztül a nációk által megszállt Lengyelország egyik hírhedt haláltáborába, Auschwitz-Birkenaubába deportálták, ahol nagy többségüket azonnal gázkamrákba zárták és meggyilkolták.

A zsidóellenes intézkedésekkel és azok hatásával foglalkozó beszámolók, hírek és véleménycikkek egyaránt napvilágot láttak a vizsgált sajtótermékekben, amelyek ezeket ürügyként kihasználva adták közre folyamatos antiszemita uszítást tartalmazó írásait. A megjelent írások előszeretettel tekintettek vissza a múltba, hogy kizárólag a zsidóságot hibáztassák minden rosszért, amit a háború és a Magyarországot vezető keresztény-nemzeti arisztokrácia a lecsúszott, elszegényedett és a háborús körülmények között sokat nélkülöző rétegeknek okozott.

A *Székely Nép* napilap a miniszterelnökök beszédeit is rendszeresen közölte. Ezek közül a Kállay által elmondottakat preferálták, főleg azért, mert a kormányfő előszeretettel fejtegette, hogy a zsidóság faj, amelytől mielőbb, bármilyen úton-módon meg kell szabadulni. A *Hétfői Székely Nép* elkötelezetten antiszemita hangot ütött meg; ezt időről időre még nyomatékosítani is kívánta, s végül már Kossuth Lajos antiszemitizmusáról cikkezett. A napilap véleményt közölt a munkaszolgálatba hurcolt zsidóság teljesítményéről, és számos hírt jelentetett meg arról, hogy a zsidók eltüntetik vagyonaikat, vagy kölcsönnek álcázva átruházzák azt keresztény barátaikra és szomszédjaikra.

Az olvasóit a sepsiszentgyörgyi könyvnapról informáló *Székely Nép* hangsúlyozta, hogy az ún. zsidó szennyirodalmat el kell tüntetni a piacról. A *Hétfői Székely Nép* Faragho Gábor katonai attasé könyvének bemutatását is ürügyként használta a zsidóság elleni újbóli kirohanásra. A *Székely Újság* ugyanezt tette, amikor ifj. Nagy Béla budapesti ügyvédnek a zsidótörvények bírói alkalmazásáról és gyakorlatáról megjelent könyvét mutatta be.

Mindhárom lap említést tett a kalapácsos merényletről, viszont nem ugyanazt a hírt lehozva, hanem egymást kiegészítve. A kalapácsos merényleten kívül több megbotránkozottató történetet is közöltek Háromszék vármegyében élő zsidókról. Ezeknél főleg arra összpontosítottak, hogy a zsidók kijátszották a törvényeket, csaltak, sőt közülük egyesek még „nemzetgyalázásra” vagy „fajgyalázásra” is vetemedtek, s emiatt ítélték el őket.

A *Dolgozók Szava* című lapból kiemelt egyetlen cikk, amely 1944 őszén, már az oroszok bejövetele után látott napvilágot, az etnikumközi viszonyokban a normalitáshoz történő visszatérést szorgalmazta.

A kutatásban vizsgált sajtótermékek által kínált, több mint száz cikkből álló empirikus anyag tematikai feldolgozásának összesítését a 2. táblázat tartalmazza, amelyből meglátszik, hogy a zsidóságról mely témában melyik lap közölt több alkalommal információkat.

2. táblázat

– írások száma (éve) –

FŐBB TÉMÁK	ÚJSÁG		HÉTFŐI		SZÉKELY		DOLGOZÓK	
	SZÉKELY NÉP		SZÉKELY NÉP		ÚJSÁG		SZAVA	
A zsidóellenes törvények és rendeletek ismertetése	4(1940) 4(1941) 9(1942)	17	0	0	0	0	0	0
A gazdasági életből való kizorítás intézkedései	17(1942)	17	1(1944)	1	0	0	0	0
A társadalomból való kirekesztés és elbocsátások	14(1942) 4(1944)	18	2(1943)	2	1(1941) 1(1943) 1(1944)	3	0	0
A deportálást megelőző intézkedések	6(1942) 5(1944)	11	0	0	1(1943) 1(1944)	2	0	0
Antiszemita uszítás a lapok beszámolóiban és véleménycikkeiben	23(1942) 1(1944)	24	1(1942) 4(1943) 2(1944)	7	2(1942) 1(1943)	3	1(1944)	1
Összesen	87		10		8		1	

Mindösszesen: 106 írás

Következtetések

Amint azt a bevezetőben is megfogalmaztam, a négy sajtókiadvány vizsgálata során azt próbáltam kideríteni és feltérképezni, hogy a vézskorszak idején Háromszék vármegyében megjelenő magyar nyelvű újságok milyen mértékben tájékoztatták a többségi székelységet, a széles helyi közvéleményt a zsidók ellen fogantatosított intézkedésekről, az elkövetett atrocitásokról, s hogy eljuttattak-e a háromszéki zsidósághoz és a többségi lakossághoz olyan

információkat, amelyekből a zsidókra váró sorsra következtetni lehetett volna.

A vizsgált napilap és hetilapok e témában megjelenő cikkeit elemezve megállapítottam, hogy azok 1940–1944 között rendszeresen foglalkoztak a zsidósággal kapcsolatos hírek továbbításával, a górcső alá vett események azonban nem a világos és pártatlan tájékoztatást, hanem elsősorban és csaknem kizárólag a kor zsidóellenes, gyűlöletkeltő propagandáját szolgálták.

A *Székely Nép* napilap rendszeresen beszámolt például a Magyarországon hatályba lépett zsidóellenes rendelkezésekről, valamint arról is, hogy a szóban forgó jogszabályok mikor válnak hatályossá, s mikortól kezdve alkalmazzák azokat a Székelyföldön is. A lap ugyanakkor nagy teret szentelt a korszak politikai, gazdaság- és társadalompolitikai, illetve közigazgatási és katonapolitikai kérdéseinek bemutatására.

Mindent egybevetve, arra következtethetünk, hogy a lakosság részleteiben ugyan nem, de a lényegét illetően tájékoztatva volt a kormányzati cselekvés általános kereteiről, beleértve a zsidókat érintő intézkedéseket is. Érdekes az a tény, hogy 1943-ban a napilap egyetlen cikket sem közölt a zsidóság helyzetéről, s ezzel a kérdéskörrel csak melléklete, a *Hétfői Székely Nép* hetilap néhány száma foglalkozott. Ez valójában a Kállay-kormány kettős politikájának eredményét és hatását tükrözi.

A Kézdivásárhelyen kiadott *Székely Újság* a négy év alatt nem közölt rendszeresen híreket a vizsgált témában, viszont amikor kivételes alkalmakkor ezt mégis megtette, részletes tájékoztatást nyújtott olvasóinak.

A front átvonulása után kiadott *Dolgozók Szava* mindössze egyetlen olyan cikket közölt, amelyben az etnikumközi viszonyt érintette, s abban is arról tudósított, hogy a tanügyet új, demokratikus alapokra kívánják helyezni, mégpedig olyan formán, hogy mindegyik diák saját anyanyelvén tanulhasson, és ne legyen többé faji megkülönböztetés.

Szubjektív véleménycikkeiket a szerzők ritkán vállalták névvel, így a legtöbb írásért később sem vonhatták őket felelősségre. Ennek a gyakorlatnak köszönhetően legelveteműltebb, uszító szellemű írásaikat is mindenféle gátolás nélkül közölhették. Mindemellett a hírekhez bőségesen fűztek kommentárokat, s az újságírók a névtelenség kellemes leple alatt „bátran” hangoztatták véleményüket. Az antiszemita uszítás, a zsidóellenes gyűlölet szítása nem maradt ki sem a *Székely Nép* napilapból, sem a *Székely Újság* vagy a *Hétfői Székely Nép* című hetilapokból. Egy-két betűjeles aláírásból, stíluselemzés segítségével azonban könnyen megállapítható, hogy a *Székely Nép* és mellékletének legvadabb zsidóellenes cikkeit az a Koréh Ferenc (1909–1997) írta, aki 1940 és 1944 között a lap felelős szerkesztője és kiadója, 1944–1945-ben pedig a Nemzetvédelmi és Propaganda Minisztérium Tájékoztatási Osztályának helyettes vezetője volt. Koréht 1946-ban a Budapesti Népbíróság háborús bűnökért börtönbüntetésre ítélte, és évtizedekkel később – éppen az általa folytatott náci propaganda okán – kiutasították az Egyesült Álla-

mokból, ahova a háború és a börtönből történő szabadulása után, náci múltját letagadva menekült.¹⁷⁹

Mint említettem, a zsidóságról a hetilapok nem közöltek rendszeresen híreket, de ez még nem jelentette azt, hogy a falvak lakosai ne szerezhették volna meg a városban kiadott napilapot, amelyben több és részletesebb információ jelent meg. Hangsúlyosan igaz ez Sepsiszentgyörgy közelében található nagyszámú kistelepülés esetében, ahonnan a székelyek könnyen be tudtak menni a városba.

A kutatás során arra is kíváncsi voltam, hogy fellelhető-e a korabeli sajtóban használható adatok a háromszéki zsidókról. Több történet is nyomdafestéket látott a vizsgált időszakban, amelyekből a megemlített neveket összevettem Háromszék vármegye zsidó áldozatainak Féder Zoltán és más túlélők által elkészített listájával. A névsort a kutatásból származó adatokkal kiegészítve mellékletben közreadom.

Egy másik fontos következtetés a hírközlés ingadozására vonatkozik. Ez a fentiekben közölt összesítő táblázatból jól kivehető. Eszerint 1941-ben alig öt cikk jelent meg, abból négy a *Székely Nép* napilapban, amelyekben a zsidótörvények bemutatása kapta a főszerepet; a legtöbb cikk a zsidóságról valójában 1942-ben jelent meg, amikor az antiszemita propaganda is csúcsponton volt; a zsidóellenesség intenzitása 1943-ban csökkent, hogy aztán látványosan erősödjék 1944-ben. A sajtóból azonban a zsidók összegyűjtéséről, gettósításáról és deportálásáról a Háromszék vármegyében élők alig egy-két információt tudhattak meg.

Fontos kérdés, hogy ha a háromszéki székely közösség ilyen rendszerességgel kapott tájékoztatást a zsidóellenes intézkedésekről, miért nem fordult senki szembe azokkal, miért maradt néma a többség, és miért nem volt senki, aki a bajba jutott zsidóságot Háromszék vármegyében védelmébe vegye.

A levéltári anyag elemzése után arra a következtetésre jutottam, hogy Háromszék vármegye hatóságai, a központi utasítások végrehajtóiként, pontos információkkal rendelkeztek a zsidóellenes intézkedések hatásairól és következményeiről, de ebből a sajtó sem tudott sokkal többet, mint a vármegyében élők széles rétegei. A vármegye hatóságai ugyanis folyamatosan megkapták a törvényeket és utasításokat, hol táviratban, hol a *Budapesti Közlöny* levélben kiküldött számaiban, amelyekre rögtön visszaigazolást is írtak a központi hatóságoknak.

A fentiekben részletesen bemutattuk az izraelita vallású személyek és a kitértek helyzetét a vézorkorszak idején, amelyből kivehető, hogy ellenük pontosan és jól kidolgozott tervet hajtottak végre. Amikor megélhetésük a vár-

¹⁷⁹ Feigin, Judy: *The Office of Special Investigations. Striving for Accountability in the Aftermath of the Holocaust.* Richard, Mark M. (ed.), former Deputy Assistant Attorney General, Department of Justice, Criminal Division.
<http://www.justice.gov/criminal/foia/docs/12-2008osu-accountability.pdf>; letöltve: 2015. április 30.; lásd még: *US. v. Koreh*, 59 F.3d 431, 441-42 (3rd Cir. 1995).

megyében már nem volt, egyetlen lehetőségük a külföldre, például a közeli Romániába történő menekülés lehetett volna, de ilyen jellegű cselekményekről semmilyen újsághírt vagy levéltári dokumentumot nem találtam.

A levéltári anyagok alapján mondhatjuk, hogy amint másutt is, úgy Háromszéken a zsidók kirablására tekintélyes energiát fordítottak. Nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy minden ingóságukat és teljes ingatlan vagyonukat zár alá vegyék, és hogy azok értéktelenebb részét a szegényebb rétegeknek látványosan kiösszák. A székely nép lelkesen igényelte is a zsidó holmit, s mihelyt lehetősége volt, gyógyszerházakat, üzlethelyiségeket, gazdaságokat, vállalkozásokat, lakásokat is birtokba vett.

Mint említettem, a sajtó inkább a törvényekről cikkezett; az összegyűjtésről, a gettózásról és a deportálásról nem. A levéltári anyagokból néhány település esetében megtudható viszont, hogyan koncentrálták a zsidókat. Miután az úgynevezett zsidótlanítás megtörtént, az akcióban közreműködők rögtön igényelték a zsidók szállítása során felmerülő költségek megtérítését.

A sajtóból nyert adatok kiegészítése és a tanulságok felmutatása mellett azért tartottam fontosnak a washingtoni Holokauszt Emlékmúzeum archívumában hozzáférhető levéltári anyagok feldolgozását is, hogy a sepsiszentgyörgyi áldozatok névsorában szereplő személyeket említő dokumentumokat keressek. Ilyen információkat főként a gazdasági kifosztás során és nyomán elkészített leltárak és a halotti bizonyítványok nyújtottak. A háromszéki holokauszt túlélői ugyanis, hazatérésüket követően, megpróbálták rokonaik ingóságait visszaigényelni, bizonyítva, hogy hozzátartozójuk meghalt. E dokumentumok megerősítik a túlélők által elkészített áldozatnévsor pontosságát.

MELLÉKLET

Névsorok

Háromszék vármegye holokausztáldozatainak és -túlélőinek listáját Féder Zoltán (egykori háromszéki zsidó túlélők és leszármazottak segítségével) hatalmas munka árán állította össze.¹⁸⁰ Az általa készített listákon az alábbiakban *dőlt betűvel* jelöltük azokat a kiegészítéseket, amelyekre az ACAHS-USHMM levéltárban őrzött dokumentumok lehetőséget nyújtottak, és a listák hitelének alátámasztása végett külön megjelöltük azon áldozatokat, illetve túlélőket, akiknek a neve a vészkerszakbeli sajtóanyagokban, illetve az említett levéltári dokumentumokban is szerepel.

Háromszék vármegyei zsidó áldozatok

1. Adler Adrien (Sepsiszentgyörgy)
2. Adler Benedekné, özv. (Sepsiszentgyörgy) *
3. Adler Ernő (Sepsiszentgyörgy)
4. Adler Sára (Sepsiszentgyörgy)
5. Andrási Antal (Barót)
6. Andrási Antalné Matild (Barót)
7. Barabás Béláné, özv. (Sepsiszentgyörgy) *
8. Barta Györgyi Éva (Kovászna)
9. Barta Sándor (Kovászna) *
10. Barta Sándorné Erzsébet (Kovászna) *
11. Bartok Anna (Kovászna)
12. Bartok István (Sepsiszentgyörgy)
13. Bartok Istvánné (Sepsiszentgyörgy)
14. Benovics Béla (Kézdivásárhely) *
15. Benovits Berta (Sepsiszentgyörgy)
16. Berger Beniámin (Sepsiszentgyörgy)
17. Berger Beniáminné (Sepsiszentgyörgy)
18. Berger Éva (Sepsiszentgyörgy)
19. Berger Judith (Sepsiszentgyörgy)
20. Berger Samu (Sepsiszentgyörgy) •
21. Berger Samuné (Sepsiszentgyörgy)
22. Berger Sándor (Sepsiszentgyörgy) *
23. Berger Sándorné (Sepsiszentgyörgy) *
24. Berkovits Herman (Sepsiszentgyörgy) *

¹⁸⁰ A szerző ezúton mond köszönetet a Rehovotban élő Féder Zoltánnak, akinek önzetlen segítsége és széles körű helyzetismerete nélkül a jelen dolgozat sokkal pontatlanabb és adatszegényebb lett volna.

25. Berkovits Hermanné (Sepsiszentgyörgy)
26. Berkovits Mórné (Sepsiszentgyörgy)
27. Berl Miksáné (Kézdivásárhely) *
28. Bernád Emánuel (Sepsiszentgyörgy)
29. Bernád Lipótné, özv. (Sepsiszentgyörgy) *
30. Bernád Manó (Sepsiszentgyörgy) •*
31. Bernát Pál (Sepsiszentgyörgy) *
32. Bernáth Izsóné, özv. (Sepsiszentgyörgy) *
33. Bernstein Károly (Bereck-Ojtoz)
34. Blatt Jenő (Kézdivásárhely) *
35. Blau Mór (Sepsiszentgyörgy)
36. Bojum Éva (Kézdivásárhely)
37. Bojum Józsefné (Kézdivásárhely)
38. Braun Artúr (Sepsiszentgyörgy)
39. Braunstein Adolfné, özv. (Sepsiszentgyörgy)
40. Breier István (Nagyborosnyó)
41. Breier Róza (Nagyborosnyó)
42. Czitrom Andor (Nagyborosnyó) *
43. Czitrom Áron (Nagyborosnyó) *
44. Czitrom Áronné Irén (Nagyborosnyó) *
45. Czitrom Baby (Nagyborosnyó) *
46. Czitrom Géza (Nagyborosnyó) *
47. Czitrom Jakab (Nagyborosnyó) *
48. Czitrom Jakabné Emma (Nagyborosnyó) *
49. Czitrom József (Nagyborosnyó) *
50. Czitrom Józsefné Irma (Nagyborosnyó) *
51. Czitrom Sámuel (Nagyborosnyó) *
52. Czitrom Sámuelné Emma (Nagyborosnyó)
53. Dávid Náthánné *Amália*, özv. (Sepsiszentgyörgy) • *
54. Dávidovits Mihály, dr. (Sepsiszentgyörgy)
55. Deutsch Ferenc (Kézdivásárhely) *
56. Deutsch Irén (Kézdivásárhely)
57. Deutsch Lya (Kézdivásárhely)
58. Deutsch Mária (Sepsiszentgyörgy)
59. Druckmann Alfréd (Kézdivásárhely)
60. Druckmann Jakab (Kézdivásárhely)
61. Druckmann Mendel (Kézdivásárhely) • *
62. Druckmann Ottó (Kézdivásárhely)
63. Druckmann Zsuzsa (Kézdivásárhely)
64. Efráim Áron (Barót)
65. Efráim Áronné (Barót)
66. Efráim László (Barót)
67. Efráim Márton (Barót)
68. Ehrenfeld Salamon (Kézdimartonfalva)

69. Ehrenwald Gyula (Sepsiszentgyörgy)
70. Ehrenwald Gyuláné (Sepsiszentgyörgy)
71. Ehrlich György (Sepsiszentgyörgy)
72. Ehrlich Jenőné, özv. (Sepsiszentgyörgy)
73. Ehrlich Sándorné (Sepsiszentgyörgy)
74. Éliás Magda (Sepsiszentgyörgy)
75. Éliás Mór (Sepsiszentgyörgy) *
76. Éliás Mórné (Sepsiszentgyörgy)
77. Erdan Adolf (Kovászna)
78. Erdan Anna (Kovászna)
79. Erdan Jenő (Kovászna)
80. Erdan Margit (Kovászna)
81. Fändrich Szilárd (Sepsiszentgyörgy) • *
82. Fändrich Szilárdné (Sepsiszentgyörgy)
83. Farkas Gábor (Sepsibükszád)
84. Farkas Gáborné Sára (Sepsibükszád)
85. Farkas Ignácné (Sepsiszentgyörgy) *
86. Farkas Jakab (Sepsibükszád)
87. Farkas Jenő (Sepsibükszád)
88. Farkas József (Sepsiszentgyörgy) *
89. Farkas Józsefné, özv. (Sepsibükszád) *
90. Farkas Lili (Sepsiszentgyörgy)
91. Farkas Lujza (Sepsiszentgyörgy)
92. Farkas Miklós (Sepsibükszád)
93. Féder Alfrédné sz. *Welt Victoria* (Sepsiszentgyörgy) *
94. Féder Béla (Sepsiszentgyörgy)
95. Féder Bernád (Sepsiszentgyörgy) *
96. Féder Dezső (Sepsiszentgyörgy)
97. Féder Dezső H. (Sepsiszentgyörgy)
98. Féder Dezsőné (Sepsiszentgyörgy)
99. Féder Edit (Sepsiszentgyörgy) *
100. Féder Eliz (Sepsiszentgyörgy)
101. Féder Ervin (Sepsiszentgyörgy)
102. Féder Eszter (Sepsiszentgyörgy)
103. Féder Gizella, özv. (Uzon) *
104. Féder Herman (órák) (Sepsiszentgyörgy) *
105. Féder Herman (villanyszerelő) (Sepsiszentgyörgy) *
106. Féder Hermanné (órák) (Sepsiszentgyörgy)
107. Féder Jakab (Sepsiszentgyörgy) *
108. Féder Jakabné (Sepsiszentgyörgy)
109. Féder Jenő (Sepsiszentgyörgy)
110. Féder Károly (Sepsiszentgyörgy)
111. Féder László (Sepsiszentgyörgy)
112. Féder Lászlóné (Sepsiszentgyörgy) *

113. Féder Miklós (Sepsiszentgyörgy) *
114. Féder Mór (Sepsiszentgyörgy) *
115. Féder Rezső (Sepsiszentgyörgy)
116. Féder Sándor (Sepsiszentgyörgy) *
117. Féder Vilmos (Sepsiszentgyörgy)
118. Fejér György (Sepsiszentgyörgy)
119. Fejér Lajos (Sepsiszentgyörgy) *
120. Fejér Lajosné (Sepsiszentgyörgy)
121. Fink Miklós (Sepsiszentgyörgy)
122. Flesch Dezső (Sepsiszentgyörgy) *
123. Flesch Dezsőné (Sepsiszentgyörgy)
124. Fodor Dezső (Sepsiszentgyörgy)
125. Fodor József (Sepsiszentgyörgy) *
126. Fodor Józsefné (Sepsiszentgyörgy)
127. Fodor Katalin (Sepsiszentgyörgy)
128. Frank Ella (Sepsiszentgyörgy)
129. Frank Ernő (Sepsiszentgyörgy) *
130. Frank Ernőné sz. *Vértes Mirjám* (Sepsiszentgyörgy) *
131. Frank Eugénia (Sepsiszentgyörgy) *
132. Frank István (Sepsiszentgyörgy)
133. Frank Noémi (Mikóújfalu)
134. Frank Sándor (Sepsiszentgyörgy) *
135. Frank Sándorné (Sepsiszentgyörgy)
136. Frenkel Béla (Bélafalva)
137. Fried (?) (Nagyborosnyó)
138. Friedné (?) (Nagyborosnyó)
139. Fried, gyermek (Nagyborosnyó)
140. Fried, gyermek (Nagyborosnyó)
141. Fried Ármin (Sepsiszentgyörgy)
142. Fried Árminné Eszter (Sepsiszentgyörgy)
143. Fried Béla (Sepsiszentgyörgy)
144. Fried Béláné Margit (Sepsiszentgyörgy) *
145. Fried Dezső (Sepsiszentgyörgy)
146. Fried Eti (Barót)
147. Fried Farkasné, özv. (Sepsiszentgyörgy) *
148. Fried Gábor (Sepsiszentgyörgy)
149. Fried Ibolya (Sepsiszentgyörgy)
150. Fried Imre (Zabola)
151. Fried Jenőné (Sepsiszentgyörgy)
152. Fried Olga (Sepsiszentgyörgy)
153. Fried Oszkár (Sepsiszentgyörgy)
154. Fried Szaszi (Barót)
155. Fried Vendel (Barót)
156. Fried Vendelné (Barót)

157. Frieder Ferenc (Sepsibükszád) *
158. Frieder György (Sepsibükszád)
159. Frieder Rozália (Sepsibükszád)
160. Friedmann Gizella (Kézdivásárhely)
161. Friedmann Henrik (Sepsiszentgyörgy) • *
162. Friedmann Henrikné (Sepsiszentgyörgy)
163. Friedmann Izidorné (Kovászna)
164. Friedmann, gyermek (Kovászna)
165. Friedmann, gyermek (Kovászna)
166. Friedmann Károly (Sepsiszentgyörgy)
167. Friedmann Róza (Sepsiszentgyörgy)
168. Friedmann Sándor (Sepsiszentgyörgy) *
169. Friedmann Sándorné Erzsébet (Kézdivásárhely)
170. Friedmann Zoltán (Sepsiszentgyörgy)
171. Fuchs Adrien (Sepsiszentgyörgy) *
172. Fuchs Győző (Sepsiszentgyörgy) *
173. Fuchs Lászlóné, özv. dr., sz. *Dávid Matild* (Sepsiszentgyörgy) • *
174. Fülöp Imre (Sepsiszentgyörgy)
175. Fülöp Jenő (Bereck-Ojtoz)
176. Fülöp Jenőné (Bereck-Ojtoz)
177. Fülöp, gyermek (Bereck-Ojtoz)
178. Fülöp, gyermek (Bereck-Ojtoz)
179. Fülöp, gyermek (Bereck-Ojtoz)
180. Fülöp Miksáné (Sepsiszentgyörgy) *
181. Gábor Dezső (Kovászna) *
182. Gábor Dezsőné Margit (Kovászna) *
183. Gábor Klára (Kovászna)
184. Gáll János (Sepsiszentgyörgy)
185. Gáll Mária (Sepsiszentgyörgy)
186. Gáll Vilmos (Sepsiszentgyörgy) *
187. Gáspár Áronné, özv. (Sepsiszentgyörgy) *
188. Gáspár Ignácné, özv. (Sepsiszentgyörgy)
189. Gáspár Katalin (Sepsiszentgyörgy)
190. Gáspár Ödön (Sepsiszentgyörgy) • *
191. Gáspár Pálné (Sepsiszentgyörgy) *
192. Gáspár Róza (Sepsiszentgyörgy)
193. Goldberg Móricz (Kovászna)
194. Goldberg Regina (Kovászna)
195. Goldberger Samuné (Sepsiszentgyörgy)
196. Goldstein Arthur (Mikóújfalú) *
197. Goldstein Arthurné (Mikóújfalú) *
198. Gonda István (Kézdivásárhely)
199. Gonda Sándor (Kézdivásárhely) *
200. Gottlieb Eszter (Lemhény)

201. Gottlieb Mirjám (Lemhény)
202. Gottlieb Mózes (Lemhény)
203. Gottlieb Sándor (Lemhény)
204. Granfels Gábor (Sepsiszentgyörgy) • *
205. Granfels Gáborné (Sepsiszentgyörgy)
206. Granfels Iván (Sepsiszentgyörgy)
207. Griffel Ernő (Kovászna)
208. Griffel Mária (Kovászna)
209. Groedel Albert, br. (Kommandó)
210. Grosz Károly (Bélafalva)
211. Guthfreund János (Sepsiszentgyörgy)
212. Haas Iván (Papolc)
213. Haas Péter (Papolc)
214. Haber Jenő (Barót)
215. Haber Jenőné (Barót)
216. Halmos Ábrahám (Uzon) *
217. Halmos Béla (Uzon) *
218. Halmos Jozefina (Uzon) *
219. Harmath Ignác, dr. (Sepsiszentgyörgy) *
220. Harmath Ignácné (Sepsiszentgyörgy) *
221. Harmath Rezső (Ilyefalva) *
222. Hartmann Herman (Sepsiszentgyörgy) *
223. Hartmann Hermanné (Sepsiszentgyörgy)
224. Hartmann Józsefné (Sepsiszentgyörgy)
225. Hartmann Szerén (Barót)
226. Havas Éva (Sepsiszentgyörgy)
227. Havas Mór (Sepsiszentgyörgy) • *
228. Havas Mórné (Sepsiszentgyörgy)
229. Hermann Herman (Kovászna) *
230. Hermann Rozália (Kovászna)
231. Herschdörfer Béla (Sepsiszentgyörgy) *
232. Herschdörfer Béláné (Sepsiszentgyörgy)
233. Hirsch Károly (Bélafalva)
234. Hirschhorn Gizella (Uzon) *
235. Hirschhorn Piroska (Uzon) *
236. Horovitz Ernő, dr. (Kovászna) *
237. Horovitz Ernő O. (Kézdivásárhely) *
238. Horovitz Laura (Sepsiszentgyörgy) *
239. Horovitz Ilona (Kovászna)
240. Horváth Márta (Kovászna)
241. Irsai Éva (Sepsiszentgyörgy)
242. Irsai Imre (Sepsiszentgyörgy) *
243. Irsai Imréné (Sepsiszentgyörgy)
244. Irsai Tibor (Sepsiszentgyörgy)

245. Itzkovics Mártonné (Sepsiszentgyörgy) *
246. Itzkovics Mózes (Sepsiszentgyörgy)
247. Izsák Mórné, özv. (Sepsiszentgyörgy)
248. Izsák Sándor (Sepsiszentgyörgy)
249. Jäger Blanka (Sepsiszentgyörgy) *
250. József Manó, dr. (Sepsiszentgyörgy) • *
251. Junger Edit (Sepsiszentgyörgy)
252. Junger Éva (Sepsiszentgyörgy)
253. Junger Olga (Sepsiszentgyörgy)
254. Kabos Szidónia, özv. (Uzon) *
255. Kálmán Jenő (Sepsiszentgyörgy) • *
256. Kálmán Kornél (Sepsiszentgyörgy)
257. Kardos Izidorné (Sepsiszentgyörgy)
258. Kardos Olga (Sepsiszentgyörgy)
259. Kárpáti Árpád (Sepsiszentgyörgy) *
260. Kárpáti Ignác (Árkos)
261. Kárpáti Ignácné Frida (Árkos)
262. Kárpáti Iluska (Árkos)
263. Kárpáti Judit (Zabola)
264. Kárpáti Lili (Zabola)
265. Kárpáti Matild (Páva)
266. Kárpáti Mór (Páva)
267. Kárpáti Mórné Róza (Páva)
268. Kárpáti Olga (Zabola)
269. Kárpáti Olti (Árkos)
270. Kárpáti Zoltán (Sepsiszentgyörgy)
271. Kárpáti Albert (Zabola)
272. Kaswan Oszkár (Kézdivásárhely)
273. Katz Ferenc (Kézdivásárhely)
274. Katz Herman Ármin (Kézdivásárhely) *
275. Katz Hermanné Anna (Kézdivásárhely)
276. Katz József (Kézdivásárhely) *
277. Katz József (Kézdivásárhely) *
278. Katz Margit (Kézdiszentlélek)
279. Katz Mózesné (Kézdivásárhely) *
280. Kaufmann Eszter (Kovászna)
281. Kaufmann Helén (Kovászna)
282. Kaufmann Lea (Kovászna)
283. Kepes Ármin (Nagyborosnyó)
284. Kepes Margit (Nagyborosnyó)
285. Kepes Samu (Nagyborosnyó)
286. Kepes, gyermek (Nagyborosnyó)
287. Kertész Erzsébet (Sepsiszentgyörgy)
288. Kertész György (Sepsiszentgyörgy)

289. Kertész Ignác (Sepsiszentgyörgy)
290. Kertész Jenő, dr. (Sepsiszentgyörgy) *
291. Kertész József (Sepsiszentgyörgy) *
292. Kertész Józsefné (Sepsiszentgyörgy) *
293. Király Gábor (Sepsiszentgyörgy)
294. Király Károly (Sepsiszentgyörgy)
295. Király Róza (Sepsiszentgyörgy)
296. Kirschner Sándorné Gizella (Kézdivásárhely)
297. Klein Béla (Sepsiszentgyörgy) *
298. Klein Dorottya (Sepsiszentgyörgy)
299. Klein Elemér (Sepsiszentgyörgy) *
300. Klein Frida (Kézdivásárhely)
301. Klein György (Sepsiszentgyörgy)
302. Klein Ignácné *Gizella* (Sepsiszentgyörgy) *
303. Klein Izidorné Franciska (Sepsiszentgyörgy) *
304. Klein Jenő (Sepsiszentgyörgy) *
305. Klein Jenóné (Sepsiszentgyörgy) *
306. Klein Lajos (Sepsiszentgyörgy)
307. Klein Mária (Sepsiszentgyörgy)
308. Klein Sándor (Sepsiszentgyörgy)
309. Klein Zoltánné (Sepsiszentgyörgy)
310. Kohn Géza (Nagyborosnyó)
311. Kohn Irma (Nagyborosnyó)
312. Kónya Gáborné (Sepsiszentgyörgy)
313. Kovács László (Bélafalva)
314. Kovács Tibor (Bélafalva) *
315. Kun Ádám (Uzon) *
316. Kún Blanka (Gelence) *
317. Kun Eszter, özv. (Uzon) *
318. Kun Éva (Uzon) *
319. Kun Gábor (Uzon) *
320. Kun György (Uzon) *
321. Kun Helén (Uzon) *
322. Kun József (Uzon) *
323. Kun József (Sepsiszentgyörgy) *
324. Kun Józsefné (Sepsiszentgyörgy)
325. Kún Judit (Gelence) *
326. Kun László (Uzon) *
327. Kún Sándor (Gelence) *
328. Kún Tamás (Gelence)
329. Kupfermann Márton (Bereck-Ojtoz)
330. Kupfermann Mártonné (Bereck-Ojtoz)
331. Kupfermann, gyermek (Bereck-Ojtoz)
332. Landesz Sándorné Regina (Sepsiszentgyörgy)

333. Láng Ella (Kovászna)
334. Láng József (Kovászna)
335. Lányi Józsefné, özv. (Sepsiszentgyörgy) *
336. Léderer Ella (Árkos)
337. Léderer József (Árkos)
338. Léderer Sándor (Árkos) *
339. Lichtenegger Dezsőné (Sepsiszentgyörgy) *
340. Lichtenstein Béla (Kovászna)
341. Lichtenstein Blanka (Kovászna)
342. Lichtenstein Cecília (Kommandó)
343. Lichtenstein György (Sepsiszentgyörgy)
344. Lichtenstein György K. (Kommandó)
345. Lichtenstein Hajnal (Sepsiszentgyörgy)
346. Lichtenstein Henrik B. (Kommandó) *
347. Lichtenstein Henrikné (Kommandó)
348. Lichtenstein Manó (Sepsiszentgyörgy) •
349. Lichtenstein Manóné (Sepsiszentgyörgy)
350. Lisser Béla (Sepsiszentgyörgy) *
351. Lisser Gizella (Sepsiszentgyörgy) *
352. Lisser Marcell (Sepsiszentgyörgy) *
353. Löbl Arnold (Sepsiszentgyörgy)
354. Lövi Bernádné, özv. (Sepsiszentgyörgy) *
355. Löwy Albert (Kovászna)
356. Löwy Arnold (Kovászna) *
357. Löwy Dóra (Kovászna)
358. Löwy Edith (Kovászna)
359. Löwy Eszter (Kovászna)
360. Löwy Ottó (Kovászna) *
361. Löwy Sámuel (Kovászna) *
362. Löwy Zseni (Kovászna)
363. Mandel Lajos (Sepsiszentgyörgy) • *
364. Mandel Lajosné (Sepsiszentgyörgy) *
365. Marmorstein Róza (Nagyborosnyó) *
366. Marosan Herman (Nagyborosnyó) *
367. Marosan Lili (Nagyborosnyó)
368. Marosan Rózsika (Nagyborosnyó)
369. Mayerovits Puiu (Majerevics Salamon) (Kézdivásárhely) •
370. Meierovics Mór (Kézdivásárhely) *
371. Meierovics Mórné Cilia (Kézdivásárhely)
372. Meisel Pálné Zsófia, özv. (Kovászna) *
373. Menashes Iván (Sepsiszentgyörgy) *
374. Menashes József (Sepsiszentgyörgy; nem Háromszék vármegyéből deportáltak) *
375. Menashes Sándor (Sepsiszentgyörgy) *

376. Menashes Sándorné sz. *Ehrenwald Erzsébet* (Sepsiszentgyörgy) *
377. Miklós József (Barót) *
378. Miklós Józsefné (Barót)
379. Milch Frida (Kézdivásárhely)
380. Milch Gyula (Kovászna) *
381. Milch Gyuláné sz. *Tomasov Olga* (Kovászna) *
382. Milch Richárd (Kovászna) *
383. Milch Róbert (Kovászna) *
384. Mitteleier Helén (Esztelnek)
385. Molnár Sándor (Sepsiszentgyörgy)
386. Moskovits József (Sepsiszentgyörgy) *
387. Moskovitz Dezső (Sepsiszentgyörgy) *
388. Moskovitz Dezsőné sz. *Lantos Piroska* (Sepsiszentgyörgy) *
389. Moskovitz Rozália (Sepsiszentgyörgy) *
390. Nemes Béláné sz. *Kárpáti Anna* (Sepsiszentgyörgy) *
391. Nemes Gábor (Sepsiszentgyörgy) *
392. Nemes Helén, özv. (Réty)
393. Nemes Lajos (Réty) *
394. Nemes Mária (Réty)
395. Nemes Sándorné sz. *József Berta* (Sepsiszentgyörgy) *
396. Nemes Teréz (Réty)
397. Nemes Tibor (Sepsiszentgyörgy) *
398. Neuhauser Ábrahám (Kovászna)
399. Neuhauser Bella (Kovászna)
400. Neuhauser Fani (Kovászna)
401. Neuhauser Mária (Kovászna)
402. Neuhauser Sándor (Kovászna) *
403. Neuhauser Sándorné (Kovászna) *
404. Neumann Dezsőné, özv., sz. *Rafael Malvin* (Sepsiszentgyörgy) *
405. Neumann Ernő (Sepsiszentgyörgy) *
406. Neumann Mór (Sepsiszentgyörgy) •
407. Neumann Nelli (Sepsiszentgyörgy)
408. Neuwirth Dávid (Papolc) *
409. Neuwirth Regina (Papolc)
410. Neybaum Gyula (Nagyborosnyó)
411. Neybaum Gyuláné (Nagyborosnyó)
412. Nissel Jakab (Sepsiszentgyörgy)
413. Nissel Jakabné sz. *Schwartz Gizella* (Sepsiszentgyörgy) *
414. Nussbaum László (Sepsiszentgyörgy)
415. Nussbaum Nándor (Nagyborosnyó) *
416. Nussbaum Nándorné Margit (Nagyborosnyó)
417. Orwaschel Károly (Kézdivásárhely)
418. Orwaschel Sándorné (Kézdivásárhely)
419. Paneth Ármin (Barót) *

420. Paneth Árminné (Barót) *
421. Paneth Márton (Barót)
422. Paneth Zoltán (Barót)
423. Paneth Zoltánné (Barót)
424. Papp Farkas Aurélia (Nagyborosnyó)
425. Pasternak Cili (Bereck-Ojtoz)
426. Pick Miksa (Kézdivásárhely)
427. Polizer Jánosné sz. *Nemes Melánia* (Sepsiszentgyörgy) *
428. Polizer Judit (Sepsiszentgyörgy) *
429. Polizer Jánosné Klára (Sepsiszentgyörgy) *
430. Pollák Béla, dr. (Sepsiszentgyörgy) *
431. Pollák Béláné (Sepsiszentgyörgy)
432. Pollák Elemér (Sepsiszentgyörgy)
433. Pollák Éva (Sepsiszentgyörgy)
434. Pollák Kálmán (Sepsiszentgyörgy)
435. Pollák Kálmánné, özv., sz. *Schwartz Lenke* (Sepsiszentgyörgy) *
436. Pollák Sándor (Sepsiszentgyörgy) *
437. Pollák Sándorné (Sepsiszentgyörgy) *
438. Poznerné, özv. (Nagyborosnyó)
439. Propper Aranka (Nagyborosnyó)
440. Propper Eszter (Nagyborosnyó)
441. Propper Gizella (Nagyborosnyó)
442. Propper Gizella (Kézdimartonfalva)
443. Propper, gyermek (Kézdimartonfalva)
444. Propper, gyermek (Kézdimartonfalva)
445. Propper Helén, özv. (Sepsiszentgyörgy)
446. Propper Sándor (Kézdimartonfalva)
447. Rafael Ármin (Bölon)
448. Rafael Borbála (Bölon)
449. Rafael Manó (Bölon) *
450. Rafael Manóné Zsuzsa (Bölon) *
451. Révész Arnold (Sepsibükszád) •
452. Révész Imre (Sepsiszentgyörgy)
453. Rosenberg Ármin (Bita)
454. Rosenberg Bernád (Sepsiszentgyörgy)
455. Rosenberg Blanka (Bita)
456. Rosenberg Dávid (Sepsiszentgyörgy)
457. Rosenberg Dávidné (Sepsiszentgyörgy)
458. Rosenberg Ernő (Sepsiszentgyörgy)
459. Rosenberg Ernőné (Sepsiszentgyörgy) *
460. Rosenberg Imre (Sepsiszentgyörgy) *
461. Rosenberg Imréné (Sepsiszentgyörgy) *
462. Rosenberg Izidorné (Sepsiszentgyörgy)
463. Rosenberg Izsó (Sepsiszentgyörgy)

464. Rosenberg Jenő (Sepsiszentgyörgy)
 465. Rosenberg József (Sepsiszentgyörgy)
 466. Rosenberg Miklós (Sepsiszentgyörgy)
 467. Rosenberg Sára (Sepsiszentgyörgy)
 468. Rosenberg Saul (Kovászna)
 469. Rosenberg Teréz (Sepsiszentgyörgy)
 470. Rosenfeld Izidorné Rozália (Bölon)
 471. Rosner Ernő (Sepsiszentgyörgy)
 472. Roth Eszter (Közéapajta)
 473. Roth Gyula (Sepsiszentgyörgy)
 474. Roth Oszkár (Sepsiszentgyörgy)
 475. Roth Sándor (Közéapajta) *
 476. Roth Sándor (Sepsiszentgyörgy) *
 477. Roth Sándorné sz. *Mihály Blanka* (Sepsiszentgyörgy) *
 478. Roth Tibor (Sepsiszentgyörgy)
 479. Salamon Ármin (Sepsiszentgyörgy)
 480. Salamon Árminné (Sepsiszentgyörgy)
 481. Salamon Blanka (Uzon) *
 482. Salamon Endre (Uzon) *
 483. Salamon Ernő (Sepsiszentgyörgy)
 484. Salamon Imre (Uzon) *
 485. Salamon Jakab (Sepsiszentgyörgy) *
 486. Salamon László (Nagyborosnyó)
 487. Salamon Nándor (Lécfalva)
 488. Salamon Nándorné Helén (Lécfalva)
 489. Salamon Sándor (Nagyborosnyó)
 490. Salamon Tivadar (Nagyborosnyó)
 491. Salamon Tivadarné Frida (Nagyborosnyó)
 492. Sándor Géza (Sepsiszentgyörgy)
 493. Sándor Jenő (Sepsiszentgyörgy)
 494. Scheiber István (Bereck-Ojtoz)
 495. Scheiber Istvánné (Bereck-Ojtoz)
 496. Scheiber, gyermek (Bereck-Ojtoz)
 497. Scheiber, gyermek (Bereck-Ojtoz)
 498. Scheiber, gyermek (Bereck-Ojtoz)
 499. Schneider Helén (Sepsiszentgyörgy)
 500. Schneider Salamonné (Sepsiszentgyörgy)
 501. Schneider Vera (Sepsiszentgyörgy)
 502. Schobel Lipót (Sepsiszentgyörgy)
 503. Schobel Rozália (Sepsiszentgyörgy)
 504. Schobel Salamonné, özv. (Sepsiszentgyörgy) *
 505. Schobel Vilmos (Sepsiszentgyörgy) *
 506. Schobel Vilmosné (Sepsiszentgyörgy) *
 507. Schönberger József (Bélafalva)

508. Schönfeld Irén (Sepsibükszád)
509. Schönfeld Simon (Sepsibükszád) *
510. Schuller Nándor (Sepsiszentgyörgy)
511. Schwartz Alfréd (Kézdivásárhely) *
512. Schwartz András (Kézdivásárhely)
513. Schwartz Dóra (Uzon) *
514. Schwartz Emil (Uzon) *
515. Schwartz György (Kézdivásárhely)
516. Schwartz Herman (Sepsiszentgyörgy) • *
517. Schwartz Hermanné (Sepsiszentgyörgy)
518. Schwartz József (Sepsiszentgyörgy)
519. Schwartz Kálmán (Sepsiszentgyörgy) *
520. Schwartz Kálmánné (Sepsiszentgyörgy)
521. Schwartz Rezső (Sepsiszentgyörgy) *
522. Schwartz Rezsőné (Sepsiszentgyörgy)
523. Schwartz Stefánia (Kovászna)
524. Schwartz Tibor (Sepsiszentgyörgy)
525. Schwartz Alfrédné Zelma (Kézdivásárhely)
526. Schwarz Miksáné (Kézdivásárhely)
527. Schwimmer András (Kovászna)
528. Sielberstein Izsó (Sepsiszentgyörgy) *
529. Sielberstein Lajos (Sepsiszentgyörgy)
530. Sielberstein Samu (Sepsiszentgyörgy)
531. Sielerstein Herman (Sepsiszentgyörgy)
532. Silberger József (Sepsiszentgyörgy)
533. Spitzer Izabella (Sepsiszentgyörgy)
534. Springer Amália (Bita)
535. Springer Ignác (Bita)
536. Steimetz Mariska (Esztelnek)
537. Steimetz Samu (Esztelnek) *
538. Steimetz Sarolta (Esztelnek)
539. Stein Dezső (Kézdivásárhely) *
540. Stein Irma (Nagyborosnyó)
541. Stein Judith (Nagyborosnyó)
542. Steinhoff Ábrahámné, özv. (Kézdiszentlélek)
543. Steinhoff Cecilia (Kézdiszentlélek)
544. Steinhoff Irén (Kézdiszentlélek)
545. Steinhoff József (Kézdiszentlélek)
546. Stern Magda (Kézdimartonfalva)
547. Strauss Alfréd (Kovászna)
548. Strauss Zsigmond (Kovászna) *
549. Strauss Zsigmondné Margit (Kovászna) *
550. Strélinger Gyula (Sepsiszentgyörgy)
551. Strélinger Ernőné sz. *Quittner Adriana* (Sepsiszentgyörgy) *

552. Strélinger Iván (Sepsiszentgyörgy)
 553. Surányi Emma (Sepsiszentgyörgy)
 554. Szabó Adolf (Sepsiszentgyörgy) *
 555. Szabó Fanni (Kovászna) *
 556. Szabó Lázárné sz. Holstein Ella (Málnás)
 557. Szabó Jenő (Sepsiszentgyörgy)
 558. Szabó Márton (Sepsiszentgyörgy) *
 559. Szabó Mártonné (Sepsiszentgyörgy) *
 560. Szabó Móric (Sepsiszentgyörgy)
 561. Szabó Sámuel (Kovászna) *
 562. Szabó Sámuelné (Kovászna) *
 563. Szántó István (Bereck-Ojtoz)
 564. Szücs Schwarz Lipót (Kézdivásárhely)
 565. Tebovits Herman (Sepsibükszád)
 566. Tesler Áron (Sepsiszentgyörgy)
 567. Tesler Áronné (Sepsiszentgyörgy)
 568. Tesler Braha (Sepsiszentgyörgy)
 569. Tesler Sándor (Sepsiszentgyörgy)
 570. Tihanyi Edit (Sepsiszentgyörgy)
 571. Tihanyi Jenő (Sepsiszentgyörgy)
 572. Tihanyi Jenőné (Sepsiszentgyörgy) *
 573. Tihanyi Miksa (Sepsiszentgyörgy) • *
 574. Tihanyi Miksáné sz. *Schuster Dóra* (Sepsiszentgyörgy)
     – *keresztény* *
 575. Tihanyi Pál (Sepsiszentgyörgy)
 576. Tihanyi Péter (Sepsiszentgyörgy)
 577. Tihanyi Sarolta (Sepsiszentgyörgy)
 578. Tihanyi Sándor (Sepsiszentgyörgy) *
 579. Tihanyi Sándorné (Sepsiszentgyörgy) *
 580. Török Zoltánné (Sepsiszentgyörgy)
 581. Tratner Aladár (Kurtapatak) *
 582. Tratner Hanna (Kurtapatak)
 583. Tratner Ilona (Kurtapatak)
 584. Trattner Adolf (Kézdivásárhely)
 585. Weilherz Alfréd (Kovászna)
 586. Weilherz Rudolf (Kovászna)
 587. Weilherz Rudolfné (Kovászna)
 588. Weiss Gizella (Vargyas)
 589. Weiss Lajos (Vargyas)
 590. Weiss Sándor (Vargyas) *
 591. Weisz Elza (Kovászna)
 592. Weisz Jenő (Kovászna) *
 593. Weisz József (Kommandó)
 594. Weisz Józsefné (Kommandó)

595. Weisz László (Kovászna)
596. Weisz Rozália (Kovászna)
597. Weisz Sándorné (Kommandó)
598. Weisz, gyermek (Kommandó)
599. Weisz, gyermek (Kommandó)
600. Weisz, gyermek (Kommandó)
601. Wertheim Zsigmond (Bereck-Ojtoz)
602. Wertheim Zsigmondné, özv. (Bereck-Ojtoz) *
603. Wertheim Dezső (Sepsiszentgyörgy)
604. Wertzberger Anna (Kommandó)
605. Wertzberger Lajos (Kommandó)
606. Wittenberg Sándor (Gelence)
607. Wohl Alfréd (Sepsiszentgyörgy)
608. Wohl Jenő (Sepsiszentgyörgy)
609. Wohl Jenőné sz. *Klein Hilda* (Sepsiszentgyörgy) *
610. Zentai Irma, dr. (Barót)
611. Zimmermann Vilmos (Sepsiszentgyörgy)

Háromszék vármegyei zsidó túlélők

1. Ábrahám Sándor (Sepsiszentgyörgy) *
2. Ábrahám Sándorné (Sepsiszentgyörgy) *
3. Albach Manó (Kovászna) *
4. Albach Rozália (Kovászna)
5. Andrási Zelma (Barót)
6. Barta Judith (Kovászna)
7. Benczel András, dr. (Kovászna) *
8. Berger Pál (Sepsiszentgyörgy) *
9. Berger Zoltán (Sepsiszentgyörgy) *
10. Berkes Pál (Sepsiszentgyörgy)
11. Berkovics Tibor (Sepsiszentgyörgy) *
12. Berkovits Ibolya (Sepsiszentgyörgy)
13. Berkovits Mór (Sepsiszentgyörgy) *
14. Berl Márton (Kézdivásárhely) *
15. Bermann Olga (Kovászna) *
16. Bernád Jakab (Sepsiszentgyörgy) *
17. Blatt Jenőné Anna (Kézdivásárhely)
18. Blatt Judit (Kézdivásárhely)
19. Bodali Friedmann Rajmond (Uzon)
20. Bojum József (Kézdivásárhely) *
21. Czitrom Julianna (Nagyborosnyó)
22. Czitrom Lajos (Nagyborosnyó)
23. Czitrom Tibor (Nagyborosnyó)

24. Druckmann József (Kézdivásárhely)
25. Ehrlich Sándor (Sepsiszentgyörgy) *
26. Erdan Imre (Kovászna)
27. Erőss István (Sepsiszentgyörgy)
28. Fändrich József (Sepsiszentgyörgy) *
29. Farkas Béla (Sepsiszentgyörgy) *
30. Farkas Edit (Sepsiszentgyörgy)
31. Farkas Olga (Sepsiszentgyörgy)
32. Farkas Sándor (Kézdivásárhely) *
33. Féder Alfréd (Sepsiszentgyörgy) *
34. Féder Árpád (Sepsiszentgyörgy)
35. Féder Ernő (Sepsiszentgyörgy) *
36. Féder Erzsébet (Uzon)
37. Féder Gyula (Uzon)
38. Féder László (Sepsiszentgyörgy)
39. Fried Ede (Sepsiszentgyörgy)
40. Fried Jenő (Sepsiszentgyörgy) *
41. Friedmann Endre (Kovászna)
42. Friedmann Izidor (Kovászna)
43. Friedmann László (Kovászna)
44. Friedmann Lili (Kovászna)
45. Friedmann Sándor (Kézdivásárhely) *
46. Friedmann Lajos (Sepsiszentgyörgy)
47. Fuchs László, dr. (Sepsiszentgyörgy) *
48. Füredi Gábor (Sepsiszentgyörgy) *
49. Gáspár (Rosner) Kató (Sepsiszentgyörgy)
50. Gáspár Andor (Sepsiszentgyörgy) *
51. Gáspár Gyula (Sepsiszentgyörgy) *
52. Gáspár Ödönné Ilonka (Sepsiszentgyörgy)
53. Gáspár Pál (Sepsiszentgyörgy)
54. Goldstein Sándor (Mikóújfalú)
55. Gonda Sándorné Ella (Kézdivásárhely)
56. Granfelsz Cecília (Sepsiszentgyörgy)
57. Halmos Béláné Malvin (Uzon)
58. Händel Adolf (Bereck-Ojtoz) *
59. Händel Mayer (Bereck-Ojtoz)
60. Harmath Gyöngyi (Sepsiszentgyörgy) *
61. Harmath Hajnal (Sepsiszentgyörgy) *
62. Hirschhorn Arthur (Uzon) *
63. Hirschhorn Ibolya (Uzon) *
64. Hirschhorn Tibor (Uzon)
65. Horovitz Rezső (Nagyborosnyó)
66. Itzkovics Márton (Sepsiszentgyörgy)
67. Izsák László (Sepsiszentgyörgy) *

68. Junger Tibor (Sepsiszentgyörgy) *
69. Kálmán Jenőné (Sepsiszentgyörgy)
70. Katz Ibolya (Kézdivásárhely) *
71. Kepes Sándor (Nagyborosnyó)
72. Klein Erzsébet (Sepsiszentgyörgy)
73. Klein János (Kézdivásárhely)
74. Klein Piroska (Sepsiszentgyörgy)
75. Klein Zoltán (Sepsiszentgyörgy) *
76. Klein Zsigmond (Kézdivásárhely) *
77. Kun Iván (Sepsiszentgyörgy)
78. Kún József (Gelence) *
79. Landesz Gusztáv (Sepsiszentgyörgy) *
80. Landesz Kurt (Sepsiszentgyörgy) *
81. Landesz Sándor (Sepsiszentgyörgy)
82. Léderer Sándor, ifj. (Árkos)
83. Lichtenegger Dezső (Sepsiszentgyörgy) *
84. Lichtenegger Sándor (Sepsiszentgyörgy) *
85. Lichtenstein Aliz (Kommandó)
86. Lichtenstein Miklós (Kommandó)
87. Lichtenstein Tibor, dr. (Kovászna) *
88. Likvornik Izidor (Bélafalva)
89. Löwy Emil (Kovászna)
90. Löwy Ferenc (Kovászna) *
91. Löwy Lili (Kovászna)
92. Löwy Piroska (Kovászna) *
93. Lusztig Jenő (Sepsiszentgyörgy)
94. Lusztig Zoltán (Sepsiszentgyörgy) *
95. Mandel Ernő (Sepsiszentgyörgy) *
96. Mayer Márton (Sepsiszentgyörgy) *
97. Mitteleier Lajos (Esztelnek)
98. Molnár Andor (Sepsiszentgyörgy)
99. Molnár Andorné (Sepsiszentgyörgy) *
100. Nemes Béla (Sepsiszentgyörgy) *
101. Nemes Sándor (Sepsiszentgyörgy) *
102. Nemes Vilmos (Réty) *
103. Orwaschel Manó (Bereck-Ojtoz)
104. Orwaschel Sándor (Kézdivásárhely) *
105. Polizer János (Sepsiszentgyörgy) *
106. Pollák Ferenc (Sepsiszentgyörgy) *
107. Rosenberg Éva (Bita) *
108. Rosenberg Hajnal (Bita) *
109. Rosenberg László (Bita) *
110. Rosenberg Róza (Sepsiszentgyörgy) *
111. Salamon Ferenc (Uzon) *

112. Salamon Imre (Nagyborosnyó) *
113. Schneider Salamon (Sepsiszentgyörgy) *
114. Schobel Lázár (Sepsiszentgyörgy) *
115. Schobel Simon (Sepsiszentgyörgy) *
116. Schuller Dezső (Sepsiszentgyörgy) *
117. Schwartz Erzsébet (Sepsiszentgyörgy) *
118. Schwartz Ibolya (Sepsiszentgyörgy)
119. Schwartz Ilona (Sepsiszentgyörgy)
120. Schwartz Károly (Sepsiszentgyörgy) *
121. Schwartz Margit (Sepsiszentgyörgy)
122. Sielberstein Irén (Sepsiszentgyörgy) *
123. Sielberstein Izsóné (Sepsiszentgyörgy) *
124. Sielberstein József (Sepsiszentgyörgy) *
125. Silberger Edit (Sepsiszentgyörgy)
126. Silberger Józsefné (Sepsiszentgyörgy)
127. Spitz Miksa (Sepsiszentgyörgy) *
128. Spitz Sándor (Sepsiszentgyörgy) *
129. Spitz Sándorné (Sepsiszentgyörgy)
130. Steimetz Erzsébet (Esztelnek)
131. Steimetz Ráchel (Esztelnek)
132. Stein Béla, dr. (Nagyborosnyó)
133. Stein Dezsőné Júlia (Kézdivásárhely)
134. Stein Zsuzsa (Kézdivásárhely) *
135. Steinhoff Nándor (Kézdiszentlélek)
136. Steinhoff Oszkár (Bita)
137. Strauss Andor (Kovászna) *
138. Strélinger Ernő (Sepsiszentgyörgy) *
139. Surányi Jolán (Sepsiszentgyörgy)
140. Surányi Márta (Sepsiszentgyörgy)
141. Szász Sándor (Szotyor)
142. Szepes Éva (Sepsiszentgyörgy)
143. Weisz Henrik (Esztelnek) *
144. Weisz Leopold (Kommandó)
145. Weisz Lili (Sepsiszentgyörgy)
146. Weisz Sándor (Kommandó) *
147. Wertheim Dezső (Bereck-Ojtoz)
148. Wertzberger Imre (Kommandó) *
149. Zimmermann Gyula (Sepsiszentgyörgy)
150. Zimmermann Vilmosné (Sepsiszentgyörgy)

•• sajtóanyagokban szereplők

* levéltári dokumentumban szereplők

Hirschhorn Tibor a tragédia óta eltelt időszakban gondosan összegyűjtött valamennyi hozzáférhető információt a 28 egykori uzoni zsidó lakosról, amelyek alapul szolgáltak a 3. táblázat elkészítéséhez (az elpusztult áldozatok neve a sepsiszentgyörgyi zsidó temetőben található névsorban is szerepel). Köszönet illeti Veres Ibolyát és Hirschhorn Tibort, akik segítségemre voltak a végleges lista összeállításában az uzoni lakosokkal kapcsolatban.

3. táblázat

Név	Deportált	Munkaszolgálat Ukrajnában	Visszatért	Megjegyzések sorsáról
Bodali Friedmann Rajmond	x		x	
Féder Erzsébet	x		x	
Féder Gizella, özv.	x			1944. május 3-án szállították a sepsiszentgyörgyi gettóba, május 10-én Szászrégenbe, majd onnan június 1-jén Auschwitzba. Érkezése és szelekció után a gázkamrába küldték.
Féder Gyula	x	x	x	
Halmos Ábrahám	x			Gettózták Sepsiszentgyörgyön, meghalt a szászrégeni gettóban, eltemetve Szászrégenben.
Halmos Béla		x		1942-ben közmunkaszolgálatra bevonult Csíkszeredába, munkaszolgálatát Ukrajnában teljesítette, majd 1943-ban eltűntnek nyilvánították Korocsában.
Halmos Jozefina	x			Auschwitzba érkezése után a gázkamrában életét veszítette.
Halmos Malvin	x		x	
Hirschhorn Arthur	x		x	
Hirschhorn Gizella	x			Gázkamrában veszítette életét.
Hirschhorn Ibolya	x		x	

Hirschhorn Piroska	x			1944. június 6. Auschwitzból a Riga körzeti Dundangába került, onnan pedig a stutthoffi lágerbe, ahol meghalt.
Hirschhorn Tibor	x		x	
Kabos Szidónia, özv.	x			Gázkamrában vesztette életét.
Kun Ádámka	x			Testvérével együtt Szatmárról deportálták, s a légerekből nem tért vissza.
Kun Eszter, özv.	x			Gázkamrában vesztette életét.
Kun Éva		x		Szatmárról deportálták, amikor a rokonságát látogatta.
Kun Gábor	x			Auschwitzból a Dachauhoz tartozó kauferingi 3. sz. táborba került, ahonnan, végelgyengülési állapotban, ismeretlen megsemmisítő helyre szállították.
Kun György		x		1942-ben vonult be munkaszolgálatra Csíkszeredába, onnan Ukrajnába került, s ott vesztette életét.
Kun Helén		x		Testvérével együtt Szatmárról deportálták, s a légerekből nem tért vissza.
Kun József		x		Ukrajnában, Bjelgorodban, munkaszolgálaton hunyt el, 1943-ban.
Kun László		x		Ukrajnában, Jakovlevkában, munkaszolgálaton hunyt el, 1943-ban.
Salamon Blanka	x			Gázkamrában vesztette életét.
Salamon Endre	x			Gázkamrában vesztette életét.
Salamon Ferenc	x		x	
Salamon Imre	x			Az auschwitzi munkatáborban dolgozott, a tábor felszabadulása előtt, 1945 januárjában halt meg.
Schwartz Dóra	x			Gázkamrában vesztette életét.
Schwartz Emil	x			Gázkamrában vesztette életét.

Felhasznált irodalom

Könyvek, kéziratok

- Balogh Edgár (szerk.), *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, I–II, Bukarest, Kriterion, 1981–1991.
- Braham, Randolph L., *A népirtás politikája. A Holocaust Magyarországon*, I–II, Budapest, Belvárosi, 1997.
- Braham, Randolph L.–Tibori Szabó Zoltán (szerk.), *Az észak-erdélyi holokauszt földrajzi enciklopédiája*, Budapest, Park–Kolozsvár, Koinónia, 2008.
- Bodea, Gheorghe I., *Tragedia evreilor din nordul Transilvaniei – 1944*, Cluj–Napoca, Hiparion, 2001.
- Carmilly-Weinberger, Moshe, *A zsidóság története Erdélyben (1623–1944)*, Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995.
- Ciubăncan, Vasile T. és mások, *Drumul Holocaustului. Calvarul evreilor din nord-vestul Transilvaniei sub ocupația Ungariei – 5.IX.1940–25.X.1944*. Editura Ciubăncan, Cluj–Napoca, 1995.
- Dosarul nr. 8. al Tribunalului Poporului din Cluj, finalizat prin sentința din 28 iunie 1946, in Buzdugan, Dorin, Pop, Vasile, *Crime și criminali de război în Ardealul de Nord ocupat de Ungaria horthistă*. Pan Europe, Iași, 2002.
- Féder Zoltán, *Zsidók Háromszéken. Történelmi adat- és szöveggyűjtemény, 1690–2004*. Charta, Sepsiszentgyörgy, 2006.
- Gidó Attila, *Úton. Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek (1918–1940)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2009.
- Gyáni Gábor–Kövér György, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris, Budapest, 2001.
- Hirschhorn Tibor holokauszt túlélő visszaemlékezése, kézirat, é. n.
- Kádár Gábor, Vági Zoltán, *Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése*. Jaffa, Budapest, 2005.
- Kuszálík Péter, *Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1996.
- Tibori Szabó Zoltán, *Élet és halál mezsgyéjén. Zsidók mentése és menekülése a magyar-román határon 1940–1944 között*. Minerva Művelődési Egyesület, Kolozsvár, 2001.
- Tibori Szabó Zoltán, *Árnyékos oldal. Zsidó identitástudat Erdélyben a holokauszt után*. Koinónia, Kolozsvár, 2007.
- Tibori Szabó Zoltán, *Háromszék vármegye zsidóságának a története*. Kézirat, Kolozsvár, 2004. (A szerző engedélyével.)
- Varga E. Árpád, *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok, 1850–1992 között, I. kötet. Teleki László Alapítvány–Pro-Print, Budapest–Csíkszereda, 1998.

Sajtókiadványok

Brassói Lapok (Brassó), 2010.
Dolgozók Szava (Sepsiszentgyörgy), 1944.
Háromszék (Sepsiszentgyörgy), 2004.
Hétfői Székely Nép (Sepsiszentgyörgy), 1942-1944.
Székely Nép (Sepsiszentgyörgy), 1940-1944.
Székely Újság (Kézdivásárhely), 1942-1944.

Levéltári dokumentumok

RG-25.090M - Selected Records from the Covasna Branch of the Romanian National Archives, 1943-1950 (Válogatott dokumentumok a Román Nemzeti Levéltár Kovászna Megyei Fiókjának anyagaiból, 1943-1950), Archive of the Jack, Joseph and Morton Mandel Center for Advanced Holocaust Studies, United States Holocaust Memorial Museum, Washington DC, USA (Egyesült Államok Holokauszt Emlékmúzeumának Jack, Joseph és Morton Mandel Holokausztkutató Központja, Washington, DC, Amerikai Egyesült Államok).

Internetes forrás

<http://www.justice.gov/criminal/foia/docs/12-2008osu-accountability.pdf>;
letöltve: 2015. április 30.